

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI**

**20. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE İNGİLTERE'NİN IRAK
POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan:
Erkan ÖZYÜREK**

**TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. Refik TURAN**

Ankara – 2010

ONAY

Erkan Özyürek tarafından hazırlanan 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İngiltere'nin Irak Politikası başlıklı bu çalışma, (07. 10. 2010) tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği - oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından (Tarih / Yakınçağ) dalında (yüksek lisans) tezi olarak kabul edilmiştir.

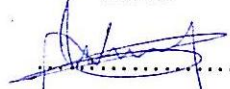
İmza

PROF.DR. Refik TURAN

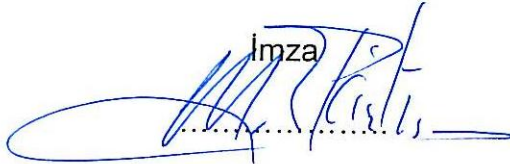
Başkan

İmza

PROF.DR. Mustafa TURAN

İmza

DOÇ.DR. Mustafa EKİNCİKLİ

ÖNSÖZ

Bu akademik çalışmada, İngiltere'nin Ortadoğu bölgesinde ve Irak'ta çıkarları gereği yapmış olduğu faaliyetler ve uygulamalar ele alınmaktadır. XX. yüzyıl başlarında Ortadoğu ve Irak Osmanlı Devleti'nin toprağı olduğu için İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerine emelleri ve bölgeye hakim olmak isteyen diğer devletlerin mücadelesine de zaman zaman yer verilmiştir.

İngiltere XVIII.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hindistan'ın idari ve mali yönetimini ele geçirmiş, İngiltere'nin en önemli sömürgesi olmuştur.İngilizler için Hindistan'a ulaşan bütün yolları, stratejik noktaları ele geçirmek hayati önem taşımıştır.İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarları için Ortadoğu'nun güvenliği çok önemlidir.XIX.yüzyılda Ortadoğu, Osmanlı Devleti toprakları içerisindeydi. İngiltere çıkarları gereği Osmanlı Devleti'ni desteklemiş ve yardımda bulunmuştur. İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının ve politikalarının çarpıştığı dönemlerde olmuştur. İngiltere, Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engellemek ,Fransa'nın Mısır'ı ele geçirip Akdeniz'e hakim olma ve sömürgeleri için tehlike oluşturmalarını önlemek için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemiştir.

Ortadoğu'da ve Irak'ta XIX.yüzyılın sonlarına doğru petrolün bulunması,Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki hakimiyetini kuvvetlendirmek için demiryolu yapımına başlaması bölgedeki rekabeti artırmıştır.İngiltere için bölgenin önemi daha da artmıştır.İngilizler İran'dan Basra Körfezine kadar ve çoğunlukla Arapların yaşadığı bu coğrafyayı hakimiyeti altına alma politikası izlemiştir.

İngiltere için I.Dünya Savaşı Ortadoğu ve Irak'ta planlarını uygulayabileceği bir fırsat olarak ortaya çıkmış petrol ve sömürgelerine giden yolları kontrolü altına almış ve diğer devletlerle bunu paylaşmak adına gizli antlaşmalar yapmıştır.

İngiltere, bu coğrafyadan Osmanlı Devleti'ni daha kolay çıkarmak ve kendine bağlı unsurlar yaratmak için Arapçılık hareketini

desteklemiş, Araplara ,Kürtlere farklı vaadlerde bulunmuş ve çok yönlü bir siyaset izleyerek buradaki etnik unsurları kendi yanına çekmiştir.

I.Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, kazançlarını devam ettirmek için Sykes-Picot Antlaşması'nı uygulamaya başlamış Irak'ta kendine bağılı manda yönetimi oluşturmuştur. İngiltere zengin petrol kaynaklarına sahip olması yönüyle stratejik öneme sahip Musul'u ele geçirmek ve hakimiyet kurmak için uluslararası politikadaki gücünü kullanmış ve bunu da başarmıştır.

Bu tezde anlatılan İngiltere'nin Irak'a yönelik stratejik ,siyasi ve ekonomik politikaları ile dönemin güçlü devletleriyle rekabeti ve mücadelesi anlatılmıştır.Günümüzde de İngiltere'nin XX.yüzyılın ilk çeyreğinde Irak'ta uyguladığı politikalarının sonuçlarını görmekteyiz. Bu tezin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr Refik TURAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

ORTADOĞU COĞRAFYASI VE IRAK

I.ORTADOĞU.....	6
A. Ortadoğu'nun Stratejik Önemi.....	8
B. Ortadoğu'da Sosyal ve Ekonomik Yapı.....	10
C. Ortadoğu'da Tarihsel Süreç.....	12
II.TARİHİ GELİŞİM İÇERİSİNDE IRAK.....	14
III. OSMANLI DEVLETİ'NİN IRAK İDARESİ.....	18

II. BÖLÜM

XIX.YÜZYILDA İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU'YA MÜNHASIRAN IRAK'A YÖNELİK SİYASİ FAALİYETLERİ

I. İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU'YA YÖNELİK POLİTİKASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER.....	25
II. MISIR SORUNU VE SÜVEYŞ KANALININ AÇILMASI.....	28
III. İNGİLTERE'NİN BASRA KÖRFEZİ KIYILARINA YERLEŞMESİ (KATAR KUVEYT-BAHREYN) ETKİSİ ALTINA ALMASI.....	34
IV. İNGİLTERE'NİN HİNDİSTAN'I İŞGALİ VE BUNUN ORTADOĞU'YA ÖZELLİKLE IRAK'A YANSIMASI.....	36

III. BÖLÜM

IRAK VE ÇEVRESİNDE EMPERYALİST MÜCADELE

I. DEMİRYOLLARI VE SİYASİ ARKA PLANI.....	41
A. Hicaz Demiryolu.....	41
B. Bağdat Demiryolu.....	43
II. PETROL VE EMPERYALİZM'İN MÜCADELESİ.....	48
A. I. Dünya Savaşına Giden Yolda Petrolün Fonksiyonu.....	50
B. Alman, İngiliz, Amerikan Çıkar Çatışması Büyük Şirketlerin Doğuşu ve Gelişmesi.....	52
C. İngiltere'nin Savaş Sonrası Petrol Politikası.....	56
D. Osmanlı Devleti'nin ve Türklerin Petrol Uğruna Feda Edilmesi ve İmparatorluğun Parçalanması.....	57
<u>III. BASRA KÖRFEZİ'NİN PAYLAŞIMI OSMANLI -İNGİLİZ ANTLAŞMASI...</u>	60

IV. BÖLÜM

İNGİLTERE'NİN IRAK'A YERLEŞME SÜRECİ

I. ARAPÇILIK HAREKETİ VE İNGİLTERE.....	64
II. IRAK'TA İNGİLİZ POLİTİKASINI YÖNLENDİRENLER.....	68
A. Gertrude Bell.....	68
B. Thomas Edward Lawrence.....	70
III. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLTERE'NİN IRAK İŞGALİ.....	71
A. İngilizlerin Arapları Kışkırtması.....	71
B. Irak Cephesi.....	79
<u>IV. OSMANLI İMPARATORLUĞUNU PAYLAŞMAK İÇİN YAPILAN GİZLİ ANTLAŞMALAR.....</u>	88

A. Sykes – Picot Antlaşması (1916).....	89
V. IRAK'TA İNGİLİZ MANDASI'NIN KURULMASI.....	94
A. Irak 'ın Yeniden Yapılandırılması ve Kahire Konferansı(1921).....	98
B. Irak'ta İngilizlere Başkaldırı ve 1922 İsyanı.....	101
C. Irak'ta İngilizlerin Kukla Yönetimi ve 1922 İngiltere -Irak Antlaşması.....	104
VI. İNGİLTERE'NİN BAZI KÜRT GRUPLARI KIŞKIRTMASI.....	107
VII. MUSUL MESELESİ VE İNGİLTERE.....	113
<u>A.</u> Musul'un İşgali.....	114
<u>B.</u> Musul Üzerine Türkiye ve İngiltere'nin İddiaları.....	116
<u>C.</u> Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvam'a Götürülmesi.....	119
<u>D.</u> Üçlü Komisyon ve Raporu.....	121
VIII. IRAK'TA MANDA İDARESİNİN SONU VE 1930 IRAK -İNGİLTERE ANTLAŞMASI.....	123
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA.....	128
EKLER.....	142
TÜRKÇE ÖZET.....	210
İNGİLİZCE ÖZET.....	211

KISALTMALAR

A.g.e: Adı geçen eser

A.g.m: Adı geçen makale

A.g.t: Adı geçen tez

A.Ü : Ankara Üniversitesi

Almanlar: Tarihte Türkler ve Almanlar

Bağımsızlık Hareketi: Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BKKK: Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

BM Gn Md K: Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu

C: Cilt

Çev: Çeviren

Demiryolu: Anadolu Bağdat Demiryolu

Dış İlişkiler: Abdülhamit Dönemi Dış İlişkiler

Ed: Editör

Hindistan Şirketi: İngiliz Doğu Hindistan Şirketi

S: Sayı

s: Sayfa

Siyasi: Siyasi Tarih

T.P.C: Turkish Petroleum Company

T.T.K: Türk Tarih Kurumu

XIX.Yüzyıl: XIX Yüzyılda Irak'ta Osmanlı İdaresi

Yay Haz: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Güneybatı Asya'da bir devlet (el Cumhuriyye el Irakiyye) Cumhuriyetle yönetilir. Toprakları Mezopotamya bölgesinin büyük bir kısmını kaplar.¹ Komşuları, doğuda İran, batıda Suriye, kuzeyde Türkiye, güneyde Suudi Arabistan ve İran Körfezi'yle çevrilidir. Ayrıca yüksek dağlarla, güneyi ve batı kesimleri ovalarla çevrili bulunan Irak, tüm varlığını ülkeyi baştan sona geçen Dicle ve Fırat nehirlerinin bereketli sularına borçludur.²

Yeryüzü şekilleri kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru alçalan bir yapıdadır. Ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda yüksek dağlar, batı ve güneybatısında çöller yer almakla beraber, orta ve güney bölgelerinin içinden geçen Dicle ve Fırat nehirlerinin meydana getirdiği geniş bir çöküntü yer alır. Dicle ve Fırat nehirleri Basra Körfezi'ne yakın bir yerde birleşerek Şattül-Arap adını alır.³ Irak'ın yeryüzü şekilleri, üç ana bölümde incelenir. Birinci bölümünü, ülkenin Türkiye ve İran sınırlarını oluşturan dağlık alanları oluşturur. Dağlık sahanın güneyinde, yükselti birden düşer ve ikinci bölümü oluşturan çöllere geçilir. Ülkenin batı yarısı çöllere kaplıdır. Üçüncü bölümü oluşturan taşkın ovaları, Irak'ın can damarını oluşturur. Delta ovası hariç, Fırat ve Dicle'nin oluşturduğu ovaların tümüne Mezopotamya adı verilir.⁴

Hükümet merkezi Bağdat ilinin nüfusu 7.139.000' dir. Dicle kıyılarında bulunan Musul ve Zağros dağlarının uzantılarının eteklerinde kurulmuş olan Kerkük, önemli tarım hayvancılık ve petrol pazarıdır. Diğer önemli şehirleri Basra, Erbil, Süleymaniye, Kerbela, Hille'dir. Irak'taki Türklerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Irak Türkleri çoğunlukla Kerkük ve Musul bölgesinde toplanmışlardır.⁵

1 Arif Koçak, **Türk Arap İlişkileri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1976, s. 43

2 Kemal Bayram, **Mezopotamya, Irak Gezi Notları**, Ankara, Yenigün Yayınları, s.16.

3 Turan Silleli, **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, İstanbul,I.Q. Kültür Sanat Yayıncılık,2005,s.28

4 Hayati Doğanay-Selçuk Hayli, "Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları", **İkinci Ortadoğu Semineri**, Ed: Mustafa Öztürk, Enver Çakar, Elazığ, 2006, s. 234.

5 Koçak,a.g.e, s. 44.

Ülke nüfusunun %96'sı Müslüman olup, güney ve güneydoğuda yaşayan Şii'lerin oranı %55'tir. Bu açıdan Arap ülkelerine göre Irak, Şii'lerin çoğunlukla olduğu tek ülkedir. Şii olanların çoğu Arap'tır. Kürt'ler ise Şafii mezhebindedir. Türklerin çoğunluğu Sünni olup %23'ü Şii'dir. Hıristiyanlar ise Süryani, Nasturi ve Keldanilerden oluşup, nüfusun %4'üdür.⁶

Irak ilkçağlardan itibaren Sümer, Babil ve Asur medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır.⁷ Irak, Abbasiler dönemi dışında ya merkezi başka yerde olan imparatorluklara (Bizans, Emeviler, İlhanlılar veya Osmanlılar) bağlanmış ya da doğu Akdeniz merkezli devletlerle İran merkezli devletler arasında bir sınır bölgesi olmuştur. Çevresindeki alanları kontrol etmeksizin sadece Fırat-Dicle havzasını kontrol eden modern Irak devleti, bölge için daha önce benzeri olmayan yeni bir oluşumdur.⁸

Yeni Irak Devleti, Osmanlı Devleti'nin Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Irak'ın manda yönetiminin 1920 yılında İngiltere'ye verilmesi sırasında ülkede, büyük çoğunluğu kırsal alanda oturan ve geçimlerini tarım ya da hayvancılıktan elde eden 2,5 milyon dolayında insan yaşıyordu. Ülkenin kuzey ve doğusunda yaşayanlar, bölgenin kışın aldığı yağışa dayanan tahıl tarımına ek olarak koyun yetiştiriciliğiyle uğraşıyor ve ayrıca az miktarda tütün ile bazı diğer nakit karşılığı satılabilen tarım ürünleri yetiştiriyordu. Bağdat'ın güneyinde, Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında yaşayanlar, kötü bir akaçlamaya sahip çoğunlukta tuzlanmış ve ayrıca bahar sellerine de maruz kalan topraklarda tahıl, pirinç ve hurma yetiştiriyordu. Az miktardaki kentsel nüfus, çoğunlukla ticaret ve biraz da zanaatla uğraşıyordu. Makineleşmiş fabrika sanayi yoktu.⁹

Ortadoğu'da Fırat ve Dicle vadilerinin suladığı verimli Mezopotamya topraklarında yer alan Irak, yaklaşık 400 yıl gibi uzun bir süre Osmanlı

6 Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, 1996, s.30-31

7 Süha Kocakuşak, **Ortadoğu Ülkeleri I**, Ankara, Ocak Yayınları, 1999, s. 28.

8 Mesut Özcan, **Sorunlu Miras Irak**, İstanbul, Küre Yayınları., 2003, s.7.

9 Roger Owen-Şevket Pamuk, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Çev: Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, 2002, s. 76.

egemenliği altında olmuştur. Ancak, XX. Yüzyılda Büyük Güçler arasındaki çatışma ve rekabetin Ortadoğu coğrafyasında yükselttiği Arap Milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'ne olumsuz yönde yansiyacak ve I. Dünya Savaşı sonrasında yeni siyasal ve askeri kırılmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Savaşta Basra'yı işgal eden İngiliz Ordusu, 1917'de Bağdat'a girmiştir. Savaşın sonunda imza edilen 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile Musul'dan çekilen Türk ordusu, yönetimi İngilizlere bırakmıştır.

Ortadoğu ve Irak XX. yüzyıla kadar doğudan batıya uzanan baharat ve ipek ticaretinin ana güzergahıydı. XX. yüzyılda ise, onların yerini petrol aldı. Enerji kaynaklarının egemenliğine dayalı bir siyasal anlayışın dünya siyasetine yerleşmesiyle, Basra Körfezi'nde zengin petrol rezervlerinin olduğu anlaşılınca, Ortadoğu ve Irak'ın ekonomik ve siyasal önemi daha da artmıştır.¹⁰

Irak, Orta Asya ile Akdeniz arasında bir geçiş bölgesi olması nedeniyle stratejik açıdan büyük öneme sahiptir. Bu ülke Batı Asya'nın merkezindedir. Ayrıca Fırat-Dicle havzalarını kontrol altında tutmakta ve Basra Körfezi'nin önemli petrol kaynaklarına sahip bulunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Irak, Orta Doğu'daki güç dengeleri açısından kilit konumundadır. Irak'ta petrolün varlığı, 1902 yılında Kerkük yakınlarında keşfedilen Baba Gurgur Kuyusu petrol rezerviyle anlaşılmıştır. (Keşif İngilizler hesabına çalışan Yeni Zelandalı maden mühendisi William Knox'a aittir.) Irak, petrol bakımından Ortadoğu'nun ve dünyanın rezerv bakımından ikinci zengin ülkesidir.¹¹

Irak'ın da içinde bulunduğu Ortadoğu topraklarını bu kadar değerli ve vazgeçilmez kılan petrolün yanı sıra Ortadoğu'nun manevi olarak da önemi büyüktür. Ortadoğu üç büyük tek tanrılı dinin doğuş noktası olması dolayısıyla tarih boyunca petrolün bulunmasından önceki yüzyıllarda Doğu–Batı çekişmesine sebep olmuştur.

10 Doğanay-Hayli, **a.g.m.**, s. 231-232.

11 Doğanay-Hayli, **a.g.m.**, s. 237.

XIX. Yüzyılda Avrupa'ya damgasını vuran iki büyük olaydan biri Fransız İhtilali, diğeri Sanayi İnkılâbıdır. Sanayi İnkılâbı'nın ana yurdu 1870'li yıllara kadar İngiltere olmuştur. XIX. Yüzyıl İngiltere'si Avrupa'nın en güçlü devletlerinden birisi olarak göze çarpmaktadır. Bir ada devleti olması sebebiyle herhangi bir dış tehditten uzak olan bu ülke iç dinamiklerini harekete geçirerek bir ekonomik zenginlik yaratmıştır.¹²

Almanlar Osmanlı Devleti'nden 1899 yılında Konya-Bağdat demir yolu imtiyazını alarak Irak bölgesine nüfuz etmişlerdir. Bu durum, İngiltere'nin Irak bölgesindeki menfaatlerini olumsuz yönde etkilediği gibi, İngiliz sömürgelerine giden Hindistan yolu da tehdit altında kalmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı İngiltere, Bağdat demiryolu imtiyazının Almanlara verilmemesi için büyük bir çaba harcamıştır

29 Temmuz 1913'te, Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasında Basra Körfezi'ne ilişkin bir antlaşma imzalandı. Antlaşma, İran–Irak sınırının Şattül-Arap düzenlemesinin yanı sıra, Körfez bölgesinde başlıca Kuveyt'te ve Katar'da İngiltere'ye bazı haklar tanıyordu.¹³

Osmanlı Devleti'nin Irak'ta toprak kaybetmesinin birçok sebebi vardır. Bu sebeplerin en önemlisi Arapları da etkisi altına alan milliyetçilik fikridir. I.Dünya Savaşı'nın, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sona ermesi, İngiltere'ye, Orta Doğu'da büyük bir rahatlık kazandırıyor gibi görünüyordu Geçmişte bereketli toprakları, ticaret yolları, Doğu ile Batı arasındaki geçiş yollarını kontrol eden Mezopotamya, son 100–150 yıllık bir süreç içinde bu özelliklerine petrol ve diğer yeraltı zenginliklerini de eklemiş, tüm dünyanın imrenerek baktığı ve ele geçirmeye çalıştığı topraklar olmuştu.¹⁴

Irak'ın Musul-Kerkük-Süleymaniye eyaletlerinden oluşan topraklarının yönetimi fiilen 1925'te İngiliz egemenliğine bırakılmıştır. Böylece, İngiliz işgal

12 Yunus Kobal, “**Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya**”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2000, s. 8.

13 Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918**, Ankara, A Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 55

14 Silleli, **a.g.e**, s. 29.

yönetimi altındaki Irak, Batı'dan ödünç alınan "teritoryal devlet"(toprağa dayalı devlet) modeli olarak, yeni bir 'ulus-devlet' şeklinde uluslararası siyaset sahnesinde yer almıştır. İngiliz Hükümeti ile anlaşan Kral Faysal, 1921'de tahta geçerek, 1924'te Kurucu Meclisin kabulü ile meşruti monarşi rejimini başlatmıştır. 1925'te yürürlüğe giren anayasa ile iki meclisli parlamento faaliyete geçmiştir. İngiliz askeri ve siyasal kadrolarına karşı Arap Milliyetçiliği'nin yükselen tepkisini azaltmak için, İngiltere, 1932'de manda rejimine son vermeyi kabul etmiştir. Böylece bağımsızlığını kazanan Irak Devleti, 3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir. Buna rağmen Irak, imzalanan ikili antlaşmalarla İngilizlere bağlı kalmaya devam etmiştir.

I.BÖLÜM

ORTADOĞU COĞRAFYASI VE IRAK

I. ORTADOĞU

Tarihi, insanlık tarihi kadar eski olan Ortadoğu bölgesi, tanımı ve anlatımı açısından çeşitli zorluklar taşıyan bir bölgedir. Ortadoğu terimi ilk kez XIX. yüzyılda İngilizler tarafından kullanılmaya başlanmıştır.¹ Ortadoğu, Asya Kıtası'nın güneybatı ve Afrika Kıtası'nın kuzeydoğu ucundaki bölgeye verilen ad'dır. Bu ad, "farklı yapılara göre teorik olarak belirli toprak parçalarının bir arada bölgesel bir bütün oluşturduğu varsayımına dayanır." Dünya haritası üzerinde, eski dünya kıtaları Asya, Avrupa ve Afrika'nın hemen hemen coğrafi merkezini oluşturan Ortadoğu'nun adları ve sınırları ilk çağlardan günümüze değin değişerek gelmiştir. Bu bölge, ilk çağların tarihi Mezopotamya'sı, Küçük Asya'sı, Mısır'ı ile Akdeniz dünyasının doğu parçasıdır. Daha sonraki çağda ise bu bölgenin "Ön Asya", "Batı Asya", "Güneybatı Asya" adları ile coğrafik sınırları daha da geniş tutulmuştur.²

Geçtiğimiz yüzyılda sömürgeciliğin gelişmesine paralel olarak siyasi, coğrafi tanım ve terimlerine yeni terimler girdi. Her sistem tabir olarak terimlerini de yaratır ve yaşatır. Dünya sömürgecilik tarihinin merkezinin Batı Avrupa olmasından dolayı söz konusu terimlerin kaynağı da Batı Avrupa'dır. Batı Avrupa'nın başında da deniz aşırı sömürge imparatorluğu bulunan İngiltere'dir. Dünya siyasi coğrafya tanım ve terimlerine doğu terimlerini getiren İngiltere'dir. Bilindiği gibi üç Doğu vardır: Bunlar; A) Yakındoğu, B) Ortadoğu ve C) Uzakdoğu'dur.³ Bu bölgelerin uzak, orta ve yakın olması İngiltere'ye göredir.

1 Beril Dedeoğlu, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, İstanbul, Derin Yayınları ,2002, s. 1

2 Ömer Taşlı, **Ortadoğu'ya Süper Güçlerin Etkileri**, Fikir Yayınları, İstanbul 1991,. s. 15

3 Mustafa Öztürk, 'Ortadoğu' **Ortadoğu Araştırmalar Dergisi**, C. 1 Sayı: 1, Elazığ 2003, s.253

Ortadoğu, en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ında dahil edildiği, güneyde Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap Yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir.⁴

300 milyon kişinin yaşadığı 7.9 milyon kilometre karelik bu alanda irili ufaklı on altı devlet bulunmaktadır. Aralarında Türkiye, İran gibi köklü devlet geleneğine sahip olanların da bulunduğu ülkelerin çoğu (Irak, Ürdün, Suriye, Suudi Arabistan), XX. yüzyılın ilk yarısında, o döneme yön veren sömürgeci Avrupa devletlerinin çizdiği suni sınırlarla kurulmuştur.⁵

Ortadoğu, emperyalist güçlerin tarihsel süreç içinde hakimiyet kurmak için dini, etnik ve mezhep gibi farklılıkları tahrik ederek üzerinde etkili olmak için çalıştıkları, ama sınırları kesin olarak belirlenmeyen, her emperyalist gücün kendi çıkarına göre sınırlandırılan, emperyalist çıkarlar için birbirine kırdırılan etnik açıdan genellikle Türkler başta olmak üzere, Araplar, Persler, Yahudiler, Ermeniler ve sözde Kürtlerin yaşadığı Asya ve Afrika'daki yerlerle, biraz da Balkanlar'ın bir kısmını içine alan geniş bölgeyi kapsamakta⁶ olup, daha ziyade Müslümanların çoğunlukta olduğu bir bölgedir. İsrail dışında hemen hemen tamamının İslam ülkesi olduğu bu ülkelerin yer aldığı Ortadoğu, tarih boyunca bölge dışı güçlerin ilgisini çekmiştir. Bu ilgi sonucunda dış güçlerin bölgeye yönelmeleri ve buralara yerleşmeye çalışmaları Ortadoğu'nun hareketli bir tarihe sahip olmasına neden olmuştur.

4 Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi**, İstanbul Alfa Yayınları, 2004, s.25

5 Ömer Turan, **Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu**, İstanbul, 2002, s.15

6 Mehmet Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Ankara 1995, s. 7

Ortadoğu'ya bu ilginin temel nedeni, onun jeopolitik ve ekonomik önemidir.⁷

A. Ortadoğu'nun Stratejik Önemi

Ortadoğu bölgesi batıda Atlantik Okyanusu'ndan doğuda Orta Asya'ya uzanmakta, kuzeyde Kafkasya bölgesiyle sınırdış olup, güneyde siyah Afrika içlerine girmekte, güneydoğuda Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ni içdeniz olarak içine alırken, Hint Okyanusu'na da ulaşmaktadır.⁸ Ortadoğu coğrafi konumuyla Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının bir düğüm noktası, bir geçiş yeri, coğrafi merkezi durumundadır. Eski dünyanın üç kıtasının kara deniz yolları bağlantıları Ortadoğu üzerinden sağlanır. Yine, bu bölge bu yollarla üç okyanusu, hammadde ve mamul maddelerin üretim ve tüketim merkezlerini tarih boyunca birbirine bağlamıştır.⁹

Ortadoğu, dünyanın belli başlı deniz yollarının üç kapısının bulunduğu bölgedir. En önemli su yollarından olan Süveyş, Atlantik'ten ve Karadeniz'den gelen ticaret yollarını Akdeniz üzerinden Hint ve Pasifik Okyanusları'na bağlar. Türk Boğazları, Karadeniz'i dış denizlere bağlayan tek su geçididir. Bu deniz yolu, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan'ın Akdeniz üzerinden dünya denizlerine bağlayan tek çıkış yoludur. Rusya'yı Akdeniz, Hint Okyanusu ve Atlantik gibi sıcak denizler ulaştıran en kısa ve en ekonomik yoldur. Türk Boğazları, Karadeniz'in ulaştığı Asya ve Doğu Avrupa iç kısımlarını, Kafkasya'yı dünya limanlarına bağlar. Hürmüz Boğazı bölgeden geçen tüm dünya deniz yollarını, Basra Körfezi üzerinden bölge ülkelerinin ve dünyanın en zengin petrol rezervlerine bağlar.¹⁰

Ortadoğu'nun birçok önemli coğrafik özellikleri, onun uluslararası

7 Taşlı, **a.g.e**, s. 17

8 Ümit Özdağ, **Değişen Dünya Dengeleri ve Basra Körfezi Krizi**, İstanbul 1991, s.40

9 Taşlı, **a.g.e**, s. 19

10 Kocaoğlu, **a.g.e**, s.173,-O. Zeki Doğanay Fikret Atun, **Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Değerlendirilmesi Körfez Harbi ve Alman Dersler**, Ankara 1994, s. 19-23

politikada önemli bir jeopolitik bölge olmasına neden olmaktadır. Bu önem çağlar boyu süregelmiştir. Tarihin en eski uygarlıklarının başlıca sahnesi olan Ortadoğu sayısız etnik gruplarında bir geçiş yolu, birbiriyle karışma yeri olmuştur. Coğrafi konum bir devletin gücünü oluşturan öğelerden biri olduğu gözönüne alınırsa, bu derecede önemli bir coğrafi konuma sahip Ortadoğu'yu denetimi altına alacak herhangi bir devlet daha da güçlenmiş olacaktır.¹¹

Ortadoğu bölgesinin jeopolitik önemini kat kat arttıran çok neden vardır. Bunlar arasında eski kara kütlelerinin birbirine en çok yaklaştığı nokta da olması, tüm dinlerin çıkış noktası olmasından ötürü bütün dinler açısından kutsal toprakların bu bölgede yer almış olması ve son yüzyıla damgasını vuran petrolün zengin rezervler içermesi gelir.¹² Ortadoğu'nun daha uzun süre dünyanın merkezi olacağını göstermektedir. Dünya petrol rezervlerinin ¾'ü Ortadoğu'dadır. Ortadoğu merkezi bir coğrafyada bulunmasından dolayı aynı zamanda dünya enerji yollarının kavşağındadır. Asya petrol ve gaz kaynaklarının Batı'ya giden kara ve deniz yolları gene Ortadoğu'dan geçmektedir. Ortadoğu hem petrol kaynaklarına sahip hem de dünya petrol yollarına sahiptir. Ortadoğu'yu gündemde tutan önemli meselelerden birisi petroldür. Petrol ihtiyacı duyan Batılı sanayileşmiş ülkeler Ortadoğu'ya bağımlıdırlar. Bu ülkeler Ortadoğu petrolüne bağımlı oldukları halde, iktisadi ve siyasi güçlerine dayanarak Ortadoğu'da hakim konuma geçmek amacıyla özel hedefler ve planlar uygulamaktadırlar. Ortadoğu ülkelerinin siyasi parçalanmışlığı, iktisadi bakımdan dışarıya bağımlı olmaları idari ve sosyal alanda kendi iç dinamiklerine dayalı kurumsallaşmış yönetim tarzları kuramamaları, muhtaç durumundaki Batılı devletleri hakim konumuna getirmiştir. Yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin bölgeden tasfiye edilmesinden sonra Batılı devletler bölgede kurdukları manda rejimleriyle Ortadoğu'daki bu sömürü düzenini oluşturdular. Batılı devletler milli menfaatlerine uygun küçük devletler kurdular ve bu devletlerin başına

11 Taşlı, a.g.e, s. 20-21

12 Ramazan Özay, **Dünya Denklemlerinde Ortadoğu**, İstanbul 1997, s. 17

kendilerine tabii aileleri getirdiler. Manda rejimlerinin sona ermesinden sonra da bu vaka devam etti. Bu ülkelerde monarşik idare tarzları kuruldu.¹³

Ortadoğu'nun stratejik önemi bu coğrafi, iktisadi ve sosyal esaslara dayanmaktadır. Ortadoğu'nun bu durumunun yakın bir gelecekte değişmeyeceğinden Ortadoğu dünya gündeminde yerini korumaya devam edecektir.

B. Ortadoğu'da Sosyal ve Ekonomik Yapı

Tarihin ilk devirlerinden beri insanlar Ortadoğu'da yaşadığından burada büyük uygarlıklar kurmuşlardır. Bu uygarlıklar günümüz uygarlıklarının temelini teşkil etmektedir. Bu coğrafyadan bir çok kavim gelip geçmiştir.

Ortadoğu'da birbirinden farklı etnik grupların yer almasına karşılık bunlardan ancak dört tanesi burada devlet kurmuşlardır. Bunların büyük bir kısmı tarihin ilk devirlerinden beri burada yaşamış ve dünya tarihine geçmiş büyük imparatorluklar kurmuşlardır. Günümüzde ise bu imparatorluklardan hiçbiri kalmamıştır. Devlet kurmuş olan bu dört etnik grup da Ortadoğu'yu anavatan olarak kabullenmişlerdir.¹⁴ Bölge etnik açıdan homojen gruplara ayrılmıştır. Bölgenin başlıca grupları Türkler, Araplar, Persler ve Yahudilerdir. Ortadoğu'nun siyasi haritası çok büyük ölçüde müstemlekecilik döneminin kalıntısıdır.¹⁵

Birinci etnik grup Araplardır. M.S. VIII. yüzyılda Emevi ve Abbasi adlarında Arap Devletleri'ni kurmuşlardır. İkinci etnik grup Persler yani İranlılardır. Bunların kurmuş olduğu devlet M.Ö. 500 yılında bu bölgede en geniş sınırlara sahip olmuştur. Üçüncü etnik grup Türklerdir. M.S. XI.yüzyılda

13 Öztürk, **a.g.m**, s.257-258

14 Mesut Elibüyük, "Ortadoğu'nun Coğrafi Bakımdan Adı, Yeri, Önemi," **Ortadoğu Araştırmalar Dergisi**, C.I, Sayı:1, Elazığ 2003, s. 146-147

15 Özdağ, **a.g.e**, s.41

da dünya tarihine damgasını vurmuş iki imparatorluk kurmuşlardır. Dördüncü etnik grup Yahudilerdir. Bunlar tarihin ilk devirlerinde de burada yaşamış ve devlet kurmuşlardır. Ortadoğu toprakları üzerinde binlerce yıl yaşamış ve zaman zaman hüküm sürmüş olan bu etnik dört grup günümüzde ayrı ayrı devletler halinde yaşamlarını bu bölgede sürdürmektedirler. ¹⁶

Tarih boyunca Ortadoğu coğrafyası dünyanın en karışık bölgesini oluşturmuştur. Belli başlı bütün büyük dinler ve peygamberlerin Ortadoğu'ya gelmesi sebepsiz olmasa gerekir. Ortadoğu'nun hareketli olmasının belki en önemli temel nedeni bu bölgedeki sadece dini oluşumlar değil belki de daha da önemlisi farklı özellik ve nitelikteki dini mezhep ve etnik grupların mevcudiyetini sürdürmesidir. Bu temel özelliğini günümüze kadar getiren Ortadoğu'da günümüzde de hala savaşlar devam etmektedir. ¹⁷

Ortadoğu, günümüzde dünyanın tamamında yaygın olan dinlerden üçünün doğuş ve yayılış sahasıdır. Tek Tanrılı (monoteist) olan bu dinlerden birincisi Musevilik, ikincisi Hıristiyanlık ve üçüncüsü de İslamıdır. Bu üç dinin doğuş yeri olmasından dolayı Ortadoğu'nun Doğu Akdeniz sahil kuşağı ve Kızıldeniz'in doğusu kutsal topraklar durumundadır. Ortadoğu'da dine bağlı kargaşalar eskiden olduğu gibi günümüzde ve gelecekte de olacaktır. ¹⁸

Ortadoğu siyasetinde etkili olan en önemli unsurlardan birisi petroldür. Ortadoğu ekonomisinin uluslararası ilişkilerdeki önemi bölgenin topraklarında bulundurduğu enerji kaynaklarından ve bu kaynaklardan elde edilen petrolden ileri gelmektedir. Çünkü XX. yüzyılda ekonomilerin temelini enerji oluşturmaktadır. Günümüz dünyasında tüketilen enerjinin yüzde 50'den fazlası petrolden karşılanmaktadır. Petrol, Ortadoğu'nun jeopolitik ve ekonomik olarak uluslararası politikanın odak noktalarından biri haline

16 Elibüyük, a.g.e, s. 147

17 Naci Şahin, "Ortadoğu'da Kavramlar Üzerine Metodolojik Bir Yaklaşım," **Birinci Ortadoğu Semineri**, Elazığ 2004, s. 166

18 Elibüyük, a.g.e, s.147-148

gelmesinin temel nedenidir. Hatta ekonomik önemi, jeopolitik öneminde en büyük etkenidir. Çünkü, Ortadoğu, bilinen dünya petrol rezervlerinin en büyüğüne sahiptir.¹⁹ Arap yarımadasındaki birçok ülke, ekonomik varlığını petrol gelirleriyle sürdürmektedir. Ortadoğu ülkeleri genellikle az gelişmiş ülkeler olup bölgede çağdaş nitelikte sanayileşmiş ülke göstermek pek kolay değildir. Bu bakımdan bölgedeki ülkeler sosyal, politik, ekonomik, askeri ve kültürel açıdan emperyalist ülkelerin az veya çok kademe etkisi altındadırlar. Bugün etkin biçimde kullanılan emperyalist yöntem ülkelerin yönetimini ele geçirmiş olan siyasal iktidarlar ve yönetici elit tabaka üzerinde nüfuz tesis ederek daha kolayca hedeflere ulaşmaktadır. Bu nedenle, Batı'nın sanayileşmiş kapitalist ülkeleri, eskiden beri Hindistan yolu ve petrol kaynaklarını kontrol altında tutmaya çalışmaktadırlar.²⁰ Bölgede petrol rezervlerinin keşfedilmesinden sonra başta İngiltere, ABD ve diğer Batılı ülkeler bölge içinde çeşitli entrikalardan pay alma yarışına girmişlerdir. Özellikle petrol şirketleri Ortadoğu'nun çeşitli siyasal haritalarını çizmeye başladılar. Bu haritalar henüz tam bir istikrara kavuşmamıştır. Petrol çıkarları için XX. yüzyılda bölge ülkelerini birbirine düşürmeye başladılar. En önemlileri İran-İrak Savaşı, Kuveyt Krizi, Yemen İç Savaşı ve Kürt Sorunu'dur.²¹

C. Ortadoğu'da Tarihsel Süreç

Yeryüzünde insanın yaşamaya başladığı sahaların doğal özelliği coğrafya bakımından uygun iklim, su, besin ve korunaktan oluşan dört koşula bağlıdır. Ortadoğu prehistorik devirlerden günümüze insanın yaşam alanı olmuştur. İnsanlık tarihinin en eski ve yüce uygarlıkları Ortadoğu üzerindeki Mısır, Mezopotamya, Anadolu ve İran'da ortaya çıkmıştır. Devlet geleneği,

19 Taşlı, **a.g.e**, s. 23-24

20 Kocaoğlu, **a.g.e**, s. 178-179

21 Şahin, **a.g.m**, s. 164-165

bilim ve kültürün temelleri burada atılmış olup yazı ve para da burada icat edilmiş, üretim ve ticaret burada gelişmiştir. Ortadoğu toprakları üzerinde Mısırlılar, Hititliler, Sümerler, Asurlular, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok önemli devlet ve imparatorluk kurulmuş ve tarihe karışmışlardır.²²

Ortadoğu'da huzur, düzen ve refah sağlamak için Nil, Dicle ve Fırat vadilerinde tarihin eski çağlarında Mısırlılar ve Sümerlilerin egemenlik girişimleri neticede başarısızlığa uğramış ve bütün Ortadoğu M.Ö. VI. yüzyılda Perslerin eline geçmiştir. Milattan önce büyük çaplı uluslararası çatışmaların merkezi olması gibi, İslamiyet öncesi büyük devletlerin mücadelelerinin sahnesi yine Ortadoğu olmuştur. İslamiyet'in ortaya çıktığı Miladi takvimle VII. yüzyılda iki büyük güç, Doğu'da, bugünkü İran ve Irak topraklarında kurulu Sasani İmparatorluğu ile Batı'nın Doğudaki uzantısı, Hristiyan dünyasının merkezi Bizans'tı. Bizans ve Sasaniler de tıpkı bugünün devleri gibi Ortadoğu coğrafyası üzerinde birbirini kollamışlardır. Her iki büyük gücü alaşağı ederek yepyeni bir tarih çığırını açmış olan İslamiyet'in de kaynağı bu bölgededir. İslamiyet, burada doğmuş Sasani İmparatorluğunu yıkarak Asya içlerine buradan sarkmıştır. Ortadoğu'dan fışkıran İslamiyet, Hristiyan Batı dünyasıyla ilk hesaplaşmasını da yine bu bölge üzerinde yapmıştır.²³

Selçuklular 1071'de Anadolu'yu fethedince, bugünkü Ortadoğu'dan Batılılar tümüyle çıkarılmış oldular. İşte bundan sonra Ortadoğu Hristiyanlık ve Müslümanlık'a bağlı insanların uzun süren çatışma sahası olmuştur. Uzun süren Haçlı seferlerine rağmen, İslam dünyasının tümüyle kontrolü altına girmiş olan Ortadoğu, Müslüman Arapların, Türklerin ve İranlıların egemenliği altında kalmıştır. Ortadoğu'da Türk egemenliği Selçuklularla başlamış Osmanlı Devleti ile sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemde uzun süre Batı ile Doğu arasında büyük bir hareket olmamıştır.

22 Elibüyük, **a.g.e.**, s. 135-137

23 Nihat Ersin, **Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası**, İstanbul 2003, s. 20

Ancak Napolyon'un Mısır seferi ile bu çatışma yeniden başlamıştır. Bunu takiben, özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve denizlerdeki gücünü yitirmesi sonucu, Avrupa devletlerinin eski çağlardan beri doğuyu elde etme ve egemenlikleri altına alma güdöleri, birdenbire Ortadoğu'yu siyasi ve ekonomik yönden kontrolleri altına alma girişimi halini almaya başlamıştır. (24) XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Ortadoğu'da Batılı devletlerin siyasi ve iktisadi müdahaleleri kuvvetle hissedilmeye başlamıştır. Bu konuda en önemli rolü İngiltere oynamıştır. Hint Okyanusu ve Basra Körfezine ulaşan deniz yolu ticaretini kontrol altına almak için XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Arap yarımadasının Osmanlı Devleti sınırları dışındaki güney kıyılarına yerleşmeye başlamıştır. (25) Ortadoğu en sakin günlerini Osmanlı Devleti döneminde yaşamıştır. Osmanlı hakimiyeti altında istikrara kavuşan bölge, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla ve ulus devletlerin kurulmasıyla istikrarsızlığa sürüklenmiştir.

II.TARİHİ GELİŞİM İÇERİSİNDE IRAK

Tarihte Mezopotamya adıyla bilinen stratejik öneme sahip sulak ve bereketli Irak toprakları en eski çağlardan itibaren pek çok göç ve istilaya maruz kalmış ,çok çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiştir.²⁶ Mezopotamya tarihi ,avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik hayata geçişin başlangıcı olan M.Ö 10000'lere kadar inmektedir. Dicle ve Fırat'ın sulama maksadıyla kullanılması,zamanla Güney Mezopotamya'da ileri bir tarım medeniyetinin doğmasına yol açtı.²⁷

24 Elibüyük, **a.g.m**, s. 138

25 Tufan Karaaslan, **Ortadoğu Coğrafyası**, Konya 1998, s.43

26 İmadüddin Halil et Talib "Irak Tarihi" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** ,C.19 İstanbul 1999,s.87

27 Yılmaz Daşcıoğlu ,“Irak”**Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.13 İstanbul 1993,s.172

Irak'a hayatiyet veren Fırat-Dicle havzasıdır. Irak'ta yerleşme ve nüfusun dağılışı üzerinde yüzey şekilleri daha çok da Fırat ve Dicle nehirleriyle yeraltı zenginlikleri rol oynamaktadır.²⁸

Tarihin çok eski dönemlerinde yerleşen, Sümerler'in büyük bir imparatorluk kurdukları günümüzdeki Irak topraklarında ²⁹ Sümerler M.Ö 2350'ler de Akkadlara yenilerek tarih sahnesinden çekildiler.Mezopotamya 'nın güneyinde merkezi bir devlet kuran Akkadlar da M.Ö 2100'lü yıllarda Amoriler'in saldırılarıyla çöktü.Sümer Akkad kültürünün tesirinde kurulan mahalli devletçiklere de Babilliler son vererek bölgenin siyasi parçalanmışlığına son vererek Güney Mezopotamya'nın tamamını içine alan bir imparatorluğa dönüştü.Babilliler'in zayıflamasıyla bölgede yaklaşık dört asır sürecek Kassitler'in hakimiyeti başladı.Kassitler'in hakimiyetine de Assurlular son verdi.³⁰

Kuzey Mezopotamya'nın ihtişamlı devri Asur hakimiyeti altında geçmiştir.Bugünkü Musul'un bir parça doğusunda kurulmuş olan asur hükümetinin merkezi Ninova'yı M.Ö 612'de Metler yıkmış ve tahrip etmişlerdir.⁽³¹⁾ M.Ö 539'da büyük bir orduyla Babil topraklarına giren Pers kralı II Kyros hiçbir direnişle karşılaşmadan Güney Mezopotamya'yı hakimiyeti altına aldı.³²

M.Ö 331'de Büyük İskender tarafından bu topraklar işgal edilmiş ve Babil şehrini kendine ikametgah yapmıştır.İskender'in ölümünden sonra Mezopotamya'yı Selevkoslar ele geçirdi.Bundan sonra İran'dan gelen Partların, Romalıların ve Sasanilerin hakimiyetlerinde kaldı.³³

28 Erdoğan Akkan,“Irak Fiziki Beşeri Coğrafya” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** ,C.19 İstanbul 1999,s.83-84

29 Hayati Doğanay-Selçuk Hayli, “Irak Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları”**İkinci Ortadoğu Semineri**,Editör:Mustafa Öztürk- Enver Çakar C.1 Elazığ 2006,s.232

30 Daşcıoğlu ,**a.g.m**,s.172

31 Cahid Kayra,**Yakındoğu ve Irak Petrolleri**,Ankara 1952,s.13

32 Daşcıoğlu ,**a.g.m**,s.172-173

33 Fritz Grobba ,**Irak**,Çev:Feridun Akkor,Genelkurmay Basımevi,Ankara 1951,s.7

Mezopotamya'da Araplar M.S 636 yılında görünürler.³⁴ VII. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte "Irak " olarak anılmaya başlayan bölge, Orta Asya ile Akdeniz arasında bir geçiş yeri olması münasebetiyle İslam dünyasında merkezi bir yer işgal etti.³⁵ İlk halife Hz Ebubekir zamanında Halid bin Velid komutasındaki bir Arap ordusu Irak'ın bir kısım şehir ve kasabalarını fethetmeye başlamıştı.Böylece fethetmeye başlanan Irak'da ikinci halife Hz. Ömer zamanında buraya gönderilen Sa'd ibn Vakkas kumandasındaki İslam ordusu zafer kazanarak ,bu bölgeyi İslam topraklarına kattı.³⁶

Irak tarihinin en erken dönemlerinden itibaren Arap yarımadasından göç alan bir ülke konumundadır. İslamiyet'in ilk yıllarında Necid bölgesinden pek çok kabile buraya göçmüştü. Fetihlerden sonra da bu göçler artarak devam etti.Göçün hızlanmasında bölgede yaşayan halkın çoğunluğunun İslamiyeti benimsemesi önemli rol oynadı.³⁷

Dört Halife döneminden sonra Irak, merkezi Şam'da bulunan Emevilerin hakimiyetine girdi.Emevilerin yıkılmasıyla ,Abbasiler işbaşına geçmesiyle hilafet merkezi Bağdat'a taşınmıştır.Böylece Irak,İslam aleminin merkezi olarak önem kazanmaya başlamıştır. Abbasiler kendilerine hilafet makamını ele geçirmekte yardımcı olan Türklere büyük önem verdiler. Türklere özel bir şehir tesis edildi.³⁸ Harun Reşid döneminde Bağdat'ta çok parlak bir dönem yaşandı. Burası Çin ve Hindistan'a nazaran çok önemli bir ticaret merkezi haline getirildi. Ayrıca İslam sanatının ve ilminin bir merkezi haline geldi.³⁹

34 Kayra ,a.g.e,s.13

35 Daşcıoğlu ,a.g.m,s.173

36 Meryem İmamzade ,**Irak Dosyası**,Akabe Yayınları,İstanbul 1986,s.11-12

37 Talib,a.g.m,s.88

38 İmamzade,a.g.e,s.13

39 Grobba,a.g.e,s.7

Fırat ve Dicle nehirleri Irak'ın sulanmasında etkili oldukları gibi bölge içerisinde ulaşımın gelişmesinde de önemli rol oynamışlardır. Emeviler ve Abbasiler döneminde milletlerarası ticaretin başlıca iki anayolu Dicle ve Fırat nehirlerini izlemekteydi.Uzakdoğu'ya giden gemiler bu iki nehrin ulaştığı Basra Körfezi'nden denize açılıyorlardı.Ortaçağ'da Akdeniz'de ticaretle uğraşanlar,Fırat'ın Dicle'ye en çok yaklaştığı noktaya kadar takip ettikten sonra Bağdat'a geçerek Dicle yoluyla Basra Körfezine ve Hint Okyanusu'na çıkarlardı.⁴⁰

Harun Reşid'den sonra gelen hükümdarlar başarılı çizgiyi koruyamadılar. Abbasiler zayıflamaya başladı. Abbasi idarecileri dini bir mana yüklenen halifelikle yetinerek devlet işlerini emirü'l ümera denilen kişilere bıraktılar. Bu makam daha sonra Büveyhoğulları'nın eline geçti. Büveyhoğulları'nın kötü idaresi sonucunda Basra ve Musul gibi bölgeler merkezi otoritenin denetiminden çıktı. Bağdat'ta ise bir türlü denetim sağlanamadı.⁴¹

Abbasi halifesi tarafından Bağdat'a çağrılan Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in gelmesiyle hakimiyet Büveyhoğulları'ndan Selçuklular'a geçti. Büyük Selçuklular'ın parçalanmasından sonra Anadolu ,Suriye ve Irak'ta bir Selçuklu devleti kuruldu.

Irak Selçuklu Devleti de Abbasi halifesi Nasır–Lidinillah Harzemşahlardan yardım isteği üzerine Harzemşah Alaaddin Tekiş Irak Selçukluları'na son verdi. İran ve Irak hakimiyetini ele geçirmeye çalıştı. Bu sırada Bağdat, başta olmak üzere Irak, Moğolların şiddetli saldırılarına maruz kaldı. Doğudan batıya doğru ilerleyen Moğollar Bağdat'ı ele geçirip büyük tahribat yaptılar Irak' taki Abbasi hakimiyetine son verdiler.(1258)⁴²

40 Mustafa Küçükbaşçı,“Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarına Göre Irak,” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** ,C.19 İstanbul 1999,s.86

41 Daşcıoğlu ,**a.g.m**,s.174

42 Talib,**a.g.m**,s.90

Moğol hükümdarı Hülagu çekildikten sonra başlayan ve Osmanlı Türklerine kadar devam eden 150 senelik devrede Mezopotamya Akkoyunlu, Karakoyunlu Türkleri ve İranlılar tarafından işgal edilmiştir.⁴³

1534'te Kanuni Sultan Süleyman 'ın Irakeyn seferi sonucunda Irak, Osmanlı hakimiyetine girmiştir.⁴⁴

III. OSMANLI DEVLETİ'NİN IRAK İDARESİ

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'da (1515) Safevileri yenerek Dicle'nin doğusundaki bazı bölgeleri ele geçirmesine rağmen, Irak'ın büyük bölümü Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te Bağdat'ı almasına kadar Safevilerin hakimiyetinde kaldı.⁴⁵

28 Kasım 1534'te Bağdat'a giren Kanuni Sultan Süleyman Mart 1535'e kadar orada kaldı. Bağdat'ta imar işlerini yoluna koydu ve burayı beylerbeylik statüsüne sokarak idaresini Diyarbakır eski beylerbeyi Süleyman Paşa'ya verdi.⁴⁶ Basra'daki direnişin de 1546'da kırılmasıyla Kızıldeniz'i ellerinde tutan Osmanlıların Ortadoğu ticaretindeki denetimleri arttı.⁴⁷

Arap topraklarına, Osmanlı koruması altında olan Basra Körfezi ve Kızıldeniz yoluyla Hindistan malları gelmeye başladı ve XVI. yüzyılın ortasında Ortadoğu'da baharat ticareti büyük canlanma yaşadı. Özellikle Halep kenti, Hicaz, Basra, Bağdat ve İran'dan gelen kervan yollarının merkezine dönüştü ve bütün Ortadoğu'nun başlıca ticaret merkezi oldu.⁴⁸

43 Kayra ,a.g.e.s.13

44 Talib,a.g.m,s.90

45 Yılmaz Daşcıoğlu "Irak" **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.XIII, İstanbul Çağ Yayınları,1993, s. 175

46 Robert Mantran "Irak" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XIX, İstanbul,1999, s. 91.

47 Daşcıoğlu, a.g.m., s. 175

48 L. Carl Brown,**İmparatorluk Mirası**,Çev.Gül Çağalı Güven,İstanbul,İletişim Yayınları,2000, s.47

Osmanlılar Irak'ı Bağdat, Basra, Musul, Şehrizer ve El Ahsa olmak üzere beş bölgeye ayırarak idare ettiler.⁴⁹ Bu düzenleme ülkenin dinsel ve etnik gruplarının dağılımı dikkate alınarak yapılmıştı.⁵⁰

Arap topraklarının tarihinde dört yüzyıl süren Osmanlı dönemi hiç kuşkusuz Arap dünyasının bugünkü koşulları üzerinde belirleyici bir etken oluşturdu. Arap topraklarında, Osmanlılar Mısır ve Bağdat'ta olağanüstü yetkilere sahip valilerin yönetiminde iki paşalık kurdular. Bağdat Paşalığı yalnız Irak'ı denetlemekle kalmıyor, aynı zamanda Katif el-Hasa ve Kuveyt'i içeren Körfez ülkelerini de kontrol altında tutuyordu. 1550'de Basra'da bir Osmanlı donanması, Bağdat valisinin komutasında, Hürmüz'ü ele geçirerek Portekizlileri Bahreyn'den ve bütün körfez bölgesinden çıkarmaya çalıştı.⁵¹

1555 Osmanlılarla Safeviler arasında yapılan Amasya Antlaşması ile Osmanlıların Irak üzerindeki hakimiyeti resmen tanındı.⁵² İran'daki Safevi Devleti'nin Irak-ı Acem denilen bölgedeki istekleri ve faaliyetleri üzerine, 1577 yılından itibaren Osmanlı Devleti ile bu devlet arasında XVII. yüzyılın ortalarına kadar süren uzun ve yıpratıcı savaşlar yapılmıştır. 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır. Bununla, İran, Bağdat ve Musul'un Osmanlılara ait olduğunu bir defa daha kabul etmiştir.⁵³

Irak'ın Osmanlılara katılması siyasi, dini ve iktisadi bakımdan dikkat çekici gelişmelere yol açtı. Osmanlılar Safeviler karşısında tam bir üstünlük sağlamış oldu. Osmanlılar Bağdat'ı ele geçirmekle doğudaki Müslüman-Arap dünyasının bütün siyasi ve ekonomik merkezlerindeki hakimiyetini de tamamlamış oldu. Irak'ın ilhakı ise Akdeniz ve Hint Okyanusu arasındaki yolların denetimini ve kontrolünü sağlayarak ipek yolunun kullanılmasını

49 Daşcıoğlu, **a.g.m.**, s. 175.

50 Brown, **a.g.e.**, s. 173

51 Brown, **a.g.e.**, s. 47-48.

52 Mantran, **a.g.m.**, s. 91.

53 Rifat Uçarol, "Tarihte Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler" **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Yay. Haz. Sebahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayıncılık 1993, s. 367.

gerektiren ticaret akışı üzerinde Osmanlıların tartışılmaz üstünlüğünü ortaya koydu. Avrupalıların bu alana yönelik rekabetini en alt seviyeye indirdi.⁵⁴

İngilizler, 1611 yılından itibaren Hint Okyanusu'nda etkili şekilde görünmeye ve Hindistan kıyılarına yerleşmeye başladılar. Bu arada Safevi Devleti'ne yardım ederek, 1622 yılında Hürmüz'den Portekizlileri çıkardılar ve adayı Safevilere bıraktılar. İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlar Hint Okyanusu ve çevresinde Portekizlilerin üstünlüğüne son vererek, XVII. yüzyılda bölgede ve bölgedeki ticarete söz sahibi oldular.⁵⁵

Gürcü kökenli Hasan Paşa ile oğlu Ahmet Paşa'nın (1704-1747) idareleri sırasında Irak'ta yeni bir idari sistem oluşturuldu. Bu sistem altında belirli bir düzen ve refah sağlandı. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın 1763'te bir şube kurduğu Basra 1775'ten sonra beş yıl boyunca İran yönetiminde kaldı. Bundan sonra Bağdat, Basra ve Şehrizar valiliğine atanan Süleyman Paşa'nın idaresi altında (1780-1802) Hasan Paşa'nın kurduğu Kölemen sistemi bu dönemde en parlak seviyesine ulaştı. Bu arada İngilizlerin Bağdat'ta sürekli elçi bulundurmalarına izin verildi.⁵⁶

XIX. yüzyıl başında II. Mahmut'la birlikte başlayan merkezi otoriteyi imparatorluğun her yerinde tesis etme politikası Balkanlar ve Anadolu'dan sonra Irak'a da erişti.⁵⁷ II. Mahmut 1831'de Kölemen sistemine son vererek sıkı bir merkezi denetim kurdu. Bunu idari, siyasi ve sosyal reformlar izledi. Bu arada Avrupalıların Irak'taki faaliyetleri de artmıştı. Bağdat ve Basra arasındaki ırmak ulaşımını sağlayan şirketler kuruldu. Bağdat bir telgraf hattıyla İstanbul'a bağlandı. Mithat Paşa'nın valiliği sırasında modernleşme

54 Mantran, **a.g.m.**, s. 91-92.

55 Uçarol, **a.g.m.**, s. 367-368.

56 Daşcıoğlu, **a.g.m.**, s. 175.

57 Gökhan Çetinsaya, "XIX. Yüzyılda Irak'ta Osmanlı İdaresi" **Milletlerarası Ortadoğu Kaos mu Düzen mi, 9-10 Ocak 2004 Bildirileri**, Yay Haz:Ali Ahmetbeyoğlu, R.Ahıskalı,İstanbul,2004, s. 144.

çalışmaları devam etti. Aynı dönemde Araplar arasında Osmanlılara karşı milliyetçilik hareketleri de güçlendi.⁵⁸

İngiltere 1830'lu yıllardan itibaren doğu yoluyla ilgili olarak bazı projeler üzerinde çalışmaya başladı. Bunlardan birincisi, Süveyş Kanalının açılmasıyla ilgili teknik çalışmaların başlatılmasıydı. Palmerston, Hindistan'a gitmek için Süveyş yerine daha kısa bir yol olarak, Doğu Akdeniz-Fırat vadisi üzerinde düşünmeye başladı. İngiltere Hükümeti, Fırat üzerinden Hindistan'a gitmek projesini kabul etti, bu yolu geliştirmek ve işletmek için izin almak üzere Osmanlı Devleti'ne başvurdu. Osmanlı Devleti İngilizlere Fırat nehri üzerinden doğuya ticaret yapmaları için izin verdi.⁵⁹

İngilizler 1850 yılından sonra, bu defa bir bölümü demiryolu bir bölümü de nehir yoluyla olmak üzere, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak projesini ortaya atıp, geliştirmeye çalıştılar. İngiltere XVII. yüzyılın başlarından itibaren Basra Körfezi'ne sokulmuş, zamanla Dicle ve Fırat nehirleri ile bölgede önce ticaret sonra hem ticaret hem de siyasi ağırlıklı olmak üzere etkisini çoğaltmıştır. Bu arada, 1839 yılında Aden'e yerleşerek Kızıldeniz'in de giriş çıkışını kontrolü altına almıştır. Böylece Kızıldeniz ile Basra Körfezi'nin ağızlarına yerleşerek, XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Hint Okyanusu ve çevresinin tek ve en büyük Avrupalı devleti haline gelmiştir.⁶⁰

1851'e gelindiğinde Babıali Irak'ın problemlerinin çözümünü kolaylaştırmak için tek ve geniş bir yönetim kurmaya karar vererek, işe aşiretlerin ıslahından ve vilayetlerde asayişin sağlanıp düzenli vergi toplanmasından başlandı.⁶¹

İngiltere'nin Basra Körfezi, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde etkinliğinin gittikçe daha çok duyulduğu sıralarda, Osmanlı Hükümeti 1869 yılında Mithat Paşa'yı Bağdat valiliğine atadı. Mithat Paşa Bağdat'ta göreve başladıktan

58 Daşcıoğlu, **a.g.m.** s. 175.

59 Uçarol, **a.g.m.**, s.370-372

60 Uçarol, **a.g.m.**, s.373

61 GökhanÇetinsaya“Irak”**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,C.XIX, İstanbul,1999,s.94

sonra ilk iş olarak, başta Bağdat, Musul ve Basra olmak üzere, bölgede idari, askeri ve mali yenilikler yapıp, bayındırlık işlerine girişti ve güvenliği sağladı. İran ile sınır bölgelerinde süren anlaşmazlıkları çözümlendi. Böylece bölgede Osmanlı Devleti'nin etkinliğini çoğalttı. Bu arada özellikle Basra'yı bayındır hale getirdi, tersanesini yenileyip büyüttü ve bu önemli ticaret merkezini geliştirdi.⁶²

Mithat Paşa'nın temel başarıları arazi reformu, idari ve askeri reformlar, eğitim reformu ve alt yapı yatırımları şeklinde özetlenebilir.⁶³

Başarılı ve ileriye dönük çalışmaları yapan, bölgede İngilizlerle rekabete girişerek onların etkisini azaltmaya çalışan Mithat Paşa, o sıralarda sadrazamlıkta bulunan düşmanı Mahmut Nedim Paşa'nın kendisine çeşitli güçlükler göstermesi üzerine, yani İstanbul'daki siyasi çekişmelerden dolayı, 1871 yılında Bağdat valiliğinden istifa ederek başkente döndü. Bu da bölgede başlayan gelişmeleri durdurdu ve Osmanlı Devleti, İngiltere'yi yine tek başına bıraktı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru bölgede İngiltere'nin karşısına bu defa Rusya ve Almanya gibi iki büyük devlet çıktı.⁶⁴

II. Abdülhamit yönetimi, devletin bütün kademelerinde ve özellikle Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerde bir dizi reform hazırlığına girişti. Bu dönem boyunca özellikle Irak için 1878-1882, 1890-1892, 1898, 1905-1908 yıllarında ayrıntılı reformlar hazırlandı ve uygulamasına çalışıldı. Bütün bu projelerin ziraai gelişme, sulama, nehir ulaşımı, demiryolu, petrol çıkarımı, aşiretlerin iskanı, idari ve askeri reformlar gibi belli ortak konular üzerinde yoğunlaştığı görülür. Reformların bir kısmı tamamlanırken, bir kısmı mali ve idari problemler ve aşiretlerin sonu gelmez ayaklanmaları gibi sebeplerle ya yarım kaldı ya da başarısızlıkla sonuçlandı. Öte yandan II. Abdülhamit yönetimi Irak'ta adına "eşraf siyaseti" denilen kısaca vilayetlerin eşraf

62 Uçarol, **a.g.m.**, s.374

63 Çetinsaya, **a.g.m.**, s.94

64 Uçarol, **a.g.m.**, s.374

vasıtasıyla idare edilmesine ve bu insanların ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasına dayanan bir politika uyguladı.⁶⁵

II.Abdülhamit, devlete ait toprakların yerel nüfusa dağıtılması politikasının devamına da yine siyasi gerekçelerle karşı çıkmıştır: Bunun temel sebebi yerel nüfusa dağıtılan bu toprakların, sonunda yabancıların, özellikle de İran ya da İngiliz vatandaşlarının ellerine geçmesi endişesiydi.⁶⁶ II. Abdülhamit döneminde İngiliz Lynch Şirketi'ne Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde imtiyaz verilmesi (1909) ve Irak'taki miri toprakların yabancılara satılabilmesi için hükümetin yaptığı girişimler (1913) İstanbul'da ve bölgede büyük tartışmalara yol açtı. Eşraf kendi arasında gruplaşmaya ve örgütlenmeye, bu şekilde İttihat ve Terakki ile mücadele yolları aramaya başladı.⁶⁷

Osmanlı son döneminde uygulanan politikalar ve yapılan yatırımlar hiç şüphesiz Osmanlı sonrası Irak'ın sosyal ve iktisadi yapısını belirlemiştir. Osmanlı sivil ya da askeri okullarında okuyan, bürokrasisinde çalışan Arap asıllı kuşağın başta Irak olmak üzere XX. yüzyılın ilk yarısında bütün Arap ülkelerinde önemli siyasi roller oynamalarıdır. Örneğin 1921-1958 arası Irak'ta kabine üyelerinin hemen hemen hepsi askeri ya da sivil bir Osmanlı yüksek okulunda okumuş, devlet dağılına kadar Osmanlı bürokrasisinde çalışmış kişilerdir. Bu manada, II. Abdülhamit dönemi (1876-1908) modern Irak'ın temellerinin atıldığı bir dönem olarak görülebilir.⁶⁸

XIX. Yüzyıl İngiltere'nin önceleri Basra Körfezini hedefleyen ilgisinin zaman içinde Irak'a yöneldiği bir dönemdir. İngiltere'nin Irak'taki ekonomik ve stratejik çıkarları giderek dini, siyasi ve askeri alanları da kapsamış ve I. Dünya Savaşı öncesinde doruğa çıkmıştır. Bu sebeple İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettikleri gün'ün (5 Kasım 1914) ertesi sabahı

65 Çetinsaya, a.g.m, s.94

66 Çetinsaya, XIX Yüzyıl, s.147

67 Çetinsaya, a.g.m, s.94

68 Çetinsaya, XIX. Yüzyıl, s. 155

İngiliz askerinin Şattül-Arap'ın ağzındaki Fav mevkiini ele geçirmesi sürpriz değildir. Mayıs 1918'e gelindiğinde İngiliz birlikleri Kerkük'e kadar ilerleyebilmişti. İngilizlerin Irak'ta ele geçirdikleri topraklarda kurdukları askeri yönetim 1920'ye kadar devam etti.⁶⁹

69 Çetinsaya, **a.g.m.**, s. 95.

II. BÖLÜM

XIX.YÜZYILDA İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU'YA MÜNHASIRAN IRAK'A YÖNELİK SİYASİ FAALİYETLERİ

I. İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU'YA YÖNELİK POLİTİKASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

İngiltere'nin Ortadoğu ve Akdeniz ile ilgili politikası, dolaylı olarak, XVI. yüzyılın sonlarında Doğu Akdeniz ticaretine girmesiyle başlayan uzun bir süreçte şekillenmiştir. İngilizler Akdeniz ticaretine yeni girmeye başlamışlar ve o zamana kadar Venediklilerin elinde bulunan Doğu pazarlarında onların yerlerini almaya çalışmışlardır. İngilizleri Doğu Akdeniz ticaretine yönelten sebep ise Çin'den karayolu ile gelen ipeğin, doğrudan doğruya İngiliz gemileriyle taşınması ve aynı zamanda İngiliz yünlü dokumalarına yeni pazarlar temin edilmesi arzuları idi.¹

İngiltere, üzerinde kapasitesinden fazla 50 milyon nüfusun yaşadığı, ada olarak, kömür haricinde endüstri için önemli hammaddeleri ihtiva etmeyen ve yine ada özelliği sebebiyle üzerindeki nüfusun yarısını bile besleyemeyecek durumdadır. Bütün bu gerçekler, ülkenin ekonomi, savunma ve koloni politikası tabii olarak ticaret üzerine kurulmuştur.²

XVIII. yüzyıl başlarına kadar İngilizler, Osmanlılardan aldıkları ticari imtiyazlar sayesinde, Osmanlı'nın büyük kısmına egemen olduğu Akdeniz ve çevresinde oldukça etkin ticari imkanlara kavuşmuştu. Bu dönemde İngiltere'nin etkin politikasının esasını bu ticari imtiyazların devamı ve

1 Deniz Can, “**Tanzimat Döneminde Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)**” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, , 1998, s. 20.

2 Süleyman Kocabaş, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar İngiltere ve Türkiye**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1985, s. 34-35.

Akdeniz ticaretinin güvenliğini sağlamaktır.³

Avrupalıyı Ortadoğu'ya bağlayan sebep sadece insani, dini vb. hesaplar olmaktan öte, bir takım maddi temellere dayanıyordu. Batı bu bölgede stratejik, siyasi ve iktisadi birçok menfaatler peşinde idi. İngilizlerin Ortadoğu'ya olan bağlantıları Hindistan'a ele geçirmelerinin tabii bir sonucu idi. Hindistan müstemlekelerine yönelecek muhtemel saldırılara set çekmek amacıyla Büyük Britanya Hükümeti, Hint'e açılan kara olsun, deniz olsun bütün ulaşım yollarını kontrol altında tutmayı bir politika olarak belirlemiştir.⁴ İngiltere ile Hindistan arasındaki deniz bağlantısına imparatorluk yolu denilmiş, imparatorluk yoluna en büyük tehdidin Fransa ve Rusya'dan gelebileceğini, çünkü İngiltere Hindistan'ı Fransa'dan almıştır ve Fransa Hindistan'ı geri alıp, Akdeniz de egemenlik kurmak istemektedir. Rusya ise I. Petro'dan itibaren en büyük dış politika hedeflerinden birisi sıcak denizlere inmek olan Rusya İngiltere için potansiyel bir tehlikedir. Rusya'nın boğazları ele geçirip Akdeniz'e inmesi Hindistan yolu'nun tehlikeye girmesi demektir.⁵

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, İngiltere etkinliğini çoğalttığı gibi dünyanın diğer yerlerinde de ele geçirdiği topraklarla büyük bir sömürge imparatorluğu haline gelmiştir. Hindistan, İngiliz imparatorluk sisteminin bir kilit taşı olmuştur.⁽⁶⁾ İngiltere ileri bir sanayi ülkesi haline ulaşmış olduğu gibi Akdeniz ve çevresiyle de yakından ilgilenmişti. 1713 yılında bu denizin o tarihlerde tek giriş çıkış kapısı olan Cebelitarık Boğazı'nı ele geçirmiş, daha sonraki yıllarda Akdeniz'de dolayısıyla bu denizin kıyılarının yaklaşık dörtte üçüne sahip olan Osmanlı Devleti üzerinde siyasi, ekonomik ve ticari etkinliğini çoğaltmış, bir çok haklara sahip olmuştur. İngiltere Osmanlı

3 Can, **a.g.t.**, s. 20.

4 Mustafa Turan, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryoluna Dair Bir Belge" **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı:3 1997, s. 135.

5 Gül Akyılmaz "Siyasi Tarih Açısından Büyük Devletlerin Ortadoğu Politikaları" **ATA Dergisi**, Sayı: 6 Konya, 1994, s. 35.

6 Can, **a.g.t.**, s. 21.

imparatorluğundan ve bölgeden sağladığı çıkarlarını korumak ve Doğu ticaretinin sürekliliği için, Osmanlı Devleti'nin varlığının sürmesinden yana bir politika izlemeye başlamıştı.⁷ İngiltere bu düşünceyle XVIII. yüzyılın sonundan itibaren 1878 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemiştir. Bir asra yakın bir zaman içinde, Osmanlı Devleti'nin en büyük dostu olacak, bu devlete çok defa diplomatik ve bazen da askeri yardımda bulunacaktır.⁸

Tarihte hiçbir devlet Osmanlı Devleti'ne İngiltere kadar ne zarar vermiş ve ne de yardım etmiştir. Çünkü Osmanlı kuvvetli oldukça İngiltere bu devleti kendi menfaatleri, Hindistan ve İslam politikası için tehlikeli bulmuştur. Osmanlı Devleti zayıfladıkça, Boğazlara, İstanbul'a, Basra Körfezine ve Hindistan'a karşı kabaran Rus ihtirasları önünde, bu devlete müzahir olmağa, siyasi menfaatleri için zaruret olarak karşılamiştir. Ve İngiltere bu siyasetinde muvaffak olmuştur.⁹ İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yıkılması gerektiğini düşünerek, onun aleyhindeki her türlü organizasyonun içinde yer almıştır. Bu dönemde özellikle Türkiye'deki Alman nüfuzunun artmasına bağlı olarak Osmanlı-İngiliz ilişkileri kötüye gitmiştir.¹⁰ İngiltere'nin Osmanlı Devletine karşı politikası, artık bu devleti ayakta tutmak değil, kaçınılmaz olan parçalanmasından en büyük payı almak esasına dayandığı için İngiltere, Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifine yanaşmadı.¹¹ İngiltere'ye göre, Osmanlı Devleti, kendi nüfuzunda ya yaşamalı veya onun ölmesi halinde ise, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu vilayetlerine kendisi dışında hiçbir kuvvet varis olmamalı

7 Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul Filiz Kitabevi, 1995, s. 55.

8 Rıfki Salim Burçak, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, İstanbul, Aydınlık Matbaası, 1946, s. 13.

9 Cavid Oral, **Akdeniz Meselesi**, C.II, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1945, s. 94.

10 Burçak, **a.g.e.**, s. 42-44.

11 Veli Güven, "**Türk İngiliz İlişkileri (1923-1960)**," Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1992, s. 24.- Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 34.

idi. Osmanlı Devleti'nin öleceğini anlayan İngiltere, bu devletin Hindistan yolu üzerindeki stratejik noktaları merhale merhale yerleşecektir. ¹²

II.MISIR SORUNU VE SÜVEYŞ KANALI'NIN AÇILMASI

Osmanlı İmparatorluğu XVIII.yüzyıldan 1830'lara kadar çeşitli iç ve dış meselelerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Mehmet Ali Paşa 1799'da Mısır'ı Fransızlardan kurtarmak için gönderilen askerlerin içinde subay vekili olarak Mısır'a gelmişti. Mehmet Ali Paşa okur-yazar olmamakla beraber gayet zeki, çalışkan ve becerikli olduğu için kısa sürede Mısır'daki "başbozuk" askerlerin komutanı oldu. Bundan sonra Mısır'ın içinde bulunduğu karışık durumdan yararlanarak Vali Hüsrev Paşa aleyhinde çevirdiği entrikalar sonucu valiyi ülkeden kaçırttı. Bunun üzerine de Osmanlı hükümeti 1805 yılında, Mehmet Ali Paşa'yı Mısır valiliğine atamak zorunda kaldı. ¹³

Mehmet Ali Paşa Mısır'da süregelen karışıklığa son vermeye çalıştı. Bunun için Kölemen ve İngilizlerle mücadeleye başladı. Mısır'da iç huzursuzluk yaratan Kölemen beylerini 1811'de bir ziyafette öldürerek ortadan kaldırttı. Ayrıca İslam dünyasını etkileyen Vehhabi sorununu da çözdü. Mehmet Ali Paşa ve oğulları Tosun ve İbrahim Paşa Vehhabilere karşı harekete geçerek, Necit Sultanı Abdullah'ı esir ederek İstanbul'a gönderdi. Diğer Vehhabi liderleri Mısır'a getirdiler. Necit Sultanı Abdullah İstanbul'da idam edildi. Bu hadise Mehmet Ali Paşa'nın İslam dünyasındaki şöhretini artırdı. ¹⁴

Mehmet Ali Paşa 1820'li yıllarda iyice kuvvetlenmişti. Mora'daki Rum isyanında Osmanlı Devleti'ne büyük yardımda bulunmuş ve isyanı bastırmıştı. Mehmet Ali Paşa'ya Mora isyanındaki yardımlarına bedel

12 Kocabaş,a.g.e,s.39

13 Rifat Uçarol, a.g.e, s. 168.

14 Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914), Ankara,T.T.K, 1997, s. 197

olarak Trablusşam, Suriye ve Girid valilikleri vaat edilmişti. Fakat Mehmet Ali Paşa Navarin'de donanmanın yakılmasından sonra askerlerini ve donanmasını Osmanlı Devleti'ne haber vermeden çekmişti. Bundan dolayı Osmanlı vaat ettiği valilikleri vermedi.¹⁵

Osmanlı ve Mısır kuvvetleri 21 Aralık 1832'de Konya'da karşılaştılar, yapılan savaşı Osmanlı ordusu kaybetti. Mısır kuvvetlerinin bu hızlı başarıları ve ilerleyişi Avrupa devletlerini harekete geçirdi. İstanbul'un belki de imparatorluğun bütününün Mehmet Ali Paşa'nın güçlü idaresine geçmesi ihtimalinin belirmesi, bölgede menfaati bulunan devletleri harekete geçirmişti. Böylece Mehmet Ali Paşa'nın isyanı devletlerarası bir sorun olmuştu.¹⁶

Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a gelebileceği endişesiyle Rusya'dan yardım istemiş ve Rusya istek üzerine bir deniz filosunu İstanbul'a göndermişti. Ruslar'ın İstanbul'a gelmesi ve Avrupalı devletlerin baskısı sonucu Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında 5 Mayıs 1833'te Kütahya Antlaşması yapıldı. Antlaşmaya göre: Mehmet Ali Paşa'ya Mısır, Girit valilikleri ve ek olarak Suriye valiliği, İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana valiliği veriliyordu.¹⁷

II. Mahmut ilerisini düşünerek ve Rusya'nın yardımını sağlamak için Rusya ile 8 Temmuz 1833'te Hünkar İskelesi Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma çerçevesinde Rusya'nın Osmanlı'ya sağladığı yardıma karşılık, Rusya maddi bir yardımın Osmanlı hükümetine yükleyeceği gider ve güçlükleri takdir ettiğinden, bir gün Osmanlı Devleti böyle gider ve güçlükleri karşılamak zorunda kalırsa, Rusya bu yardımı Osmanlı'dan istemeyecektir. Babialı karşılıklı yardım kuralınca gerektiği vakit Rusya'ya yapmakla ödevli olduğu yardım yerine siyasi ve askeri kuvvetini Rusya'nın çıkarına uygun

15 İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 55.

16 Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanı(1839)'dan 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu, " **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. XI, İstanbul ,Çağ Yayınları,1993, s. 404.

17 Gencer, **a.g.m**, s.408

olarak Çanakkale Boğazı'nın kapatılması için kullanacaktır.¹⁸ Hünkar İskelesi Antlaşması ile Osmanlı Devleti Rus yardımını sağlamış. Rusya ise kendisine Akdeniz'den gelebilecek tehlikeleri önlemiş oluyordu.

Kütahya Antlaşmasından sonra altı yıl süren sükunetten sonra Mehmet Ali Paşa bağımsızlık faaliyetlerine girişmişti. Mehmet Ali Paşa, yönetim alanı genişlemesine rağmen Osmanlı Devleti'ne az miktarda vergi ödüyordu. II. Mahmut, Hafız Ahmet Paşa komutasında bir orduyu bu asi valinin üzerine gönderdi. Mısır kuvvetleri de İbrahim Paşa komutasında Nizip'e geldi. 24 Haziran 1839'da iki ordu karşılaştı. Osmanlı ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. Bu haber İstanbul'a ulaşmadan II. Mahmut 1 Temmuz 1839'da öldü. Yerine 16 yaşındaki büyük oğlu Abdülmecit geçti.

Avrupalı devletler Mısır sorununa çözüm bulmak için Avrupalı devletler donanmalarını Suriye getirmeleri ve İngiltere'nin Lübnan'a asker çıkarması üzerine 27 Kasım 1840'da İskenderiye Sözleşmesi imzalandı. Mısır'ın statüsünü belirtmek üzere 13 Şubat 1841'de "Mısır İmtiyaz Fermanı"nı yayımlandı.

Buna göre;

1. Mısır, valiliği babadan oğula geçmek üzere, Mehmet Ali Paşa'ya ve soyuna veriliyordu.
2. Padişah tarafından Mehmet Ali Paşa soyundan seçilecek valiler, Osmanlı vezirlerine eşit olacaklar.
3. Osmanlı Devleti'nin çıkardığı kanunlar uygulanacak, vergi padişah adına toplanacak, verginin bir kısmı İstanbul'a gönderilecek,
4. Mısır ordusunda 18.000'den fazla asker bulunmayacak,
5. Gülhane Hattı Hümayunu ve Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle yaptığı antlaşmalar Mısır içinde geçerli olacaktı.
6. Bu koşullara saygı gösterilmediği takdirde, bu ayrıcalıklar geçersiz

18 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V, Ankara,T.T.K, 1994, s. 137

sayılacaktı.¹⁹

1841'deki İmtiyaz Fermanı ile Mısır sorunu neticelendi.

Mehmet Ali Paşa 20 Ağustos 1849'da öldü. Mehmet Ali Paşa'nın ölümünden sonra Mısır'ı Abbas Paşa (1848-1854), Sait Paşa (1854-1863) ve İsmail Paşa (1863-1879) tarafından idare edildi. Bu üç vali devrinde Mısır'ın belli başlı üç meselesi vardı: Mısır'a 1841 fermanıyla verilmiş olan imtiyazların genişletilmesi, Süveyş Kanalının kazılması ve Mısır'ın yabancı devletlerden borç para almasıdır.²⁰

Sait Paşa Mısır'ın kalkınmasında ekonomik ve ticaret yönünden yardımcı olabileceği düşüncesiyle, Süveyş'te bir kanal açılarak Akdeniz ile Kızıldeniz'in birleştirilmesini istiyordu. Bu nedenle Fransız Ferdinand de Lesseps'e 30 Kasım 1854'te Süveyş Kanalını yapması için izin verildi. Ancak İngiltere, Hindistan'a giden en kısa deniz yolunun Fransa'nın eline geçmesini, kendi Orta ve Uzakdoğu çıkarlarına aykırı bulduğundan kanalın açılmasına karşı çıktı. Bu sırada ise Kırım Savaşı sürmekte idi. Bu sebeple İngiltere'ye muhtaç durumda bulunan Babıâli, Mısır valisinin Ferdinand de Lesseps'e verdiği kanalı açma hakkını onaylamadı. Sait Paşa, 5 Ocak 1856'da Lesseps'e yeni bir hak daha verdi. Buna göre, açılacak olan Süveyş Kanalı tarafsız olacak ve devletlerin ticaret gemileri serbestçe geçebilecekti. Ancak İngiltere kanalın açılmasına yine karşı çıkıyordu. Bütün bunlara rağmen Lesseps, Süveyş Şirketi'ni kurdu ve hisse senetlerini satışa çıkardı. Hisse senetlerine en büyük payla Fransa, sonra Osmanlı, İspanya, Hollanda Devletleri istekli çıktılar. İngiltere'ye de senet ayrıldı, ancak kabul etmediği için bu senetleri Mısır valisi satın aldı. Bundan sonra Süveyş Kanalı'nı açma işi İngiltere ile Fransa arasında diplomatik bir mesele haline geldi.²¹ 1859'da kanal kazılmaya başlandı. Bu kanal tarafsız olacak ve her devletin ticaret

19 Karal,**a.g.e**, s. 137

20 Karal,**a.g.e**, s. 137.

21 Gencer, **a.g.m**,s.488

gemisi serbestçe geçebilecekti. 15 Ağustos 1869'da Süveyş Kanalı'nın yapılması tamamlandı ve aynı gün bir törenle hizmete açılmıştı.²²

Törene, Avusturya-Macaristan İmparatoru I.Jozef, Fransa İmparatoriçesi Eujenie, Prusya Velihtı ve İngiltere'nin dışında birçok Avrupa prensi ülkelerini temsil etmek için katıldı. Süveyş Kanalı'nın açılması, yüzyıllardan beri kapalı bir içdeniz halinde bulunan Akdeniz'i açık deniz haline getirmiştir. Akdeniz ile Kızıldeniz'in birleştirilmesi, Doğu ile Batı arasında Ümit Burnu yoluyla yapılan uzun su yolunu kısaltmıştı. Bu durum ise zaten önemli yollar üzerinde bulunan Mısır'ın siyasi, ekonomik ve ticari yönlerden daha da değerlenmesine yol açmıştı. Doğu Akdeniz'in stratejik önemini artırmıştır. Bu durum, bölgeyi sömürgeci devletlerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın rekabet alanı haline getirmiştir.²³

Mısır'ın milletlerarası ekonomik ve stratejik öneminin artması üzerine İngiltere dikkatini Mısır'a çevirdi. Başlangıçta reddetmiş olmasına rağmen, kanal idaresinde söz sahibi olabilmek amacıyla harekete geçti ve hisse senetleri toplamaya başladı. Zira kanaldan geçiş yapan gemilerin 4/5 kadarı İngiltere'ye aitti. Dolayısıyla geçiş güvenliğini sağlamak ve geçiş ücretini en düşük seviyede tutmak İngiltere'nin menfaatine idi.²⁴

Süveyş Kanalı'nın açılması Mısır'a yabancı müdahalesinin etkisini artırmıştır. Avrupa'nın müdahalesi finans alanında gelecekti. Hidiv İsmail döneminde Mısır'ın ulusal borçları hızla yükseldi. Hidiv yönetiminin iflas etmesi üzerine borçları yabancı yönetimi altına alındı. Biri İngiliz biri Fransız olmak üzere iki denetçi Mısır'ın borçlarını ödeyecek şekilde yönetilmesini sağlayacaklardı.²⁵

1882 Mısırlı subayların önderi olan Ahmet Arabi ulusçu önerileriyle

22 Uçarol, **Siyasi**, s. 217-218.

23 Gencer, **a.g.m.**,s.488

24 Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. XII, İstanbul Çağ Yayınları, 1993, s. 110.

25 S.M.Roberts, **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Çev: Sinem Gül, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s. 216.

büyük bir şöhret kazanmıştı. Amacı "Mısır'ı Mısırlılara geri vermek"ti. Bu amacını gerçekleştirmek için çıkardığı ayaklanmalar İngiltere ve Fransa'yı kaygılandırmaktaydı. İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan ortak bir donanma İskenderiye'ye gelmişti. General Seymour 6 Temmuz'da Mısır hükümetine bir ultimatom vererek, sahilde yapılan tahkimata son verilmesini istedi. Tahkimat işi bahane idi, durdurulsa hatta yıkılsa da İngiltere istediğini yapacaktı. 13 Temmuz'da İngiliz filosu İskenderiye'yi topa tuttu. Amiral Seymour kuvvetleri 15 Temmuz'da İskenderiye'ye çıkarak şehri işgal edip, asayiş sağladılar. İngiltere Mısır'a ayak basmıştı.²⁶

İngilizlerin Mısır'ı İngilizleştirmek gibi bir amacı yoktu. İngilizler, Mısır'da bir oranda düşünce özgürlüğü tanımışlardı. Ancak bu özgürlük Mısır'ın ve Ortadoğu ülkelerin bağımsızlığını amaçlayan yeni bir güçlü ulusçu akımın doğmasına yol açtı.²⁷

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı baş gösterdiğinde Osmanlı Devleti İtilaf devletlerine karşı İttifak devletleri yanında savaşa katıldı. Osmanlı Devleti bütün Müslümanları Avrupalılara karşı savaşa çağırırdı.²⁸ Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra İngilizler Protektora ilan ettikten sonra II.Abbas'ın yerine amcası Hüseyin Kamil'i Sultan unvanıyla Mısır'ın başına getirdiler. Böylece İngiltere Mısır'ı doğrudan himayesine alarak, savunmasını üstleniyordu. Savaş için Mısır'dan asker alınmamasına rağmen, savaşın yıkıcı etkisi, başta köylüler olmak üzere, bütün Mısır halkına yansdı.²⁹

26 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara,T.T.K, 1983, s. 96.

27 **Devrimler ve Karşı Devrimler Tarihi Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul 1975, s. 436-437.

28 **Karşı Devrimler**, s. 473.

29 Mustafa Gençoğlu, **İngiliz Hakimiyetinde Mısır (1882-1914)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1997, s. 122.

III. İNGİLTERE’NİN BASRA KÖRFEZİ KIYILARINA YERLEŞMESİ (KATAR KUVEYT-BAHREYN) ETKİSİ ALTINA ALMASI

İngiltere, XVII. Yüzyılın başlarından itibaren Basra Körfezine girmeye başlamış ve çeşitli girişimlerde bulunmuştu. XIX. yüzyılın ortalarında ise, Basra Körfezi’nin kıyılarını denetimleri altına almaya başlamışlardır.³⁰ İngiltere kendisi için önemli sömürge kaynağı olan Hindistan’ı güvenlik içinde elde tutabilmek için bir Ortadoğu projesi geliştirmiş, Büyük Oyun’unu oynamaya başlamıştı. Başrol oyuncularından birisi olan bugünkü Irak’ın toprakları, Akdeniz’den Hindistan’a giden bölgenin tam ortasında ve Basra Körfezi’nden Kızıldeniz’e tüm deniz ve kara yollarını kontrol eden bir coğrafyaya sahipti.³¹

İngilizler, Hint yoluna yerleşme politikası takibine başlayınca XIX. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle son çeyreğinden itibaren Körfez emirlikleri üzerinde nüfuz ve hakimiyet kurma girişimlerine başladı. Bu emirliklerin son zamanlarda İstanbul’a gevşek bağlarla bağlı olup (yalnızca Halife’nin nüfuzu sebebiyle dini yönden bağlılık) bir nevi bağımsız hareket etmeleri, İngiltere’nin buralara yerleşmesini kolaylaştırmıştır.³²

İngiltere 4 Mayıs 1853’te Katar ile Umman arasındaki kıyılarda bulunan beş Arap şeyhiyle, korsanlığın ve esir ticaretinin önlenmesi, bölgede şeyhler arasındaki mücadelelerin sona erdirilmesiyle ilgili ayrı ayrı anlaşmalar yani, “Deniz Mütarekesi” imzalamıştır. Aslında bu anlaşmalarla, şeyhleri koruyuculuğu altına almıştır. Bunun bir sonucu olarak da, 1853 yılında Katar kontrolü altına girmiş, Hindistan Hükümetine bağlı bir İngiliz valisi de 1861 yılında Bahreyn adalarına yerleşmiştir.³³

30 Hakan Yıldız, **Büyük Oyun Irak Musul Kerkük Üçgeni**, İstanbul IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 70

31 Turan Silleli, **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, İstanbul IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s. 16.

32 Süleyman Kocabaş, **İngiliz Tuzağı**, İstanbul Vatan Yayınları, 2003, s. 140.

33 Rifat Uçarol “Tarihte Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler” **Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu**, Yay Haz:Sebahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1993, s. 376-377.

Bahreyn'de Osmanlı-İngiliz çekişmesi, İngiltere'nin 1870'de Bahreyn limanına dört harp gemisi göndermesiyle başlamıştı. Babıali, İngilizlere bu fırsatı veren Bahreyn emirini azletmiş, İngiltere'ye Bahreyn'in kendi mülkü olduğunu bildirerek, askerlerini buradan çekmesini istemişti.

Dışişleri bakanı Debry, buna 14 Nisan 1874'te verdiği cevapta Bahreyn'in bir Osmanlı mülkü olmayıp, burasını iade etmeyeceklerini bildirdi. Çekişmeler, "iade et, etmem" zemininde 1892'ye kadar sürüp gitti. Bahreyn Emiri, 13 Mart 1892'de İngiltere ile bir antlaşma imzalayarak onun nüfuzuna giriyordu.³⁴ 1892'de Bahreyn Şeyhi İsa İbn-i Ali El Halife, İngilizlerle yaptığı anlaşmada;

"1- İngiltere Hükümeti'nin onayını almadan İngiltere'den başka diğer devlet veya hükümetle hiçbir görüşmeye ve anlaşmaya girmeyeceğini İngiltere Hükümetine taahhüt ederim.

2- İngiltere'den başka bir devletle hiçbir şekilde yükümlülük ve ilişkiye girmeyeceğim.

3- İngiltere'den başka diğer bir devlete ülkemin herhangi bir kısmını terk veya işgal etmesine izin vermeyeceğim."³⁵

İngiltere, Körfez şeyhleriyle yaptığı anlaşmalarda, bu devletleri kendine sıkı bir şekilde bağlamış ve Bahreyn şeyhiyle yaptığı anlaşmaya benzer bir anlaşmayı da Kuveyt'le de yapmıştır.

Modern Kuveyt'in kurucusu Şeyh Mübarek, Osmanlı yanlısı kardeşlerini öldürerek 1896'da iş başına gelmiştir. Yeğenlerinin intikam almasından korkan Mübarek, o dönemde Körfezdeki en önemli güç olan İngilizlerden koruma istedi. Bunun sonucunda, Ocak 1899'da Mübarek, İngilizlerle bir koruma anlaşması imzaladı. Bu gizli bir anlaşmaydı ve İngilizler resmi bir koruma değil yardım ve 15.000 rupi para öneriyor, buna karşılık Mübarek İngilizlerin onayı olmaksızın kimseye toprak vermemeyi ve yabancı temsilci kabul etmemeyi üstleniyordu. Anlaşmanın metni şu şekildeydi:

34 Kocabaş, **a.g.e.**, s. 140.

35 Uçarol, **a.g.m.**, s. 377.

“İngiliz Hükümeti adına Malcolm John Meade ve diğer yanda da Kuveyt Şeyhi Şeyh Mübarek aralarında anlaşmışlardır ve buna göre Kuveyt Şeyhi kendisinin, mirasçılarının Kuveyt Hükümetine veya onun toprakları içindeki herhangi bir yere İngiliz Hükümeti'nin önceden onayını almaksızın herhangi bir temsilci kabul etmemeyi ve ayrıca topraklarından herhangi bir kısmını başkasına vermemeyi, satmamayı, kiralamamayı veya işgaline izin vermemeyi taahhüt eder.³⁶

Kuveyt bu anlaşmadan sonra görünüşte bir Osmanlı toprağı olsa da, gerçekte İngilizlerin koruması altına girmiştir.

Bölge ülkelerinden I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı'ya bağlı kalmış olan Katar, savaş sırasında İngiltere tarafından işgal edilmiş ve 1916'da aynı tip bir anlaşmayla İngiliz etki alanına sokulmuştur.³⁷

İngiltere bu siyasetini bölgeye sokulmak isteyen Fransa ve Rusya gibi büyük devletlere karşı başarıyla uygularken, Almanya'nın Avrupa'da ve dünya da bir güç olarak belirmesinden sonra bu devletin, Haydarpaşa – Bağdat-Basra demiryolu yapımını üstlenerek Dicle, Fırat ve Basra'ya sokulmaya başlamasını önleyememiştir. 1890'lı yılların başlarından itibaren bölgede bir İngiliz-Alman rekabetine ve çatışmasına yol açmıştır.³⁸

IV.İNGİLTERE'NİN HİNDİSTAN'I İŞGALİ VE BUNUN ORTADOĞU'YA ÖZELLİKLE IRAK'A YANSIMASI

Hindistan'a ilk defa XV. yüzyılın sonunda Portekizliler ulaştı. Vasco da Gama 1498'de Kaliküta'ya vardı. 1510'da Albuquerque batı sahillerindeki Goa limanını alarak bir koloni kurdu. Böylece baharat ticaretine hakim oldular. XVII.yüzyıldan itibaren Hollandalılar ve İngiliz tüccarlarda Hindistan'a ilgi duydular. İngilizler 1612'de Babürlüler'den izin alarak Suret'te bir ticari üs

36 Mesut Özcan, **Sorunlu Miras Irak**, İstanbul, Küre Yayınları, 2003, s. 53-54.

37 Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2004, s. 102-103.

38 Uçarol, **a.g.m.**, s. 380.

kurdular. Daha sonra kıyı şeridinde yer alan Madras, Bombay gibi şehirler ticari merkez olarak kullanıldı.³⁹

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, orijinal adı British East India Company, 31 Aralık 1600'de Portekiz ve İspanya'nın tekelinde bulunan Uzakdoğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almak üzere İngiliz tüccarları tarafından krallık beratıyla kurulmuş, zamanla dünyanın en büyük ticaret organizasyonlarından biri ve İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi haline gelmiştir.⁴⁰ İngiltere, sömürgecilik hayatında genelde bir bölgeye önce tüccarlarını gönderip durum uygunsa oralarda ticaret şirketleri kurup yerleşmeye başlar, sonra da devlet olarak sözde bu şirketleri ve tüccarlarını korumak üzere oraya asker gönderir ve siyasi yönden de el atardı.⁴¹

Şirket ilk seferini 1601'de Doğu Hint adalarına düzenledi. 1612'de Babürlüler'den Gucerat'ın limanı Suret'e girme imtiyazı aldı. Aynı zamanda askeri güce de sahip olan ve Kızıldeniz, Basra Körfezi, Japonya'ya seferler düzenleyen şirket, İranlılarla birlikte 1622'de Portekiz donanmasını Hürmüz Boğazı'nda mağlup ederek Körfez bölgesinin ve Hindistan yolunun kontrolünü ele geçirdi. Şirket, dikkatlerini Hindistan'a yoğunlaştırıp geliştirdi. Suret, Masulipatam'dan sonra Bengal'e yöne2l2. 1639'da Madras'ı kiraladı. 1661'de Bombay'ı aldı ve 1690'da Kalküta'da liman şehri kuruldu. 1698'de başka bir İngiliz Doğu Hindistan şirketi faaliyete geçmesi karışıklığa yol açtıysa da,⁴² yerli tecavüzlerine ve baskınlarına karşı korunmak ve Avrupalı rakipleri karşısında daha kudretli bir pozisyon temin etmek için birleşmeye karar verdiler. 1744'te Fransa ve İngiltere arasında çıkan harp 1746'da Hindistan'a sirayet etti. Bu mücadelede Madras İngilizlerin elinden çıktı. Fakat 1749 Ahin muahedesi ile, İngilizler Madras'ı geri aldılar. Yapılan

39 Azmi Özcan, "Hindistan" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 77-78.

40 Azmi Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XXII, İstanbul, 2000, s. 294.

41 Uçarol, **a.g.m.**, s. 368-369.

42 Özcan, **Hindistan Şirketi**, s. 294.

anlaşmaya rağmen Hindistan'da İngilizlerle Fransızlar arasında mücadele devam edip durdu.⁴³

İngilizler, XVIII. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ülkenin siyasi ve idari yönetiminde söz sahibi oldular. 1757'den itibaren Bengal'in idari ve mali yönetimi tamamen İngilizlerin eline geçti.⁴⁴

İngilizlerin Bengal'in gerçek egemeni olmaya başladıkları 1757 yılı ile 1761 yılı arasında Hindistan'ın en büyük kuvveti Maratalar'la uğraşmışlar, ezilip güçsüzleşmişler, eğer İngilizler daha önceleri ta baştan Maratalar'la karşılaşmış olsalardı o bölgeye o kadar kolaylıkla yerleşemezler ve Hindistan'ı fethetmeleri işi başka bir biçim alır ve belki de çok gecikirdi.⁴⁵

Bengal'in işgali Hindistan'da İngiliz İmparatorluğu'nun kuruluşunun başlangıcı olmuştur. Bengal'de tahta oturan yeni nevvab, devletinde vergi toplama hakkını İngilizlere verdi. Bitmek bilmeyen iç mücadeleler, Hindistan'ın iktisadi hayatını çok kötü etkiledi. Baş gösteren kıtlık sonucu Bengal halkının üçte biri öldü. Bengal valisi Warren Hastings, Hindistan genel valisi tayin edildi. Onun yönetiminde Hindistan, tam bir İngiliz sömürgesi haline geliyordu.⁴⁶ Hindistan, İngiliz sömürgelerinin en önemlisidir. İngiltere dünya hakimiyetini gerçekleştirebilmek yolunda bu sömürgeci büyük ölçüde faydalanmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Hindistan İngiltere'ye 1.500.000 asker vermiştir. 1.000.000 rupiye kadar nakdi yardımda bulunmuştur. Barış zamanında İngiltere'nin muhteşem sanayisini yaşatan İngiliz ekonomisini takviye eden burasıdır.⁴⁷ İşte bunun içindir ki İngiltere bu sömürgesine büyük önem vermiştir. Onu bütün sömürgelerinden ayırarak hususi bir idareye tabi tutmuştur. İngiliz siyasetinin en büyük temeli bu sömürgesinin muhafaza ve müdafaası

43 Cavid Oral, **a.g.e.**,s. 148.

44 Özcan, **a.g.m.**, s. 78.

45 Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C.III, Ankara, TTK, 1987, s. 162.

46 Nezihe Araz, **Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi**, C.II, İstanbul, Kaynak Kitapları, 1974, s. 475-476.

47 Saime Yüceer, "İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nun Doğuşu", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 21, 1986, s. 133.

üzerindedir. Cebelitarık, Malta, Süveyş Kanalı, Aden, Bahreyn, Irak, Basra, Benderbuşir, Seylan, Hayber geçidi, kısacası Hindistan'a yol açacak, Hindistan'a götürebilecek her delik, her çizgi bunun için tıkanmış, bunun için işgal edilmiştir.⁴⁸

İngiltere'nin iktisadi ve siyasi nüfuzunun sıklet merkezi hep bu yol üzerinde ve Hint Okyanusu'nda toplanmış bulunmaktadır. Hindistan'ın garp sahilleri ile Ümit Burnu'ndan Aden Körfezi'ne kadar bütün bir mıntika İngiliz nüfuzu altındadır. Kızıldeniz sahilleri tamamıyla İngiliz kontrolü altındadır. İngiltere Avrupa'dan gelecek en büyük tehlikeyi Çarlık Rusya'dan beklemiştir. Çünkü Hindistan'ı ele geçirmek için ananevi bir siyaseti vardır.⁴⁹

İngiltere ve Osmanlı Devleti daha yakın siyasal ilişkilere zorlayan şartlar XVIII. yüzyılın sonlarına doğru artacaktı. İngilizlerin XVIII. yüzyılda Hindistan'ı fethetmeleri nedeniyle Britanya'nın Doğu Akdeniz'de çıkarlarının artmasıdır. Rusya, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın kontrolünü ele geçirdiği takdirde İngilizlerin Hindistan'a giden en kestirme yolunu tehdit edebilecektir. İngiliz devlet adamları Türkiye ile bir çeşit ittifak kurmanın önemini kavramış oldular.⁵⁰ Bu ittifak zaman içinde başka devletlere karşı da yapılmıştır. Napolyon'un Mısır'ı işgali esnasında Fransa'ya karşı ittifak kurulmuştur.

Hindistan'daki İngiliz idaresi, Mezopotamya'nın ilhakını, nehirler üzerinde taşımacılık ve sulama imtiyazının kazanılmasını, Britanya ticaret hacminin üstünlüğünün sağlanmasını, bu işlerde Hindistan Valiliği'nin katkıda bulunabileceğini ve Hindistan'ın güvenliği için Mezopotamya'da daimi İngiliz kontrolünün bulunmasını istemişti.⁵¹

48 Ahmet Ağaoğlu, **Hindistan ve İngiltere**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1929, s. 17.

49 Oral, **a.g.e.**, s. 181-182.

50 **Türk – İngiliz İlişkileri (1583 – 1984), 400 Yıldönümü**, Ankara, Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s.16.

51 Tuncer Çağlayan, “Ortadoğu'nun Yeniden Yapılandırılması Aşamasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Bazı Görüşleri”, **Birinci Ortadoğu Semineri**, Elazığ, 2004, s. 296.

İngiltere'nin Hindistan'a giden Yakındoğu yollarını korumak istemesi ve Fransa'nın Suriye üzerindeki tutkuları diplomasiyle değil, savaşıla çözüme bağlanacak sorunlar çıkarmıştır.⁵²

I.Dünya Savaşı'na kadar dönem içinde İngiltere'nin Yakındoğu'daki çıkarlarını tehdit eden devletler, önce Fransa daha sonra fakat sürekli olarak Rusya ve XX. yüzyılın başından itibaren de Almanya'dır.⁵³

52 Oral Sander, **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 313.

53 Ömer Kürkçüoğlu, **Türk – İngiliz İlişkileri (1919-1926)** Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1978, s. 16.

III. BÖLÜM

IRAK VE ÇEVRESİNDE EMPERYALİST MÜCADELE

I. DEMİRYOLLARI VE SİYASİ ARKA PLANI

A. Hicaz Demiryolu

Yeni yüzyıla girilirken inşasına başlanan Hicaz Demiryolu, sultanın Hicaz'ın kontrolünü elden bırakmamak ve böylece kutsal yerlere hizmet ederek halife, yani dünyadaki bütün Müslümanların sözcüsü, savunucusu ve temsilcisi olmak iddiasını haklı göstermek hususundaki gayretlerinin belki en güçlü kanıtıdır. II. Abdülhamit Suriye'den tarım ürünleri pazarlamak ve Osmanlı Hükümeti'nin Yemen ve Hicaz'a asker gönderebilmesini sağlamak ve üreticilerin ürünlerini Akdeniz limanlarına taşımak için hızlı, güvenilir ve ucuz bir vasıtaya ihtiyaçları vardı. Alman sermayesiyle inşa edilen Bağdat Demiryolu önce Orta Anadolu'daki ve sonra Kuzey Suriye'ye ve Irak'taki ulaştırma sorunlarını bir ölçüde çözdü. 1895'te Fransızlar Havran üzerinden giden bir hattı tamamlamışlardı; fakat İngilizler Akra-Şam Demiryolu'nu tamamlayamadıklarından Osmanlı Hükümeti'ne sattılar; o da 1906'da Hicaz Demiryolu projesinin bir parçası olarak hattı tamamladı. ¹

İngilizler, Hindistan müstemlekelerine yönelecek muhtemel saldırılara set çekmek amacı ile Büyük Britanya Hükümeti, Hint'e açılan kara olsun, deniz olsun bütün ulaşım yollarını kontrol altında tutmayı politik prensiplerinden biri olarak benimsemişti. İngilizler Akdeniz'i Basra Körfezine bağlayacak demiryolları projeleri üzerinde çalışmalar yapıyorlardı. ²

-
- 1 Kemal Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. baskı, 2004, s. 468-469.
 - 2 Mustafa Turan, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryolu'na Dair Bir Belge", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı:3, Ankara, 1997, s. 135-139.

Sultan II. Abdülhamit, İngilizlerin Arabistan'da izlediği yayılcı politikalarına karşı Şam ile Mekke arasında en kısa zamanda bir demiryolu inşa edilmesini istiyordu. Bu suretle asker göndermek mümkün olacaktır. Hicaz demiryolunun yapılmasındaki ilk saik askeridir. Her yıl yapılan hac yolculuğunun tren ile yapılmasını hedefleyen Sultan'ın bu büyük siyasi başarısı, ordu ve levazımın kaydırılması ile de askeri stratejiyle birleşmişti. ³

Demiryoluna karşı çıkanlar da vardı. Demiryoluna karşı çıkan sadece İngilizler değildi. Mekke Emiri Ali İbn Abdullah da karşı çıkıyordu. Osmanlı Hükümeti'nin Mekke'ye hakim olabilmek için kolay bir askeri giriş sağlamasından korkuyordu. Kabileler de demiryoluna karşı çıkmışlardır. Çünkü özellikle Hac mevsiminde kârlı deve yolculuğunu baltalayacaktır. ⁴

Hicaz Demiryolu'nun Süveyş Kanalı'na alternatif olması, İngilizlerin ona karşı çıkmalarına başlı başına sebebi. Sultan'ın yolu Panislamist politikası uğrunda kullanması da İngilizler için endişe konusu idi. İngilizler, demiryolu güzergahındaki Arap kabilelerini tahrik ederek yolun yapımını engellemeye çalıştılar. "İngilizler..., bu hatlar yüzünden sizin eski gelenekleriniz ve adetleriniz bozulacak, her sene hazineden almakta olduğunuz avait kesilecek, develer ile atlar ile icra ettiğiniz seyrüseferler muattal kalacak, kervan kabile ticaretlerini kaldıracak diye türlü türlü izalat ve igfalatı bedbahane de bulunarak ve şeyhlere bol bol paralar, hediyeler, silahlar dağıtarak kaç defa inşaat aleyhine sevk etmişlerdir. ⁵

2 Mayıs 1900 tarihinde Padişah'ın iradesi yayımlanmış ve 1 Eylül 1900 tarihinde de Şam'da yapılan resmi bir törenle Hicaz demiryolu inşaatı başlamıştır. Bu hattın yapımında yabancı sermaye kullanılmamış halktan iane toplanmak suretiyle masraflar karşılanmış ve bu masrafların asgari

3 Turan, **a.g.m.**, s. 144.- H.V.F. Winstone, **Ortadoğu'nun Serüveni**, Çev: Fuad Davudoğlu, İstanbul, RisaleYayınları, 1999, s. 35.

4 Karpat, **a.g.e.**, s. 471-472.

5 Süleyman Kocabaş, **İngiliz Tuzağı**, İstanbul, Vatan Yayınları, 2003, s. 154.

hadde düşürülmesi için inşaatta Türk askeri çalıştırılmıştır. ⁶

Sonuç olarak Medine'ye kadar ulaşan Hicaz Demiryolu hattının altında siyasi, askeri ve iktisadi sebepler yatmaktadır. ⁷ Demiryolu aynı zamanda İslam'ın bilim, teknoloji ve modern işletme ile barışmasını ve uzlaşmasını sembolize edecektir. ⁸

B. Bağdat Demiryolu

1888 yılında II. Wilhelm'in Alman İmparatoru olmasıyla birlikte Bismarck'ın statükoyu savunan temkinli politikası yerini "Weltpolitik" adı verilen yayılcı bir politikaya bırakmıştı. ⁹ Bismarck döneminde Osmanlı Alman yaklaşmasının salt askeri alanla sınırlı kaldığı, II. Wilhelm'le birlikte Almanların Anadolu'da inşa etmeye başladığı demiryolları temelinde, iki ülke arasındaki yaklaşmanın hızla ekonomik ve politik düzeylere de yansıdığı görülmektedir. ¹⁰

Deutsche Bank ile bir başka Alman Bankası'nın ortak olarak kurdukları Anadolu Demiryolu Şirketi 1888 yılında Osmanlı Devleti'nden Haydarpaşa-İzmit demiryolunu işletme ve İzmit –Ankara demiryolunu hem yapıp hem de işletmek ayrıcalığını almış; üç yıl sonra da bu hattı işletmeye açmıştır. Bu başarı Alman şirketine yeni demiryolu ayrıcalıkları verilmesini sağlamıştır. Bunlardan biri, Eskişehir Konya hattının tamamlanmasından sonra Alman şirketi, bunun Bağdat'a kadar uzatılması ayrıcalığını aldı. ¹¹

Bağdat Demiryolu imtiyazını Almanlara veren II. Abdülhamit, bu hattın

6 Turan, **a.g.m.**, s. 145-146

7 Turan, **a.g.m.**, s. 149

8 Karpat, **a.g.e.**, s. 473.

9 Murat Özyüksel, "Anadolu Bağdat Demiryolları" **Osmanlı İktisat**, CIII, Yeni Türkiye Yayınları s. 667

10 Murat Özyüksel "Abdülhamit Dönemi Dış ilişkiler" **Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: Faruk Sönmezoglu, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s. 15.

11 Haluk Ülman, **I. Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, Ankara, 3 baskı, 2002, s. 215-216.

Bağdat ve Basra'ya kadar uzatılmasını istiyordu. Bu sırada Almanlar, İngilizler, Fransızlar ve Ruslarla artan rekabetleri gereği hattın Basra'ya kadar uzatılmasını pek gerekli görüyorlardı. Bu sırada Alman-İngiliz rekabeti denizlerde ve ticari alanda iyice artıyor, giderek harple çözümlenecek bir safhaya doğru gelişme gösteriyordu. Almanlar ticarete “silah ve cephane ticareti gerekse demiryolu yapımı gibi çok önemli iki ekonomik alanda İngiliz-Fransız rekabetini saf dışı etmeyi ve üstünlük sağlamayı başardı.”¹² Almanlar Bağdat Demiryolu projesiyle Akdeniz ile Basra Körfezi arasındaki bölgeyi kendi etkinliklerine açılacağını planlamaktadırlar.¹³

Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryollarının nüfuz bölgeleri yarattığı bilindiğinden, bu alanda imtiyaz mücadeleleri eksik olmuyordu. Ancak Bağdat Demiryolu mücadelesi farklı boyuttaydı. Zira bu kez planlanan demiryolu Mısır ve özellikle Bağdat körfezine yaklaştıkça İngiltere'yi Suriye bölgesinde de Fransa'yı tehdit edecekti. Rusya ise projeye Almanların bölgedeki etkinliklerinin artması kadar, demiryolunun Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlendireceği kaygısıyla da karşı çıkıyordu.¹⁴ Osmanlı Devleti, ekonomik, siyasi ve stratejik nedenlerinde sonucu olarak 18 Mart 1902'de Bağdat Demiryolu yapım hakkını Almanların “Anadolu Demiryolları Kumpanyası”na verdi. Deutsche Bank'ın yaptığı mali ve idari hazırlıklardan sonra Osmanlı Devleti ile Almanların “Anadolu Demiryolları Kumpanyası” arasında 5 Mart 1903'te Bağdat Demiryolu Antlaşması yapıldı.¹⁵

Bağdat – Basra demiryolu doğuda Alman- İngiliz rekabetinin çok erkenden kızıştığı bir konudur.¹⁶ İngilizleri her şeyden önce, Hindistan

12 Süleyman Kocabaş, **Tarihte Türkler ve Almanlar**, İstanbul, Vatan Yayınları 1988, s. 78-85

13 Ünsal Yavuz, “Askeri ve Stratejik Açıdan Demiryolları” **Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara, ATASE Yayınları., 1983, s. 182.

14 Özyüksel, **Dış İlişkiler**, s. 28

15 Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 390-391.

16 İlber Ortaylı, **II. Abdülhamit Döneminde Alman Nüfuzu**, Ankara A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, s. 78.

yolunun güvenliği açısından Basra körfezinin denetimi ilgilendiriyordu. ¹⁷

Bütün bu gelişmeler İngiltere ile Almanya arasında büyük bir rekabete ve etkinlik sağlama mücadelesine yol açmıştır. Bağdat Demiryolu'nun geçtiği topraklar ve dolayısıyla Dicle-Fırat nehirlerinin aktığı yerler ile Basra Körfezi ve çevresi, uluslar arası alanda tehlike bölgesi olmuştur. ¹⁸

Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezine ve Arap yarımadasına demiryollarını sokma düşüncesi İngiltere'yi rahatsız etti. Öteden beri Arapları padişaha karşı isyana teşvik ve tahrik eden İngiliz Hükümeti, Alman sermayesinin ve nüfuzunun Ortadoğu'ya girmesini kendi çıkarlarına aykırı buldu. Bilhassa Hindistan yolunun tehlikeye düşmesi onu endişelendirdi. Ayrıca halifenin nüfuzunun artması tedirginlik yaratmıştı. İşte bu sebeplerden dolayı İngiltere, Almanya'nın demiryolları, imtiyazlarını elde etmesine tepki gösterdi. Kendisi bu işe girişmek istedi. Fakat o sıralarda İngiltere'nin Mısır'ı işgali henüz hiçbir devlet tarafından tanınmadığından, Almanya'nın bunu ileri sürerek yaptığı tehditlerden ve Almanya'nın Rusya ile Fransa'ya yaklaşmasından çekinen Londra Hükümeti demiryolu inşa isteklerinden vazgeçerek Almanya'yı bu sahada rakipsiz bıraktı. ¹⁹

18 Mart 1902'de Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 99 yıl süreli olan anlaşmayla Osmanlı Devleti Almanlara özetle şu hakları vermişti: Şirket sahipleri, yapılacak demiryolunun iki tarafında yirmişer kilometrelik alan içerisinde bulunan madenleri işletebilecek, bu yol boyundaki ormanlardan odun kesebilecek, arkeolojik eserleri aramak, kazılar yapmak yetkisine ve daha başka birçok ayrıcalığa da sahip olacaklardı. Ayrıca Bağdat, Basra ve Basra körfezinde limanlar yapabilecek ve işletebilecek. Yine bu şirket, Dicle ve Fırat nehirleri ile Şattül-Arap'ta demiryolu yapımı ve işletmesi için gerekli

17 Özyüksel, **Demiryolları**, s. 670.

18 Rifat Uçarol, "Tarihte Dicle – Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Yay. Haz. Sebahattin Şen, İstanbul ,Bağlam Yayıncılık,1993, s. 381-382.

19 Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi" **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi** , İstanbul, C.XII, Çağ Yayınları, 1993, s.131.

malzemeyi taşımak, gemi işletmek hakkına da sahip olacaktı.²⁰

Almanya Bağdat hattıyla İngiltere'ye karayolundan hücumla kalkışıyor demektir. İngilizler de bu “Alman- Bağdat hattına” müteallik işleri kısıkanç nazarlarla takip edeceklerdi. Bu hattın hususiyle Bağdat'tan Basra'ya uzatılması halinde Irak'ta kendi emellerinin uğrayabileceği tehlikeyi gördükleri için, buna her türlü engeli çıkaracaklardı.²¹ İngilizler de 1903'ten itibaren Almanların kontrolündeki Bağdat Demiryolu'nun kendilerine vereceği zararları ortaya koymaktan geri kalmamışlardır. İngiltere Sömürgeler Bakanı Lord Lansdowne bu uğurda: “Tereddütsüzce söyleyebilirim ki, başka bir devlet tarafından Basra Körfezi'nde tesis edilecek bir deniz üssü veya müstahkem bir noktayı İngiltere kendi menfaatleri için çok tehlikeli bir hareket olarak endişe ile karşılayacaktır.” demiştir.²²

Körfezden Orta Mezopotamya'ya temel karayolu ulaşımı Basra'dan Bağdat'a giden güzergahtı. George Lloyd'un işaret ettiği gibi, “ulaşımı kontrol eden, ticareti de kontrol ederdi”²³ İngiltere gayri resmi şekilde Basra Körfezi'nin ticaret ve ulaşımını yönetiyordu ve özellikle Kuveyt gibi önemli bir stratejik yer ile Necid kıtasını kontrol eden bir noktada da fiili protektorasını kurmuştu ki bu durum, Alman – İngiliz rekabetinin ve çatışmasının nedeni olacaktır. Britanya'nın Basra Körfezi'nde, ticaret ve ulaşım alanında kurduğu egemenlik, Kuveyt üzerinde yoğunlaşıyordu. İngilizler, Kuveyt Emiri Mübarek us Sabah ile anlaşmalarından körfezdeki egemenliklerini siyasal yönden de perçinlemek gayretine düştüler. Kuveyt Emirliği'nin Osmanlı hakimiyeti altındaki durumu meçhuldür. Osmanlı hakimiyetini belirleyen tek alamet, İstanbul'dan tayin edilen bir kadı'nın varlığı idi.

20 Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev: Kasım Yargıcı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972, s. 81-96

21 Süleyman Kani İrtem, **Şark Meselesi**, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1999, s. 63.

22 Kocabaş, **Almanlar**, s. 93-94.

23 Marian Kent, **Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler**, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 208.

Kuveyt Emiri Mübarek us Sabah'ın İngiliz protektorasını kabul eder durumundan dolayı Osmanlı yönetimi bölgeye buğday bile vermiyordu. Böylece Bağdat valisinin bu ambargosu ile bölgenin bağımsızlığı zımnen kabul edilmiş oluyordu. ²⁴

Osmanlı Devleti Kuveyt ve Basra şeyhlikleri üzerindeki egemenlik hakları konusunda giderek ısrarcı bir tutum takındı. Kuveyt'e yönelik bu türden girişimler üzerine Britanya, Basra ve çevresine daha fazla önem verdi. Bağdat hattının son durağı olan Kuveyt'te İngiliz himayesinde bir şeyhin hüküm sürmesini bir türlü hazmedemeyen Almanlar Kayzer'in ziyareti sırasında bu işi çözmeye karar verdiler. Sultan II. Abdülhamit kendi sadık taraftarı olan Necid Emiri İbnurreşid'e Kuveyt'e saldırmasını emretti. Hail'de bulunan İbnurreşid, mahalli askeri birliğin desteğinde Kuveyt'e saldırınca İngiltere'nin tepkisi sert oldu. Bundan sonra, Kuveyt ve Kuveyt'teki Britanya nüfuzu adeta dokunulmazlık hakkı kazandı. ²⁵

Bağdat Demiryolu yapımı büyük devletlerin aralarındaki rekabet çatışmalarından dolayı, teknik ve ulaşım konusundan çok siyasi bir olay ve sorun şekline dönüşmüştür. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde demiryolu yapımı, büyük devletlere çeşitli ödün ve ayrıcalıkların verilmesine aynı zamanda Osmanlı toprakları üzerinde çıkar çatışmalarının şiddetlenmesine yol açmış oldu. ²⁶ Almanlar Bağdat Demiryolu sebebiyle devletler arasında meydana gelecek çatışmaları ortadan kaldırmak için bir formül bulmuşlardı. Demiryoluna bütün devletleri ortak etmek. ²⁷

Uluslararası platformda Bağdat Demiryolu sorununun kesin çözümü, İngilizlerle anlaşmaktan geçiyordu. Bu anlaşmalar 1913 ve 1914 yıllarında yapıldı. 1913 yılında Osmanlı Hükümeti, İngilizlerin demiryoluna muhalefetini ortadan kaldırmak için bir dizi ödün vermek zorunda kaldı. Demiryolu Basra'da

24 İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 99-100.

25 Ortaylı, **a.g.e.**, s. 100-101.

26 Uçarol, **Siyasi**, s. 394-395.

27 Kocabaş, **Almanlar**, s. 95.

son bulacak, ancak İngiltere izin verirse, Körfez'e kadar uzanabilecekti.²⁸

İngiltere ile Almanya 15 Haziran 1914'te bir sözleşme parafe etti. Anlaşmanın başlıca hükümleri şöyleydi.

- İngiltere Bağdat demiryolu yapılmasında herhangi bir güçlük çıkarmayacaktır.
- Osmanlı gümrük resmi % 11'den % 15'e çıkarılacak buradan elde edilen gelirin Bağdat demiryolu yapımında kullanılmasına İngiltere ses çıkarmayacaktır.
- Bağdat demiryolunun son durağı Basra olacaktır.
- Almanya, Bağdat Demiryolu Şirketi'nin yönetim kuruluna iki İngiliz'in girmesine izin veriyordu.
- İki devlet, Anadolu'daki demiryolu, limanlar ve sulama tesislerinde açık kapı politikasına saygı göstereceklerini taahhüt ediyorlardı.²⁹

Bağdat demiryolu üzerine varılan uzlaşmalar, savaşı engellemeye yetmemişti. Savaşın başlaması, Bağdat Demiryolu sorunu'nun çözümü yolunda harcanan çabaları bir anda boşa çıkarmıştı. 15 Haziran Antlaşması'nın imzalanmasına yetecek kadar bile vakit kalmamıştı.³⁰ Bağdat Demiryolu sorunu'nun kendisi de yıllar boyu çelişkileri tırmandırarak, savaşın çıkmasına katkıda bulunmuş önemli bir etkidir.

II. PETROL VE EMPERYALİZM

“Petrol” kelimesinin Latince “Petra” (Taş ve olion yağ) sözcüğünden türediği sanılmaktadır. Bu maddeyi M.Ö. 3 bin yılında Fenikelilerin, Babillilerin

28 Özyüksel, **Demiryolları**, s. 672.

29 Ömer Kürkçüoğlu, **Türk – İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 32-33.

30 Özyüksel, **Demiryolları**, s. 672.

M.Ö.III.yüzyılda da Mısırlıların, Çinlilerin ve Romalılar ile İranlıların mumyacılık, gemi kalafatı, harç, ilaç, ısıtma ve aydınlatmada kullandıkları bilinmektedir.³¹

Petrolün bir stratejik madde olarak tarihe ilk geçişi “Rum ateşi” olarak bilinen uygulama ile olmuştur. Petrol ve kireç karışımı olan bu madde islandığında alev alıyordu.³² XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, İskoçyalı J. Joing ve Kanadalı Abraham Gasner petrolü aydınlatmada kullanmışlardı. Petrolün sanayide kullanımı ise, Amerikalı E. L. Drake 1859’da Pensilvanya’da gerçekleştirmiştir. Fakat petrolü düzenli bir biçimde işletmeye koyan ve örgütleyen J. Rockefeller olmuştur.³³

Petrol XX. yüzyılın en kıymetli hammaddesidir. Dünyanın en kudretli ve rakipsiz hammaddesi haline getirildikten sonra, yeryüzüne çıkarılabildiği her yerde ihtilaller, kıtaller, hükümet darbeleri birbirini kovalamış ve petrole sahip memleketlerin halkları hiçbir zaman rahat bir nefes alamamıştır. Bugün dünyaya hakim olan hammadde işte budur. Petrol, nice devletleri birer oyuncak ve yine nice devletleri de birer alet haline getirmiştir. Petrol, irili ufaklı yeni bir çok devletlere istiklal verdiği gibi, tacdarları da koca imparatorlukları ile birlikte tasfiye etmiş cihanşümül bir kudrettir. Petrol, cihan nizamını kendince temin ve tesis eden başlıca kuvvettir. Bugün harpler onunla yapılır hareket halindeki her şey onunla işler ve hareket kabiliyeti sağlar. Yaşayan insanın ve medeniyetin refah ve inkişafında birinci planda bulunan yine petroldür.³⁴ Ayrıca petrol politik, ekonomik ve askeri olarak paraya ve güce çevrilebilen en uygun maddedir.³⁵

I. Dünya Savaşı içinde petrolün önemi daha çok anlaşılmış, özellikle

31 Mehmet Fatsa “I. Dünya Savaşı Öncesi Petrol ve Emperyalizm” **İlim ve Sanat**, sayı: 27, Ekim 1990, s. 15

32 Hikmet Uluğbay, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2003, s. 21.

33 Fatsa, **a.g.m.**, s.15.

34 Raif Karadağ, **Petrol Fırtınası**, İstanbul, Emre Yayınları, 2003, s. 13-14.

35 **Petro-Strateji**, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları 1996, s. 11

de deniz kuvvetlerinde petrolden yararlanmanın savaş gücünü artırdığı görülmüştür. Savaşın ortaya çıkardığı bir diğer çarpıcı realite ise petrolün gelişen, gelişmekte olan ülkelerin gözünde “iktidarı” sağlamlaştıran sihirli bir değnek olduğu idi. Petrol güç ve hükümranlığın da sembolüydü. Bu ise petrol şirketlerinin ve devletlerinin kendi içlerindeki çıkar çatışmalarıyla, uluslararası politikanın uzun yıllar belirleyici olacağı gerçeğini yansıtıyordu.³⁶

A. I. Dünya Savaşına Giden Yolda Petrolün Fonksiyonu

I. Dünya Savaşı ve ondan sonraki tüm savaşlar insanla makinelerin (top, tüfek, tank, uçak vs.) çarpışmasıdır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı, daha önceki savaşlarda görülmediği biçimde savaş malzemelerinin, uçakların tankların, topların kullanımıyla yapılmıştır. Bu da petrolün savaşın her safhasında kullanılmasından ve onun boyutlarını değiştirmesinden ileri gelmiştir.³⁷

I. Dünya Savaşı günlerinde Fransız Başbakanı Clemenceau “Bir damla petrol, askerlerimizin bir damla kanı kadar değerlidir.” diyebilmiştir. Çünkü, petrolün ortaya çıkışı devletlerin güç dengesinde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Petrol bakımından zengin olmayan İngiltere, bu bakımdan her yönü ile kendi kendine yeterli olan ABD ile Rusya karşısında, I. Dünya Savaşı’ndan sonra ve özellikle de II. Dünya Savaşı’ndan sonra güç bakımından yetersiz kalmıştır.³⁸

İngilizler ve Ruslar petrol için İran’ı paylaşmışlardı. En çok gelecek vaat eden bölge, petrolün izine rastlandığı bölge olan Mezopotamya ve özellikle Musul ile Kerkük yöresiydi. Bu bölgede o zaman Osmanlı’nın yönetimi altında olduğundan, petrol hakkı ancak İstanbul’dan alınan imtiyaz hakkı ile sağlanabilmekteydi. İngiltere Almanya’nın Osmanlı Devleti üzerinde

36 Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık 2004, s. 212

37 **Petro-Strateji**, s. 23.

38 Mehmet Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 177-178.

giderek İngiltere aleyhine gelişmekte olan nüfuzundan etkilenmekteydi.³⁹ Petrolün devreye girmesiyle birlikte Ortadoğu'da Alman nüfuzu hızla genişlemeye başlamıştır. Gelişmeler İngiltere'yi huzursuz etmekle birlikte Almanya ile sıcak çatışmaya girmek istememiş, 1914 tarihinde yapılan Türk Petrol Şirketi Antlaşması'nda Alman Deutsche Bank'a % 25 hisse verilmesine razı olmuştur. Fakat antlaşma yapılmadan I. Dünya Savaşı çıkmış, savaşta karşı blokta yer alan ve yenilen Almanya 1919'dan sonra Ortadoğu politikasında eskisi kadar aktif olamamıştır.⁴⁰

İngilizler, İran'daki kontrol alanlarını Bağdat'a kadar uzatmak istiyorlardı. Böylece, petrol yataklarını ele geçirmek Mezopotamya yani Irak petrollerinin siyasi ve askeri alandaki yeri ve önemi gelecekte daha çok artacaktı.⁴¹

Petrol için çöller kana bulanıyor, nesiller kırılıyordu. İngiliz genelkurmayı, neye mal olursa olsun, Irak'ı mutlaka zaptetmek, hergün artan petrol ihtiyacına cevap vermek için bu sahaları eline geçirmek istiyordu. İngiliz kurmayları, bir harekat planı yaptılar; bir seferi kuvvet hazırladılar ve başına mümtaz bir kumandan tayin ettiler. Türk tarihinin General Townsend olarak tanıdığı bu kumandanın elinde modern silahlarla mücehhez 45 bin kişilik bir ordu vardı. İngiltere Arabistan cephesinden taarruza geçti. General Townsend'in Musul, petrol sahalarına doğru süratle ilerleyen ordusu Kütü'l Amara'da bir kayaya çarptı. Devrin en modern silahlarıyla teçhiz edilmiş 45 bin kişilik ordunun mağlup olması ve kumandanının esir edilmesi, Deterding'in* gözlerini açmaya kafi geldi. Bu mağlubiyet, ona, Türkler mağlup edilmedikçe Musul petrollerini, unutmaması icap ettiğini anlatmaya kafi geldi.

*Henry Deterding:18 Nisan 1866 Amsterdam'da doğmuştur. 4 Şubat 1939 St Moritz öldü. Royal Dutch Petrol Şirketi kurucularındandır.1900-1936 yıllarında şirketin başkanlığını yapmıştır.Royal Dutch Petrol Şirketi başkanı olarak John Rockfeller'ın Standard Oil Petrol Şirketi ile petrol mücadelesi yapmıştır.

39 **Petro-Strateji**, s. 24-25

40 Gül Akyılmaz "Siyasi Tarih Açısından Büyük Devletlerin Ortadoğu Politikası" **Ata Dergisi**, Sayı: 6 Konya 1994, s. 43

41 **Petrostrateji**, s. 25.

Mütarekenin ilan edildiği güne kadar da Musul'u unuttu. Fakat buna rağmen bazı tedbirleri almaktan da geri kalmadı. En mahir ajanlarını Türk ordusu ile Türk devletinin çökertilmesi için seferber etti.⁴²

Osmanlı Devleti, savaşa girer girmez, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak ve Ortadoğu petrol bölgesini paylaşmak planları İngilizlerin gayretleriyle derhal yürürlüğe kondu. Osmanlının savaşa girmesi sadece savaş alanını genişletmekle kalmamış, onun elindeki toprakların ve özellikle petrol bölgelerinin bölüşümünü de gündeme getirmiştir.⁴³ Ortadoğu petroleri başta İngiltere olmak üzere Almanya, Rusya ve Fransa'nın I. Dünya Savaşı'na sürüklenmesinin en mühim nedeni teşkil etmiştir. Zengin petrol yataklarının Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunmuş olduğunun İngilizlerce bilinmiş olması, bu ülkeyi Ortadoğu ile daha yakından ilgilenmeye ve ne yapıp yapıp, henüz herkesçe bilinmeyen bu petrol bölgelerini ya Osmanlının elinden almaya ya da hiç olmazsa işletme imtiyazını koparma mücadelesine sevk etmiştir.⁴⁴

Irak (Musul ve Kerkük) petroleri Arabistan yarımadasına kadar uzanıyordu, randımanı Bakü'den çok daha fazlaydı. Bağdat Demiryolu ve nehir yolu bu petrolün taşınması için çok elverişli yollardı. Fakat bu çok kârlı İngiliz politikası, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla hiçbir işe yaramamıştır.⁴⁵

B.Alman, İngiliz, Amerikan Çıkar Çatışması Büyük Şirketlerin Doğuşu ve Gelişmesi

Petrol etrafında cereyan eden bu korkunç mücadele zaman zaman İngiltere ile Rusya'yı Almanya'yı Amerika'yı karşı karşıya getirdi; fakat bu mücadelede İngiltere'nin karşısında hiç eksilmeyen devlet Amerika Birleşik

42 Karadağ, **a.g.e.**, s. 111-112.

43 **Petrostrateji**, s., 26

44 Fatsa, **a.g.m.**, s. 17

45 İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu, **Doğu Problemi**, Ankara 1990, s. 164

Devletleri oldu. ⁴⁶ Mezopotamya petroleri konusundaki çekişmenin dört baş aktörü olduğunu göstermektedir. Bunlarda D'Arcy Grubu, Royal Dutch – Shell, Deutsche Bank Grubu ve Chester Grubu'dur. ⁴⁷

Pazar için petrol üretimimin başladığı ilk ülke olan ABD'de petrolün üretimi ve pazarlamasını denetleyen ilk büyük şirket Standard Oil Şirketi doğmuş ve gelişmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında Standard Oil Şirketi Avrupa, Rusya ve Uzakdoğu pazarlarını denetleyebilecek düzeye erişmiştir. Ancak ABD dışındaki pazarlarda Standard Oil'in karşısına yeni rakipler çıkmaktaydı. Avrupa sermaye sahipleri, Standard Oil'in Avrupa pazarındaki tekeline son vermeye çalışıyorlardı. ⁴⁸

Standard Oil'le Uzakdoğu pazarı üzerinde rekabet etmiş bulunan Royal Dutch Şirketi ile, XIX. yüzyılın sonlarında ulaştırma ve pazarlama olanaklarıyla önem kazanan Shell şirketi, 1907'de birleşti. Bu birleşmenin sonunda ortaya çıkan Royal Dutch Shell şirketi, Standard Oil ile çetin bir rekabete girişti. Standard Oil, ABD'deki petrol kaynakları kendisine yettiği sürece, yabancı ülkelerde petrol yatakları aramamış, daha çok pazar elde etmek için çalışmıştır. Oysa Royal Dutch Shell kuruluşundan başlayarak pazarların yanı sıra, yabancı petrol kaynaklarının da peşinde olmuş ve bu çabasında oldukça başarı kazanmıştır: 1914'de bu şirket, ABD dışındaki dünya üretiminin % 75'ini sağlıyordu. ⁴⁹

Royal Dutch Shell şirketinin başına Henry Deterding geçmişti. Deterding, Yahudi zekasıyla dünya petrol imparatorluğunu elde etmişti. Fakat bu da yetmemişti. Şimdi bütün gücüyle Ortadoğu petrolerine yönelecek, esas rekabet Osmanlı'nın bu zengin toprakları üzerinde cereyan edecekti. ⁵⁰ İngilizler Osmanlı Devleti'nin hudutları dahilinde bulunan Irak ve Arabistan

46 Karadağ, **a.g.e.**, s. 22

47 Uluğbay, **a.g.e.**, s. 114

48 Şükrü Gürel, **Ortadoğu'nun Petrolü'nün Uluslararası Politikadaki Yeri**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. 1979, s. 36-37

49 Gürel, **a.g.e.**, s. 37.

50 Fatsa, **a.g.e.**, s. 17.

petrolleri ile İran petrol sahalarında çalışıyor ve bütün faaliyetini bu mınıtkada topluyordu. Bu sıralarda Osmanlı Devleti ile Almanya arasında ticari bazı anlaşmalar imza edildi. Almanlar Deutche Orient Bank ile Anadolu ve Bağdat demiryolları ile Osmanlı Devleti'nde büyük sermaye yatırımı yaptı. Böylece de Bağdat hattının inşası başlamış oldu. Aslında Almanlar bu hattı, Musul petrollerini elde etmek için inşa ediyorlardı.⁵¹

Üçüncü büyük petrol şirketi ise D'Arcy ayrıcalığının bir sonucu olarak ortaya çıkan Anglo – Persian Oil Company'dir. İngiliz Hükümeti'nin şirketin hisselerinin çoğunu satın almasından sonra giderek büyümüş ve dünya petrol pazarında ve üretim alanlarında etkili olmaya başlamıştır.⁵² İran Hükümeti, William Knox D'Arcy isimli bir İngiliz vatandaşı ile İran petrol alanlarını kapsayan ve petrolün araştırılması ve işletilmesine ilişkin bir imtiyaz anlaşması yapmıştır. Bu aynı zamanda petrolün ticari olarak ilk defa 1908'de Batı Asya'da çıkarılacağı anlamına geliyor, bu çerçevede ilk petrol ihracatı da Abadan'dan 1912'de başlamıştır. Şirketin hisselerinin % 51'ini 1914'te alan İngiliz Hükümeti, hem şirket hem de İran petrol alanları üzerinde denetimini ele geçirmiş olmaktadır.⁵³

Irak petrollerine ilişkin olarak 1912'de çok sayıda şirketin bir araya gelerek kurdukları ve daha sonra Turkish Petroleum Company (T.P.C) adıyla anılacak olan şirketin hissedarları, İngiliz ve Alman şirketleri ile Gulbenkian'dı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda 19 Mart 1914'te yapılan ve Türk Petrol Şirketi'ni bir anlamda yeniden kuran Foreign Office Agreement olarak bilinen anlaşmaya göre şirket içinde Anglo Persian Oil Company % 47,5 Deutche Bank % 25 ve Royal Dutch Shell % 22,5'er pay sahibi olurken kendisine daha sonraki yıllarda "Bay Yüzde Beş" adı verilen Türk vatandaşı Ermeni asıllı Calouste S. Gulbenkian'a da % 5 oranında bir pay verilmesi kararlaştırılmıştı. Petrol alanlarının kullanımına ilişkin ortaklar arasında,

51 Karadağ, **a.g.e.**, s. 36.

52 Gürel, **a.g.e.**, s. 37

53 Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 142-143.

Osmanlı Devleti içinde kalan hiçbir alanda doğrudan ya da dolaylı olarak tek başına herhangi bir petrol imtiyazı elde etme girişiminde bulunulmayacaktı. Taraflar bölgedeki petrol alanlarını Turkish Petroleum aracılığıyla kullanabileceklerdi. 28 Haziran 1914'te Musul ve Bağdat petrol alanlarının imtiyazı Turkish Petroleum Company'ye verilmiştir. Ancak araya giren I. Dünya Savaşı'yla ortaya çıkan yeni durum, Irak petrol alanlarının bu paylaşım biçimini de büyük ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla savaş, İngilizlerin bölgede üstünlük sağlaması ve Almanya'nın bölgedeki petrol alanlarının kullanımının dışında kalmasıyla sonuçlanmıştır.⁵⁴

Irak'ta petrol arama konusunda İngiltere'nin rakipleri Almanya ile Amerika olmuştur. Amerikan petrol grupları temsilcisi Chester ,Anadolu ve Irak'ta petrol arama ve demiryolu yapımı için yaptığı propaganda, Osmanlı Devleti nezdinde yaptığı girişimler, I. Dünya Savaşı'ndan dolayı sonuçsuz kalmıştır.⁵⁵

1920'lere gelindiğinde adı geçen büyük petrol şirketleri dünya petrol üretim ve pazarlamasının büyük kısmını ellerinde bulunduruyorlardı. I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle, Avrupalı şirketler gibi Amerikan şirketleri de kendi ülkeleri dışında yeni petrol kaynaklarına ihtiyaç duyunca, petrol şirketleri ve devletler arasında dünyanın petrol bölgeleri üzerinde bir hakimiyet ve nüfuz mücadelesi başlamıştır.⁵⁶

C.İngiltere'nin Savaş Sonrası Petrol Politikası

İngiliz yönetim çevrelerinde, petrol için üç farklı görüş çatışıyordu. "Açık Kapı" ilkesine uygun olarak Mezopotamya petrolünün, bu alanda faaliyet gösteren tüm şirketlere eşit koşullarla açılması hem sermaye hem de

54 Arı, a.g.e., s. 143-145.

55 Füsun Kara, "XX. Yüzyılın Başlarında Irak'ın Ekonomik Durumu",*İkinci Ortadoğu Semineri Düünden Bögüne Irak BildirilerII*, Elazığ 2006, s. 362.

56 *Petrostrateji*, s. 27.

teknoloji açısından Amerikan şirketleriyle yarışabilecek düzeyde olmayan İngiliz şirketleri için bu kabul edilebilir bir seçenek değildi. Bir diğer görüş ise Mezopotamya petrollerine, burada kurulacak Arap devleti aracılığıyla İngiltere tarafından el konması ve diğer ülke ve grupların bölgeden uzak tutulması, T.P.C. İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırılmalı; yeni kurulacak devlete şirketten pay ayrılmalı; ama petrolü özgürce kullanmasını ve gelecekte bazı isteklerde bulunmasını engelleyecek hukuksal düzenlemeler yapılmalıydı. Üçüncü görüş ise T.P.C savaştan önce Osmanlı yönetimince verildiği varsayılan ayrıcalığa dayanarak Mezopotamya petroleri üzerinde İngiliz denetiminin sağlanması. İngiltere, ABD ve Fransa'yı T.P.C dahil ederek T.P.C aracılığıyla Mezopotamya petroleri üzerinde İngiltere'nin öncelik ve denetim hakkı kabul ettirilecek, hem Fransa ve ABD'nin karşı çıkışları engellenecek, hem de onların sermaye ve teknoloji olanaklarından yararlanılacaktı.⁵⁷

İngiltere savaşın sonunda, savaş öncesinde kademe kademe oluşturduğu ve savaş boyunca geliştirdiği temel hedeflerine geniş ölçüde ulaşmıştır. Bunlarda sırasıyla;

- a) Basra Körfezi çevresini kendisine bağımlı hale getirmek,
- b) Tüm Mezopotamya'yı ve petrollerini fiili denetim altına almak,
- c) Önde gelen petrol şirketi Royal Dutch – Shell'i İngiliz sermaye hakimiyeti altına çekmektir.

Bu liste, Musul'un hukuken de İngiliz denetim alanına girmesi ile tamamlanmış olacaktır.⁵⁸

İngiltere, İran ve Mezopotamya'da elde ettiği petrol sahalarının yanı sıra Britanya İmparatorluğu topraklarında ilerde açılacak petrol kuyularını ne pahasına olursa olsun korumalı ve hangi kisveye bürünürse bürünsün,

57 İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003, s. 214-215.

58 Uluğbay, **a.g.e.**, s.262.

herhangi bir yabancı çıkarın müdahalesine izin vermemeli idi.⁵⁹

16 Mayıs 1916'da yapılan ve Osmanlı topraklarının İngiltere ile Fransa arasında paylaşımını öngören Sykes – Picot Antlaşmasına göre, Osmanlı toprakları Arap devletleri federasyonuna ayrılan bölge ve Fransa ile İngiltere'nin nüfuz alanlarına giren bölgeler olarak parçalara ayrılmış; Akka Kerkük hattının kuzeyi Fransız, güneyi ise İngiliz nüfuz alanı olarak kabul edildiğinden bu hattın kuzeyinde yer alan Musul, Fransız nüfuz alanında kalmıştı. Ancak Aralık 1918'de yapılan bir başka anlaşmayla, İngiltere'nin savaş sonrası Avrupa'sındaki düzenlemelere ilişkin bazı taleplerinden vazgeçmesi ve Musul petrollerinden Fransa'nın da pay alması koşuluyla, Fransız nüfuz alanında bulunan Musul'un İngiliz nüfuz alanına katılması kararlaştırılmıştı. Bundan bir yıl sonra 1920 Nisan'ında toplanan San Remo Konferansı'yla Irak'ın İngiliz manda yönetimine bırakılması sonucu Musul petrol alanları da Fransa'nın da pay alması koşuluyla resmen bu ülkenin denetimine girmiştir. Böylece İngiltere, I. Dünya Savaşı sonunda Irak petrol alanları üzerinde tam bir denetim üstünlüğüne sahip olmuştur.⁶⁰

D.Osmanlı Devleti'nin ve Türklerin Petrol Uğruna Feda Edilmesi ve İmparatorluğun Parçalanması

Osmanlı egemenliğindeki topraklarda bulunan petrol yatakları, Osmanlı Devleti'nin 600 yıllık kaderini belirledi. Özellikle Körfez bölgesi ve Irak petroleri ve buraları ele geçirme hırsı, önce Balkanları ateşledi. İnsanlık tarihinin korkunç katliamı hırs ve kinle körüklendi.

Yüz binden fazla Türk Balkanlar'da katledildi.İngilizler, Balkanlar'da, Trablusgarp'ta ve Osmanlı'nın diğer bölgelerinde kışkırttıkları milliyetçi unsurlarla ortalığı kana bularken,Ortadoğu'nun zengin yer altı kaynaklarını ve

59 Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar**, Çev: Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 157.

60 Arı, **a.g.e.**, s. 145.

özellikle de petrolü kendi kontrolleri ve nüfuzları altına almak istiyorlardı.⁶¹

Irak'ta petrol kokusunu alan İngilizler, daha XIX. Yüzyılın sonlarında buraya büyük önem vermeye başlamışlar “arkeolojik kazı” adı altında bölgenin petrol varlığını incelemeye girişmişlerdi. İngilizler kazı masraflarını kendileri yüklenecek, üstelik buralarda buldukları eserleri bedelsiz bize bırakacaklardı. II. Abdülhamit, bu teklifin altında yatan “gerçek”i bildiği halde kazı yapılmasını kabul etmiş. Musul'daki ve Bağdat'taki heyetlerin satıl çalışmalarını bırakıp kuyular açmaya başladıkları öğrenilince o zaman İngilizlerin maksatları ortaya çıktı. Aradıkları kırık küpler, küçük heykelcikler değil, petroldü.⁶²

Bölgede petrol yataklarının keşfedilmesinden sonra başta ABD ve diğer batılı ülkeler bölge içinde çeşitli entrikalarla pay alma yarışına başlamışlardır. Bu günde Batılı güçlerin bölgeyi kontrol altında tutma çabalarının arkasında yatan neden, şüphesiz XX. yüzyılın egemen teknolojileri açısından hayati derecede önemli olan petrolün bölgedeki mevcut büyük rezervleridir. Bu sebeple, I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin birer eyaleti durumundaki Musul, Bağdat ve Basra petrol konusundaki ticari ve siyasi rekabetlerde daima odak noktası olmuş ve mücadelenin bizzat konusunu teşkil etmiştir.⁶³

Kuzey Irak'ta yoğun petrol varlığının keşfedilmesi İngiltere'nin ve birçok Avrupalı sermayedarın iştahını daha da kabartmıştır. II. Abdülhamit'in sürdürdüğü denge politikası ve özellikle 1890'lardan sonra Almanya ile kurulan yakın ilişkiler ve Bağdat Demiryolu Projesi ile bölgenin uluslararası rekabete açılması, İngiltere'yi geçici de olsa durdurabilmiştir. Ayrıca Musul civarındaki petrol ve kömür madeni işletme hakkının Hazine-i Hassa uhdesine alınarak,

61 **Petrostrateji**, s. 30.

62 Kocabaş, **İngiliz**, s. 157-158.

63 Kara, **a.g.m.**, s. 360.

İngilizlerin elde etmesi muhtemel imtiyazların önüne geçilmiştir. ⁶⁴ Sultan II. Abdülhamit, petrolü kendi şahsi imtiyazına alınca bunları işletmekten geri kalmadı. Sultan II. Abdülhamit Mezopotamya'nın güney bölgesinde kalan petrol yataklarını özel hazinesine aktardı. Bağdat vilayeti petroleri de Hazine-i Hassa'ya aktarılmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in politikası ve diplomasisinin bu kurnazlığı İngiltere ve Almanya'yı ürküttü. Sultan sonunda, petrol oyunlarının da kurbanı olacaktır. ⁶⁵

Osmanlı Devleti'ni parçalayarak amacına ulaşmak isteyen İngiltere'nin imparatorluk üzerindeki mücadelesi şekil değiştirmeye başladı. Petrol sahalarını elde edebilmek için, bu topraklardaki egemen güç olan Türkleri ve Osmanlı Devleti'ni, petrol bölgelerinden çıkarmak gerektiğine inanan İngiltere, bölgedeki Arap milliyetçiliğini istismar ederek Osmanlıyı Arap yarımadasından attı. Buradaki isyanların ve muharebelerin hedefi, bölgedeki petrol yataklarına sahip olmaktır. Mekke Şerifi Hüseyin'e verdiği rolle Arabistan petrolüne sahip olan İngiltere, Şerif'in oğlu Faysal'dan da Irak'taki zengin petrol alanlarının imtiyaz hakkını da elde ediyordu. ⁶⁶

Bir konuyu daha vurgulamadan geçmek petrol konusunda İngilizlerin ve Batılıların oyununun anlaşılmasında bir eksiklik olur. O da Musul'a ve oradaki petrole sahip olmak isteyen İngiltere'nin bir "Kürdistan" siyaseti oluşturmadan kolaylıkla Musul'a sahip olamayacağı yönündeki tezidir. Bu nedenle, İngilizler 1000 yıllık Anadolu Türk toprağı üzerinde bir Kürdistan ve Ermenistan yaratmak yönünde siyaset geliştirdi. İngilizler bunlar yetmezmiş gibi bir de Sevr Antlaşmasını yürürlüğe koymak için Yunanlıları Anadolu'yu istila etmesi için teşvikte bulundu. ⁶⁷

Ortadoğu, çıkarıcı güçlerin tarihsel süreç içinde hakimiyet kurmak için

64 Zekeriya Kurşun, "Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke Irak" **Irak Dosyası I**, Yay. Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, H. Cengiz, Y. Başkan. İstanbul, TATAV Yay., 2003, s. 5-6

65 Kocabaş, **İngiliz**, s. 158-159.

66 **Petrostrateji**, s. 30-31.

67 **Petrostrateji**, s. 31-32.

dini, etnik ve mezhep gibi farklılıkları tahrik ederek üzerinde etkili olmaya çalıştıkları Basra Körfezi, Kızıldeniz'e kadar uzanan Fas'a kadar olan Kuzey Afrika ülkelerini kapsayan geniş bir enerji kaynağının bu bölgede bulunması, sadece Osmanlı Devleti'ni parçalamakla kalmamış, onun yerine kurulan devletlerinde Batı çıkarları için, her zaman parçalanabileceğini tarihsel süreç göstermiştir.⁶⁸

III.BASRA KÖRFEZİ'NİN PAYLAŞIMI OSMANLI İNGİLİZ ANTLAŞMASI (29 TEMMUZ 1913)

İngiltere, XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Almanya'nın Anadolu ile Fırat – Dicle nehirleri ve Basra Körfezi dolaylarında gittikçe etkili ve tehlikeli şekilde varlığını duyurmaya başlamasından hemen sonra, bu bölgede ve dünyanın diğer yerlerinde kendisi gibi güçlenen Almanya'nın tehdidini duyan Fransa ve Rusya ile aralarındaki sorunları çözümlenmeye onlarla siyasi yakınlaşmaya yönelmiştir.⁶⁹

İngiltere, gelişen Alman ticaret ve siyasetinin Bağdat Demiryolu vasıtasıyla, kendisine rakip olacağını, hatta bu hat vasıtasıyla Alman askeri gücünün de karşısına çıkabileceği ihtimalleri üzerinde durmuştur. Bundan hareketle İngiltere, özellikle 1903 yılından itibaren bu konuyu şark politikalarının esası kabul ederek, Basra Körfezi'ni yakından ilgilendiren Bağdat Demiryolu Antlaşması'nın uygulanmasını engellemek veya anlaşma hükümlerini mümkün olduğu ölçüde kendi lehinde değiştirmek için çalışmıştır.⁷⁰

68 **Petrostrateji**, s. 32-34.

69 Rifat Uçarol, "Tarihte; Dicle Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Yay. Haz: Sebahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1993, s. 388-389.

70 Zekeriya Kurşun, **Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar**, Ankara, T.T.K, 2004, s. 136.

İngiltere'nin Basra Körfezi ve Irak ile ilgili bazı istekleri üzerine, Mart 1913'te Londra'da Osmanlı, İngiliz görüşmeleri başlamıştır. İngiltere bu görüşmelerde, özellikle Basra Körfezi ve Irak'ta kendine yeni bir takım "hak" ve çıkarlar sağlamayı, Almanya'nın bu bölgede elde ettiği veya etmek istediği "hak" ve çıkarları sınırlamayı, aynı zamanda Hindistan yolunun güvenliğini güçlendirmeyi esas almıştır. Osmanlı Hükümeti'nin bu görüşmelerden amacı, içinde bulunduğu zor koşullarda, İngiltere'nin destek ve yardımını sağlamak,hatta mümkün olursa bu devletle bir ittifak yapmak olmuştur.⁷¹

Büyük Britanya, en fazla Müslüman kolonilerine sahip bir devlettir. Bu sebeple sultanın zayıf da olsa, halifelikten doğan manevi tesir ve nüfuzunu yok etmek istiyordu. Bundan başka, doğu siyasetinde, Hindistan yolu üzerinde bulunan Irak ve Arabistan'a da büyük bir stratejik önem veriyordu.

İngiltere Irak'ı üç sebepten elinde bulundurmak istiyordu.

- 1- Zengin petrol tabakalarının mevcudiyeti,
- 2- İran Körfezi'ni Irak'a bağlayan yolların geçişi
- 3- Toprağının büyük münbitliği

Bu bölgedeki İngiliz faaliyeti, Mısır'dan İran Körfezine uzanan ve Araplar ile meskun bütün memleketleri İngiliz hakimiyeti altına almak istikametine yönelmiş bulunuyordu.⁷²

İki ay kadar süren Osmanlı – İngiliz görüşme ve pazarlıkları sonucunda, 6 Mayıs 1913'te İngiltere'nin önem verdiği Osmanlı, İran güney sınırı, Bağdat Demiryolu, Kuveyt, Katar, Bahreyn Adaları, Basra Körfezi kıyıları ve Şattül-Arap'a ait bütün konular üzerinde anlaşmaya varılarak, bir taslak anlaşma hazırlanmıştır. İngiltere, Basra Körfezi'ne daha fazla nüfuz

71 Uçarol, **a.g.m.**, s.390.

72 Reşat Sagay, **XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletler Arası Önemli Meseleler**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1972, s. 72-73.

etmek istiyordu. İngiltere, her ne olursa olsun Irak ve Basra Körfezi'nde etkisini varlığını sürdürüp geliştirmek istemiş bu görüşmelerde de ona göre davranmıştır. Osmanlı temsilcisi Hakkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından, 29 Temmuz 1913'te Osmanlı – İngiliz Antlaşması imzalanmıştır. “Şattül-Arap”, “Dicle ve Fırat Irmaklarında Gemi İşletme”, “Basra Körfezi”, “Osmanlı – İran Güney Sınırlarının Tespiti” gibi çeşitli konularda ayrı ayrı sözleşmelerden oluşan bu anlaşmanın getirdiği başlıca esaslara göre:

1) Osmanlı Devleti, Şattül-Arap nehrini Kurna (Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştiği nokta)'dan Basra Körfezi'ne kadar bütün devletlere açacak; nehirde gemi ulaşımını yönetmek üzere bir Türk ve bir İngiliz'den oluşacak bir komisyon kuracak, nehir üzerindeki hak ve yetkilerini bu komisyona devredecekti.

2) Osmanlı Devleti, Dicle üzerinde Kurna ile en az Musul, Fırat üzerinde Kurna ile en az Meskene (Kuzey Suriye'de) arasında buharlı gemi işletme imtiyazını İngilizlere en az altmış yıl sürecek bir tekel olarak verecekti.

3) Kuveyt, Osmanlı toprağı olmaya devam edecekti. Ancak Osmanlı Hükümeti, hiçbir bakımdan Kuveyt'in işlerine karışmayacak ve oraya asker göndermeyecek, İngiltere ile Kuveyt Şeyhi arasında yapılmış olan bütün anlaşmaları tanıyacaktı.

4) Osmanlı Devleti, Katar (El-Katar) kıyılarındaki bütün hak ve iddialarından vazgeçecekti.

5) Osmanlı Devleti, Lübnanü'l-Aliye ve Lübnanü's-Safile adındaki iki küçük ada dahil Bahreyn Adaları hakkındaki bütün isteklerinden feragat edecek ve Bahreyn'in bağımsızlığını onaylayacaktı.

6) (Anlaşmanın gizli maddesine göre de.) Osmanlı Devleti, özerkliğini tanıdığı Kuveyt'in dışişlerine İngiltere'nin karışmak hakkını tanıyacak; Kuveyt ile bağımsızlığını tanıdığı Katar bölgesinde bulunan bütün memur, asker ve

diğer görevlilerini geri çekecekti. ⁷³

Anlaşma üç temel konuyu içeriyordu:Kuveyt'in statüsünün tanımlanması ve Osmanlı egemenliğinin zımnen belirtilmesi, ilk defa geniş alanlar anlamında da olsa Kuveyt'in sınırlarının tespiti ve Osmanlı Sultanı ile Kuveyt Emiri'nin yetkilerinin ve bunların sınırlarının belirtilmesi. Bu anlaşmaya göre Kuveyt Osmanlı Devleti'nin otonom bir kazası kabul edildi. Sultan 1899'da yapılan anlaşmasının geçerliliğini onayladı ve Kuveyt'in içişlerine karışmayacağını, burayla ilgili herhangi bir idari veya askeri tasarrufta bulunmayacağını ve burayı işgal etmeyeceğini garanti etti. ⁷⁴

Osmanlı Devleti, İngiltere ile 29 Temmuz 1913 tarihli Antlaşmayı imzalamakla, Dicle ve Fırat nehirleriyle Şattül-Arap ve Kuveyt üzerindeki egemenlik haklarından feragat etmiş; Katar ile Bahreyn'in bağımsızlıklarını tanıyarak onların kendinden ayrılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. İngiltere, bu anlaşma ile, Osmanlı Devleti'ni bölgeyi boşaltma zorunda bırakırken, kendisi bölgedeki şeyhliklerle daha önce yaptığı ikili anlaşmalara da dayanarak ve dolaylı yollardan Basra Körfezi kıyılarına daha etkili şekilde ve açıkça yerleşmiştir. ⁷⁵

İngiltere-Türkiye arasında imzalanan fakat onaylanmayan bu anlaşma İran Körfezi'nde sürtüşmelere sebep olan sorunlara son verecek şekilde İngiltere ve Türkiye'nin karşılıklı menfaatlerini belirtiyordu. Türkiye İngiltere'nin şeyhliklerle yaptığı anlaşmaları kabul ediyor. Türkiye, Bahreyn,Katar Yarımadası, Muskat ve kabile şeflerinin toprakları üzerindeki iddialarından vazgeçiyordu. ⁷⁶ (

73 Uçarol, **a.g.m.**, s. 392-394.

74 Mesut Özcan, **Sorunlu Miras Irak**, İstanbul, Küre Yayınları, 2003, s. 55.

75 Uçarol, **a.g.m.**, s. 394-395.

76 Philip Graves, **İngiliz ve Türkler**,Çev: Yılmaz Tezkan, Ankara,21.Yüzyıl Yayınları,1999,s. 124.

IV. BÖLÜM

İNGİLTERE'NİN İRAK'A YERLEŞME SÜRECİ

I. ARAPÇILIK HAREKETİ VE İNGİLTERE

XVIII. yüzyıldaki toprak kayıpları ve Avrupa dünyasından gelen baskılar nedeniyle Osmanlı hükümdarları İslam'ın sözcülüğüne ve halife unvanına titizlikle sarıldılar. XIX. yüzyılda seçkinler arasında bir Arap ulusu ve Arapçılık bilinci vardı, ama bu bilinç siyasal örgütlenme, siyasal eylem ve hele bağımsızlık isteği aşamasına ulaşmadan imparatorluk parçalandı. Araplar imparatorluğun dışında kaldılar.¹

1840'lı yıllardan itibaren Arapça konuşulan Osmanlı eyaletlerinde mevcut yönetime karşı yayılan hoşnutsuzluk gözle görülür hale gelmişti ve buralardaki Osmanlı otoritesi artık rakipsiz değildi. Üstelik Avrupalı misyonerlerin sürdürdükleri eğitim gayreti, küçük fakat aktif bir Hristiyan aydın sınıfının oluşmasını sağladı.²

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Araplar milliyetçilik hareketlerine girişmeye başladılar. Arap dünyasının merkezinde Arabistan, Suriye ve Irak'ta yaşayan halklar Batılı Hristiyan güçlerin değil, Türklerin idaresi altında olduklarından, Arap milliyetçilik hareketi kaçınılmaz olarak Türkleri hedef alacaktı.³

Arap aydınlarının bir kısmı Osmanlı yenilikçi hareketinin içinde Türklerle yan yana yer aldılar. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarını ele geçirmeğe başladıkça, Arap milliyetçiliğini kendi karşılarında

-
- 1 İlber Ortaylı "Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik" **XIII. Türk Tarih Kongresi**,C.II, Ankara, T.T.K, 2002, s. 35.
 - 2 M. Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, s. 51.
 - 3 Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev: Salih Yurdakul, İstanbul, Söylem Yayınları, 2000, s. 19

da buldular. Daha önce Arapları Türklere karşı tahrik etmeğe başlayan Avrupalılar, böylece uyanmasına katkıda buldukları Arap milliyetçiliği ile bizzat kendileri mücadele durumunda kaldılar. Avrupalılar XIX. yüzyılın sonlarında Arap topraklarını ele geçirdikçe karşılaştıkları bu güçlü direnişle bir yandan mücadele ederken, öte yandan da gerek buralarda, gerekse Osmanlı yönetiminin devam ettiği öteki Arap topraklarında Türk düşmanlığını körüklemeye çalıştılar.⁴

II. Abdülhamit'in Panislamist politikası Araplarda milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin gelişmesini engellemiştir. Bu nedenle Türk aleyhtarı fikirler Abdülhamit döneminde hiçbir zaman fiili isyan hareketine dönüşmemiştir.⁵

İngilizler Osmanlı halifeliğinin hukuki dayanağının bulunmadığı hususu ile Arapların Türklere karşı duyduğu nefrete fazlası ile önem vererek ,Osmanlı Devleti Arap unsurlarını toplayıp birleştirmek için Şerif başkanlığında bir Arap halifeliği fikrini ortaya attılar.⁶

İngilizler çeşitli propaganda ile Arap halkını Osmanlıdan soğutmayı hedeflemişlerdir. İngilizler Arabistan'da Protestan misyonerler vasıtasıyla propagandaları yürütmüşler ve Arap kabilelerini isyana teşvik etmişlerdir.⁷

1914 yılında bilinçli milliyetçilik hâlâ Arap dünyasının birkaç bölgesiyle (özellikle Suriye) ve bazı toplumsal kesimlerle (subaylar ve entelektüeller)sınırlıydı.⁸

4 Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara, A. Ü. Siyasal Bil. Fak. Yayınları, 1982, s. 15.

5 Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, s. 144.

6 H.V.F Winstone, **Ortadoğu Serüveni** Çev:Fuad Davudoğlu,İstanbul,Risale Yayınları 1999,s.234

7 Şenay Karaçam,“**20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası,**” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara, Gazi Üniversitesi, 2005, s. 56-57.

8 Matthew Smith Anderson,**Doğu Sorunu** ,Çev:İdil Eser,İstanbul,Yapı Kredi Yayınları,2001,s.345

İngiltere, I. Dünya Savaşı sırasında Arapları kışkırtma çalışmalarını doruk noktasına ulaştırmıştır. İngiltere, Araplara uçakla dağıttığı bir beyannamede, onlarla olan dostluklarını dile getirmeye çalışmış ve eskilere dayanan bu karşılıklı dostluğun Arapların kendilerine karşı düşmanca tavır takınmalarından kaçınmaları durumunda devam edeceği vaadinde bulunmuştur.⁹

Suriye'den kaynaklanan milliyetçi fikirlerden etkilenen Irak aydınlarının ve ahalisinin ekonomik sebepler ve idari bozukluklardan duyduğu rahatsızlığı daha fazla askeri kuvvet kullanarak giderme, meseleleri derinden inceleme yerine bölgedeki bazı şeyhlere destek vererek çözüme yaklaşımları netice vermemiştir. Bunun ötesinde mahalli yöneticilerin desteğini alan kabile şeyhlerinin hükümet kuvvetleri gölgesinde yaptığı zulüm ve sömürü diğer kabilelerin de nefretini celp etmişti. Bu şartlar altında 1908-1914 arasının Irak açısından devamlı bir karışıklık dönemi olduğunu söylemek mümkün görülmektedir. Bölgedeki karışıklığı bahane ile isyan ederek haberleşme ve ulaşım imkanlarını engelleyen kabileler olduğu gibi doğrudan devlete şikayette bulunanlarda olmuştur. Kabileler devlete bağlı olduklarını ancak hükümet adına uğradıkları zulüm devam ederse bağlanacak ve yardım isteyecek başka güçler bulma konusunda kendilerinin mazur olacaklarını ifade etmekteydiler.¹⁰

Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşı'na girdikten sonra bazı Araplarda ayrılma fikri daha da güçlendi. İtilaf devletlerinin faaliyetleri de Arap milliyetçiliğini güçlendirdi. Arap milliyetçilik hareketinde, milli unsurun, dini unsurdan ağır bastığı görülüyor. Mesela Irak'taki Şii Araplarla, daha batıdaki Hristiyan Arapların ortak gayeleri bir idi. Dolayısıyla Arap milliyetçilik hareketleri Panislamist nitelikte değildi.¹¹

9 Umar, a.g.e, s. 77.

10 Cezmi Eraslan "Irak'ta Türk İngiliz Rekabeti" **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Ayrı Basım, Sayı: 35, İstanbul 1994, s. 241.

11 Orhan Avcı, "**Türk Ordu Teşkilatı Irak Cephesi (1914-1918)**," Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi 1997, s. 163-164.

XX. yüzyılın başında 1908 ve 1918 arasında Jön Türkler iktidardayken Arap-Türk ilişkileri büyük sıkıntı çekti ve belirgin bir değişim geçirdi. Araplar reform taleplerini sürdürdüler, ancak bu reformların ana konusu kendi vilayetleri ve Osmanlı Devleti çerçevesinde Arap özerkliğiydi. Tam Arap bağımsızlığı ve Arap ulusal egemenliği sonradan ortaya çıkan bir düşünceydi.¹²

Paris'te ilk Arap Milliyetçileri Kongresi 1913'te toplandığında, kongreyi düzenleyenler en önemli problemin Osmanlıların Arap isteklerini cevapsız bırakmaları ve bu yüzden Arap vilayetlerinin büyük bir karışıklık ve yabancı müdahalesi tehlikesiyle karşı karşıya kalması olduğunu söylemişlerdi.

Osmanlı Devleti'nin dışında kalan Müslüman dünyada Avrupalıların nüfuzu ve hakimiyeti olağanüstü artmış bulunuyordu. Tüm bunlara rağmen Arap topraklarının önemli bölümünde hakim güç Türkiye idi ve 20. Yüzyılda Arap milliyetçilik hareketi de karşısına ilk önce Türkiye'yi alacaktı. Dahası, Osmanlı vilayetlerinde yaşayan Arap ileri gelenleri Türk hakimiyetinden kurtulmak için Avrupalı güçlerden ve de özellikle İngiltere'den yardım istemeye hazırıldılar.¹³

Arap milliyetçiliği, I. Dünya Savaşı'yla beraber İngiltere'nin girişimleriyle Osmanlı'ya karşı bir harekete dönüştürülmeye ve böylece Türklerin bölgeden tasfiyesinin bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴ Arap milliyetçiliğinin en önemli hareketi Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan 1916'daki ayaklanma olmuştur. Bu isyan Türk-Arap ilişkilerinde en gerilimli dönem olmuştur.¹⁵

12 Zeine N. Zeine, **Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Çev: Emrah Akbaş, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2003, s. 77.

13 Mansfield, **a.g.e.**, s. 37-38.

14 Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 126.

15 Albert Hourani, "Modern Ortadoğu'nun Osmanlı Geçmişi", **Osmanlı ve Dünya**; Haz: Kemal Karpat, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2004, s. 117.

II. İRAK'TA İNGİLİZ POLİTİKASINI YÖNLENDİRENLER

A. Gertrude Bell

Getrude Bell çölün kraliçesi olarak tanınır. Bilim dünyasında I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Gizli Servisi adına Ortadoğu'da çalışmalar yapmış öğrencisi Arabistanlı Lawrence olarak tanınan ünlü İngiliz ajanı Thomas Edward Lawrence'yle birlikte Haşimi Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlemiş olduğundan dolayı Eskiçağ tarihini aydınlatacak arkeolojik çalışmalarından ziyade siyasi karakteri ön plana çıkmıştır.¹⁶

Getrude Bell bugünkü Irak'ın oluşması ve sınırlarının çizilmesinde belirleyici isim olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında Irak'ını kurmuş, sınırlarını cetvelle kendisi çizmiş ve yarattığı Irak'ın kralını bile bizzat kendisi tayin etmiş bir İngiliz ajanıdır.¹⁷

Asıl adı Getrude Margaret Lowthian Bell olan Getrude Bell, Kuzey Batı İngiltere'nin Durham kentinde dünyaya gelir. Bell, Oxford Üniversitesi Modern Tarih bölümünden mezun olmuştur. Getrude Bell Avrupa'da seyahatlerde bulunmuş, XX. yüzyılın başından itibaren Arap dünyasına ilgi duymuş, Arapça öğrenmiş, çölün derinliklerinde arkeolojik kazılar yapmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Getrude Bell, İngiliz istihbaratı adına çalışmaya başlamış, kabileleri Osmanlı Devleti'ne karşı örgütleyerek Mezopotamya bölgesini İngilizlerin hakimiyetine sokmuştur.¹⁸

Getrude Bell'in çalışmaları iki taraflı olarak gelişmiştir. Bunların birincisi onun arkeolog ve sanat tarihçisi tarafı, ikinci ise Arapların arasına girerek onların İngiliz yayılma programına uymalarını sağlamaya çalışan politik tarafıdır.¹⁹ Getrude Bell arkeolojik sahaları ve eski ören yerlerini inceleme ve keşfetme adı altında bölgede yaşayan aşiretler, nüfus grupları, kervan yolları,

16 Mehmet İpçioğlu, "Getrude Bell'in Anılarında Konya", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 21, Konya, 2009, s. 250.

17 Ali Kerküklü "Hassas Konular" 29 Ocak 2008, www.koksav.org.tr/e-bulten, 17 Aralık 2009, s.2

18 İpçioğlu, **a.g.m.**, s. 250-251.

19 www.berkantayhan.blogcu.com/irak-in-kuzey-kismi-ve-turkiye, 17 Aralık 2009

su kuyuları, yer altı ve yerüstü zenginlikleri hakkında istihbarat topladı. Topladığı istihbarat I. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'ye oldukça fayda sağladı. Bell'in sağladığı bilgiler olmasaydı T.E. Lawrence Ortadoğu'daki Arap isyanını çıkaramazdı.²⁰

12 Mart 1921'de Mezopotamya'nın geleceğini belirlemek için Kahire Konferansı yapılmıştır. Thomas Edward Lawrence ile birlikte İngiltere'nin menfaatleri için üzerinde çalıştıkları en önemli konu, Mekke Şerifi Hüseyin İbn Ali'nin oğlu Faysal'ı Irak Kralı yapmaktır.²¹

Getrude Bell ile Lawrence, Faysal'ı Irak'a getirmenin yollarını araştırmışlar, çoğunluğu Şii olan bir ülkenin Sünni hükümdarı olarak Faysal'ın meşruluğunu ailesinin kökenlerine, yani şerif oluşuna dayandırılmalıydı. Londra'da bulunan Emir'in ilk işi Mekke'ye Peygamber'in doğum yerine gitmekti. Faysal'ın Irak halkı tarafından davet edildiği açıklandığında, Mekke'den kuzeye, Bağdat'a doğru yola çıkarken İngilizlerin ve Arap sempatanların yardımıyla, ona verilen destek çığ gibi büyümüş olacak²² ve Britanya'nın bir vekili olduğu izlenimi kesinlikle yaratılmadan, Faysal'ın Iraklılar için en iyi ve tek seçenek olduğuna inandırmak için bir plan yapılmış, bu plana göre Şerif Hüseyin, oğlunun Irak krallığına aday olduğunu açıklayacak, bunun üzerine Faysal Mekke'den ayrılıp trenle Basra'dan Bağdat'a gidecek, yol üzerinde halka seslenerek krallığına zemin hazırlayacaktı. Böylece halk onu liderliğe kendisinin seçtiğine inanacak, bir yandan da Faysal'ın Britanya'nın onayını aldığını açıkça gösterilmeye çalışılacaktır.²³

20 www.sevgi.us/dunya-tarihi/14426-ingiliz-ajan-bell-ve-irakin-kurulusu.html,17 Aralık2009.

21 Ali Kerküklü "Hassas Konular"29 ocak 2008,www.koksav.org.tr/e-bulten,17 Aralık 2009,s.2

22 Janet Wallad, **Çöl Kraliçesi**,Çev: Püren Özgören, Can Yayınları, İstanbul, 2004, s. 421-426.

23 www.genctarihçiler.com/ortadoğudaki-kadın-casus-gertrude-bell.html,24 Nisan 2010

Bell ve onun kuşağını oluşturan İngiliz ajanlarının Ortadoğu'ya hediyesi özgürlük, ilerleme, demokrasi ve zenginlik değil, karışıklık, kargaşa, huzursuzluk ve yıkım olmuştur.²⁴

B.Thomas Edward Lawrence

Thomas Edward Lawrence 1888 yılında Galler'de doğdu. Çocukluğundan beri arkeolojiye ilgi duymuştu. 1910 ve 1914 yılları arasında British Museum'un Fırat nehri üzerindeki Hitit şehri Karkamış'ta yaptığı kazılarda asistan olarak çalıştı.²⁵

I. Dünya Savaşı çıktığında Lawrence, Kahire'deki Askeri İstihbarat Bölümüne atandı. Burada Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün ve Hicaz bölgesinde Arap milliyetçi hareketleri konusunda uzmanlaştı. Lawrence'ın Kahire'deki konumu, savaş öncesinde Suriye'ye olan ilgisinden dolayı gelişmiş ve çok geçmeden Arap milliyetçiliğini kapsar hale gelmişti. Buradan gönderdiği raporlar ve Arap liderleriyle kurduğu iletişim, Arap isyanı süresince Hüseyin'in dört oğlundan biri olan Emir Faysal yönetimindeki güçlerle birlikte sürdüreceği uzun dönem bağlantı subaylığı görevini üstlenmesine neden oldu.²⁶ Arap isyanının örgütlenmesinde büyük rol oynamıştır.

Lawrence, Arap milliyetçiliğinin merkezinin Suriye olduğunu ve Beyrut'taki Amerikan Koleji'nin bu milliyetçiliği tahrik edecek elemanlar mezun ettiğini biliyordu. Arap milliyetçiliği hareketini idare edenlerin ekserisi bu Amerikan Koleji'nde okumuştur. Lawrence bunlarla yakın temaslar kurmaya başladı. Durmadan gezilere çıkıyor, münevverler, köylüler, bedeviler arasında dolaşarak, onların derdini ve şikayetlerini dinliyor, yeri geldikçe tavsiyelerde bulunuyordu.²⁷

24 www.berkantayhan.blogcu.com/irak-in-kuzey-kismi-ve-turkiye,17 Aralık 2009

25 T.E. Lawrence, **Bilgelik Yedi Sütunu**, Çev: Bilal Çölgeçen, İstanbul, Çivi Yazıları, 2001, s. 14-15.

26 Lawrence, **a.g.e.**, s. 15-16.

27 Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul, Kıtış Yayınları, 1969, s. 218.

I. Dünya Savaşı'nda Lawrence'ın öncelikli hedefi Osmanlı Devleti'ni yenilgiye uğratmaktı. Bunun kadar önem verdiği ikinci bir hedef ise Osmanlının çekilmesinden doğan boşluğun bir başka emperyalist güç tarafından doldurulmamasını sağlamaktı. Bunun önündeki en büyük engel, İngiltere'nin Batı cephesindeki müttefiki, uzun süredir Ortadoğu'da emperyalist tutkular besleyen Fransa'ydı.²⁸

Bazı kaynaklarda Lawrence Arap isyanında ne Araplar ne de İngilizler tarafından resmen hiçbir görev verilmediğini belirtirler.

“Arap isyanında benim hissem çok küçüktü, fakat kuvvetli kalemim, açık gözlülüğüm ve bir miktar da zeka üstünlüğümle kendine gülünç de olsa bir üstünlük sağladım.”²⁹

Lawrence, ateşkes ilanından sonra 1919 yılında Paris Barış Konferansı'nda İngiliz Delegasyonu'na katılarak emir Faysal'la yakın ilişki içinde çalıştı. Lawrence Emir Faysal'ın Irak tahtına geçmesine ve Ürdün Krallığı'nın kurulmasına aracı oldu.³⁰

Irak'ta İngiliz hakimiyetinin temellerinin atılmasında ve arap isyanının çıkarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

III. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLTERE'NİN İRAK İŞGALİ

A. İngilizlerin Arapları Kışkırtması

İngiltere, Ortadoğu'daki yerleşmesinin ve emniyetinin devamını kendisine bağlı ve fakat birbirleriyle geçinemeyen Arap şeyhliklerinin kurulmasında görmüştü. Bu Arap şeyhlikleri, kendi aralarındaki devamlı çatışmalar sonucunda zayıf kalacaklar; İngiltere'nin Ortadoğu'daki

28 Lawrence, **a.g.e.**, s. 16.

29 Meram, **a.g.e.**, s. 200.

30 Lawrence, **a.g.e.**, s. 22.

egemenliğine boyun eğeceklerdi. ³¹

Arapların Türklere karşı duyguları 1908'den beri gittikçe artan bir olumsuzluk gösteriyordu. Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra, bazı Araplarda istiklâl fikri daha da güçlenmişti. I.Dünya Savaşı çıktıktan sonra çeşitli sıkıntıların artması, müttefiklerin faaliyetleri, Araplarda Osmanlıya karşı güçlü olan rabıtayı zayıflatıp Arap milliyetçiliğini güçlendirmekteydi. I.Dünya Savaşı çıkınca, Osmanlı Devleti Arap siyasi faaliyeti konusunda sert tedbirler almaya yöneldi. ³²

Cemal Paşa, Suriye'de 4. Ordu kumandanı bulunduğu sıralarda Arapların Türkler'e karşı ihanetinin ne nitelikte olduğunu kendi gözleriyle bizzat görmüştür. Mekke Şerifi Hüseyin'in (ki daha sonra Hicaz Kralı olmuştur) 1915 ve 1916 yıllarında İngilizlerle anlaşmasını anlatırken şöyle der: "Temmuz 1915'te Şerif Mersin ve Adana'nın kuzeyinden İran sınırlarına dek olan havali de dahil olmak üzere Arabistan'ın bağımsızlığının sağlanması vaadine karşılık Britanya Hükümeti'ne askeri yardım önerisinde bulundu. ³³

Araplar arasında, ayrılıkçı hareketin öncülüğünü yapan aile olarak Mekke Şerifi Hüseyin ailesi ön plana çıkmış, Şerif Hüseyin, oğulları Faysal ve Abdullah ile beraber İngilizlerle daha Sultan II. Abdülhamit zamanında gizli temaslarda bulunmaya başlamışlardı. II. Abdülhamit, bunlardan haberdar olduğu için Şerif Hüseyin ve oğullarını Arabistan'a göndermeyerek sarayında misafir olarak tutmuş, oğulları II. Meşrutiyet devrinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na mebus olarak girmişti. Şerif Hüseyin İttihatçılardan Mekke şerifliğine yeniden atanmasını istemiş, II. Abdülhamit İttihatçıları ikaz ederek Mekke'ye gönderilmemesini istemiş fakat İttihatçılar bu tavsiyeye uymayarak onu Mekke'ye göndermişlerdir. ³⁴

Arabistan'da Vehhabi hareketi ile önemli bir kuvvet durumuna gelmiş olan

31 **Tarihte Türk – İngiliz İlişkileri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975, s. 41.

32 Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 67

33 İlhan Arsel, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1987, s. 189.

34 Süleyman Kocabaş, **İngiliz Tuzağı**, İstanbul, Vatan Yayınları, 2003, s. 235-236

İbn-i Suud, Aralık 1912 ve 1913 baharında İngiliz yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde, Osmanlı Devleti'ne karşı istiklal fikrinde olup, bu yolda İngiltere'nin desteğini elde etmek istiyordu. Fakat İngiltere tepki çekmemek için, Basra Körfezi dışındaki alanlarla ilgilenmemek fikrindeydi. Suud, Hasa'yı aldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin kendisine engel olabileceğini düşünerek o takdirde İngiltere'nin yardım edeceğine inanıyordu. Arapların Türkleri sevmediği ve bedevilerin onlara karşı birleşmesi halinde topyekün bir isyanla bölgeden çıkarılabileceklerini savunmuştur.³⁵

Osmanlı Devleti'ne karşı Arap siyasi hareketinin kadrosu bilhassa Suriye'de ve Mısır'da oluşmuşken 1916'da çıkacak ayaklanmanın liderliğini, Mekke Emiri Şerif Hüseyin yapacaktır.³⁶

İngiltere, Arap hareketini, Osmanlı payitahtının nüfuzundan uzakta kalan yörelerden başlatmayı uygun bulacak ve aynı anda Arabistan'ın birbirlerine rakip iki mahalli lideri (Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve Necid hakimi İbn-i Suud) ile ittifak pazarlığına girişecektir. Suud ile müzakereler, Hindistan İngiliz yönetimi tarafından görevlendirilen Kuveyt konsolosları, Yüzbaşı J.R. Shakespear'in misyonu ile başlatıldı. 26 Aralık 1915'te imzalanan dostluk anlaşmasına göre İngilizler Suud'u Necid kralı olarak tanımayacaklar, onu yabancı saldırısından savunmayı taahhüt ederek, Arap liderinin söz konusu askeri faaliyetlerini takviye etmek için, yıllık sübvansiyonda bulunacaklardı. İngilizlerin Emir Hüseyin ile olan temasları daha değişik bir istikamet çizecek ve Arap tarihi için önemli neticeleri beraberinde getirecektir. Emir savaşın yarattığı fırsatlardan yararlanarak, krallığını ilan etmeyi bekliyordu. Amaçlarına yalnız başına ulaşamayacağını idrak eden Şerif Hüseyin, oğlu Abdullah'ı 1914 Şubat'ında İngiltere'nin Mısır Genel Valisi Lord Kitchener'e yollayarak,

35 Karaçam, a.g.t., s. 61.

36 Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 67.

Arap-İngiliz işbirliğine yönelik bir zemin yoklaması yaptırdı. Bu tarihte, Emir'e herhangi bir taahhütte bulunmaktan çekinen İngilizler, Osmanlı'nın savaşa girmesiyle düşmanlarının yumuşak karnına yöneltebilecekleri bir Arap hançerini reddetmeyeceklerdi.³⁷

Başlarında Kitchener'ın bulunduğu bazı İngilizler, Arapların Türklere karşı ayaklanmasının İngiltere'nin Almanya ile savaşırken aynı anda müttefiki Osmanlı'yı de yenilgiye uğratabileceğine inanıyorlardı. Arapça konuşan halkların doğasına, gücüne ve ülkelerine ilişkin bilgileri ,böyle bir isyan hareketinin isabetli olacağı kanısına varmalarını sağladı ve ayaklanmanın karakter ve yöntemini belirledi.³⁸

İngiltere, I.Dünya Savaşı öncesinde Arapları Türklere karşı kışkırtma faaliyetlerine başladı.Bu sebeble 14 Şubat'ta Kahire'de İngilizlerin Mısır Valisi Lord Kitchener, Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah ile ilk görüşmesini yaptı.Ayrıca Arap siyaseti ile ilgili gelişmeleri yönlendirmek, bölgedeki otoritelerle Londra ve Hindistan yetkilileri arasında iletişimi sağlamak için "Arap Bürosu" adı altında bir teşkilat kurdu.³⁹

Kitchener, Arapların "samimiyet derecesini" öğrenmek için Şark İşleri Katibi Ronald Storrs'u Şerif Hüseyin'in nezdinde gönderdi. Kitchener, İngilizlerin himayesinde "Federatif Arap Devleti" kurulması emelini taşıyordu. I. Dünya Savaşı başlayınca Kitchener, Savunma Bakanı olacak, yerine Henry Mac Mahon atanacak, artık bundan böyle Araplarla pazarlık onun tarafından sürdürülecekti.⁴⁰

İngiltere Şerif Hüseyin'e kıymet verdi. Bir kere Hicaz dışındaki Arap toprakları ya fiilen paylaşılmış ya da başkalarının da gözünün olduğu

37 Servet Avşar, **Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası**, Ankara, Kim Yayınları, 2004, s. 175-176.

38 Lawrence,**a.g.e** ,s.17

39 Busch Cooper, **Britain, India and The Arabs 1914-1921**,University of California ,Press Berkeley,1917,S.57- Veli Güven, "**Türk-İngiliz İlişkileri(1923-1960)**," Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1992s.27-28

40 Kocabaş, **a.g.e.**, s. 236.

yerlerdi. İkincisi Şerif, çok itibarlı bir makamı Mekke Emirliğini elinde bulunduruyordu. Üçüncüsü, Osmanlı Devleti'nin savaşta olması, İngiltere'nin Cidde'yi denizden abluka altına alması sonucunu vermişti ki, bu durum İslam dünyasında hac vazifesinin ifasını güçleştiriyordu. İngiltere rahatsızlık duyuyor ve bu sebeplerle mukaddes yerlerin elde tutulmasını yani “düşmanın elinde olmadığı” gösterilmesini ve buralara hac için gidişin güvence altına alınmasını kendisi için çok gerekli görüyordu.⁴¹ Müslümanlara bu bölgenin işgal altında olmadığı ve güvenli olduğu izlenimi vermek istiyordu.

Osmanlı topraklarının paylaşılması ile ilgili şartlar Şerif Hüseyin ile Mac Mahon arasında Temmuz 1915'ten Mart 1916'ya kadar süren sekiz mektupla kararlaştırıldı. Şerif Hüseyin Mac Mahon'a yazdığı 14 Temmuz 1915 tarihli mektubunda “bütün Arap milleti'nin” hürriyetlerini gerçekleştirmeye ve yönetimlerini kendi ellerine almaya karar verdiğini, böyle bir gayenin gerçekleşmesini desteklemenin ve buna yardım etmenin İngiltere'nin de menfaatine olduğunu belirterek, İngiltere'nin Kilikya'dan Arap yarımadasının güney kısmına kadar bağımsız bir Arap devletinin kurulmasına İngiltere'nin garanti vermesini istiyordu. Ayrıca bölgede İngiliz çıkarlarının korunacağı taahhüdü de vermiştir.⁴²

10 Mart 1916 Mac Mahon'un Şerif Hüseyin'e mektubunda, İngilizlerle Şerif Hüseyin arasında ayaklanma için yeterli sağlamlıkta bir zemin sağlanmış görünmektedir. En azından ikili oynayan İngiliz politikasının aldığı bir sonuç olarak Hüseyin sınırlara ilişkin bir taahhüt sağlayamamış, bu konuların konuşulması ileri savaş bitimine tehir edilmiştir. Bilindiği gibi savaş bitiminde Arap yarımadasında İngilizlerin sevgilisi Şerif Hüseyin olmaktan çok İbn-i Suud'dur. Çünkü İbn-i Suud

41 Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.77.

42 Karaçam, **a.g.t.**, s. 65-66

daha çok gelecek vaat etmekte, daha kuvvetli görünmektedir. ⁴³

Şerif Hüseyin ,1916 Ağustos’unda isyan başlatmayı amaçlıyordu ama, bazı Alman uzmanlarla birlikte Suriye’den güçlü bir Osmanlı ordusunun Hicaz demiryolu ile Medine’ye gönderilmesiyle bir an önce harekete geçmek zorunda kalacaktı. ⁴⁴

Askeri birliğin Hicaz’a sevk edileceği haberi üzerine isyan öne alınarak 5 ila 10 Haziran 1916 tarihleri arasında başladı. Çünkü, Şerif Hüseyin gelecek kuvvetin kendi isyanını önleyeceğinden endişe ediyordu. Diğer yandan Arap milliyetçi liderlerinin cezalandırılmalarından sonra Mekke Şerifi, tehlikenin kendisine de yaklaştığını hissetmişti. İlk isyan hareketi Emir Faysal’ın Cemal Paşa’ya Mısır seferinde yardım amacıyla Medine dışında topladığı kuvvetlerinin Türk garnizonuna saldırıları ile başladı. Ancak Fahrettin Paşa bu kuvvetleri başarı ile geri püskürtmüştür. ⁴⁵

27 Haziran 1916 tarihinde Şerif Hüseyin, Türklere karşı ayaklanma ilanını açıkladı. Şerif Hüseyin ayaklanma bildirisinde:

“1- Şerif, Sultan’ın otoritesine karşı isyan etmiyor, fakat İttihat Terakki’ye ve iktidarı gasp eden teröristliğe karşı bunu yapmaktadır.”

“2- Bildiri, İttihat Terakki’nin din ayrımı olmaksızın, bütün Osmanlı vatandaşlarına uyguladığı zulmü tebarüz ettirmektedir.”

“3- Türklerin, Suriye ve Filistin Araplarına karşı şiddet ve istibdadı üzerinde durulmuştur.” ⁴⁶

gibi gerekçeleri öne sürerek isyanı başlatmıştır.

43 Yusuf Yazar “Belgelerle Ortadoğu Şerif Hüseyin İle Mac Mahon’un Mektuplaşmaları” **İlim ve Sanat** Sayı: 10, İstanbul 1986, s. 90.

44 Anderson, **a.g.e.**, s.347

45 Umar, **a.g.e.**, s. 233; Ali Bilgenoğlu, **Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Yayınları, 2007, s. 205.

46 Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.115-116.

Böylece İngiliz desteğindeki Şerif Hüseyin'in isyanı başladı. İngilizlerin isyanı Hicaz'da başlatma nedenleri ise Hicaz'ın yarı özerk bir yönetimle yönetilmesi, Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlerin ve Şerif Hüseyin gibi birinin burada emir olmasıdır. Diğer yandan bölge Osmanlı güç merkezlerinden uzak, Mısır'daki İngilizlere yakındı. Osmanlı sultanına ve onun sözde cihadına karşı çıkılması kutsal yerlerin emiri için daha kolay olurdu.⁴⁷

Arapların bu büyük isyanı idare edecek askeri kabiliyetleri yoktu. Üstelik silah ve teçhizattan da mahrumdular. Tam bu sırada İngilizler Şerif Hüseyin'e yardım için Thomas Edward Lawrence'ı devreye soktular. Hicaz'a gelen Lawrence tam bir Arap kıyafetine bürünerek isyancı Arap kuvvetlerinin sevk idaresini eline aldı. "Yapılacak en doğru iş demiryolunun tahrip edilmesidir." diyerek ilk olarak bu işe girişti. Demiryolu tahrip edilirse, Hicaz'daki Osmanlı kuvvetleri takviye ve ikmal alamayacaklarından kolaylıkla teslim olacaktı. Demiryolu tahrip edilince, Akabe ve Mekke düşmüş Lawrence'e artık Suriye'nin yolu açılmıştı. Medine- Akabe – Amman üçgenindeki Türk garnizonlarını etkisiz hale getiren Lawrence bu sırada Filistin ve Suriye'yi işgale hazırlanan General Allenby'in hizmetine girdi. Artık bundan böyle Arap kuvvetleri, İngiliz birlikleri içinde önemli bir yardımcı kuvvet olarak Türklere karşı savaşacaklardı.⁴⁸

İngilizler de Hicaz isyanının Arap bölgelerinin tümünde destek bulacağına inanıyordu. Faysal ve Şerif Hüseyin 100.000 Arap askerinin kendilerine katılacağını söylemişlerdi. Şerif Hüseyin'in umduğu olmayıp Osmanlı ordusundaki Arap birlikleri isyana katılmadılar. Böylece bu isyan Arap isyanı değil, Hicaz isyanı halini aldı. İngiliz ajan ve altınları ile kandırılmış birkaç bin kişi Şerif'in ordusunu oluşturuyordu. İsyancıların karargahındaki birkaç Bağdat'lı ve Şam'lı isyancı subaylar, bu harekete Arap

47 Umar, a.g.e., s. 233.

48 Kocabaş, a.g.e., s.240-241.

isyanı görünümü vermeye çalışıyorlardı.⁴⁹ Emir Faysal İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektupta; bütün Müslümanların gözleri İngiltere'ye dikilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında asıl kuvvet olan Araplar şimdi ödüllerin ne olacağını bilmek istiyorlar. Babam İngilizlerin sözlerine inanarak Türklere karşı savaştı.⁵⁰

İsyan sonucu, Aşağı Hicaz bölgesini hakimiyetine alan Şerif Hüseyin, kendisini 2 Kasım 1916'da "Arap Memleketlerinin Kralı" ilan ediyor, bütün Arapları kendisine biate çağırıyordu. İngiltere ve Fransa, bu olaya sert tepki göstererek "tedbirsiz ve zamansız bir adım" olarak niteliyorlar, 3 Ocak 1917'de Şerif Hüseyin'e verdikleri müşterek bir nota ile onu yalnız "Hicaz Kralı" olarak tanıdıklarını bildiriyorlardı.⁵¹

Araplar bu isyanın İngilizlere ve Fransızlara hizmet etmekten başka bir şey olmadığını Ekim 1917 Devrim'inden sonra Rusların açığa vurduğu Sykes –Picot Antlaşmasını öğrendikten sonra anladılar.⁵²

Büyük Arap Krallığı ümidiyle Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçen Şerif Hüseyin, Arap topraklarının, "mandate" yönetimi altında İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldığını görmüştür. Şerif Hüseyin'in oğullarının Faysal'ın, Suriye Krallığı'nın Fransa tarafından kısa sürede sona erdirilmesi üzerine İngilizlerce Irak Krallığına getirilmesi ve diğer oğlu Abdullah'ın da Ürdün Kralı yapılması, Şerif Hüseyin'e verilmiş sözün gerisinde kalıyordu. Kral Hüseyin yetinmek zorunda kaldığı Hicaz krallığı tahtından feragat edecek ve bir süre sonra Hicaz Haşimi yönetiminden de çıkacaktır.⁵³

Araplar, Osmanlı idaresi altında aynı topraklar üzerindeki birlikteliklerini de savaş sonunda kaybettiler; toprakları büyük güçler tarafından bölüştü. Bağımsızlık üzerine çıkılan yolda, Araplar kendi başlarına mücadele etmeyi

49 Umar, **a.g.e.**, s. 234-235.

50 Nurer Uğurlu, **Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası**, İstanbul Örgün Yay, 2005 s. 228

51 Karaçam, **a.g.t.** s.117

52 Mansfield, **a.g.e.**, s.159-161-Güven, **a.g.t.**, s.28

53 Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.248.

göze alamayıp, sürekli olarak sırtlarını bir büyük güce dayamak istemelerinin cezasını Osmanlı'dan ayrılıp, büyük güçlerle baş başa kalınca çekmeye başladılar. 1916'da Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağı açarak savaşa giren Araplar XX. yüzyılın ortalarına kadar İngiltere ve Fransa'nın sömürgeleri olarak yaşamak durumunda kaldılar. Kısacası, verilen bağımsızlık savaşı Arap halklarını birer sömürge yönetimi altına girmesi ile sonuçlanmıştır.⁵⁴

İngilizler, Arapları aldatarak, onları tamamen kendi emperyalist menfaatleri uğrunda kullanmışlardır. Bugünkü Ortadoğu ülkelerine baktığımızda sınırların suni olduğunu, Osmanlı Devleti zamanında bir bütün şeklinde görülen Arap yarımadasının, daha sonraki dönemde parçalandığını, Arap ülkelerinin bir araya gelemediğini günümüzde de görmekteyiz. İngilizlerin ileriye dönük planları ve politikaları en açık şekilde kendisini korumaktadır. Maalesef Araplar bunu anlayamamış XX.yüzyılda İngiltere ve Fransa'nın mandası olmuşlardır.

B. Irak Cephesi

İtilaf Devletleriyle (İngiltere, Fransa, Rusya) İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya, Macaristan) arasında 1914 yazında savaş patlak verince, Türkiye, Enver, Talat ve Cemal Paşaların güçlü otoriter yönetimi altındaydı. Enver Paşa'nın Almanya'ya duyduğu yakınlık, sonunda Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri yanında yer almasına sebep oldu. 2 Ağustos 1914'te Almanlar İstanbul'da Türklerle bir gizli anlaşma imzalamayı başardılar. 5 Kasım'da Türkiye İtilaf Devletlerine karşı savaş ilan etti.⁵⁵

Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. İngiltere Kıbrıs'ı kendi topraklarına kattığını ilan etti ve müttefik

54 Bilgenoğlu, **a.g.e.**, s. 211-212.

55 Mansfield, **a.g.e.**, s. 41.

filosu Çanakkale'nin dış surlarını topa tuttu. Ertesi gün Hindistan'dan gönderilen İngiliz birlikleri Mezopotamya'da karaya çıktı.⁵⁶

İngilizlerin esas amaçları Irak topraklarını tamamen işgal etmektir. Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesi İngilizlere Türklerin Alman ve Avusturya ittifakına katıldığı şeklinde yorumlanmıştır. İngilizler Irak'ta Osmanlı aleyhine propaganda yapmaya başlamışlardır. İngilizler seneler öncesinden hem bu bölgelerde hem de Arabistan'ın diğer yerlerinde Arapların sevgi ve desteklerini artıracak önlemler almaktaydı. Irak ve Mezopotamya'nın çok eski kültür ve medeniyete sahip olması, pek çok devletin bu topraklara karşı hırsını artırmaktaydı. Şia'nın kutsal kabul ettiği yerlerin Irak'ta olması, Sünnilerin çok sevdiği İmam-ı Azam'ın türbesinin burada bulunması, Hint Müslümanlarının aşırı bağlılık gösterdiği Abdülkadir Geylani'nin burada yatması Irak için ayrı önem taşımaktadır. Irak'a sahip olan bir devletin dünya Müslümanları üzerinde güçlü bir siyasete sahip olacağı açıktır. İngiltere Irak'ı kısa zamanda işgal etmek taraftarıydı. Her ne kadar Irak'ta Almanlara verilen demiryolu yapma imtiyazı yanında, İngilizlere de petrol çıkarma, Dicle ve Fırat nehirlerinde vapur işletme imtiyazları verilmişse de elde edilen bu imtiyazlar İngilizler tarafından gelecek için yetersiz görülüyordu. Hakikatte Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na sürüklenmesi İngilizler tarafından sağlanmış olabileceği de belirtilir. Çünkü İngiliz kapitalistlerinin Basra, Kerkük, Kuveyt, Musul petrolerini elde etmeleri ve işletmeleri Osmanlı'nın ortadan kaldırılması ile mümkündü.⁵⁷

Basra valisi Kurmay Albay Suphi Bey, Basra'nın İngiliz saldırısına açık yer olduğunu, sınırsız maddi imkanın yanı sıra beş hafif savaş gemisi, bir tabur asker makineli tüfek ve dağ topları ile mücehhez Buşir'deki İngiliz konsolosunun Kuveyt ve Muhammera şeyhleri dahil bütün civar aşiretleri ve şeyhleri para ve hediyelerle elde ettiğini Bağdat valisine bildirmiş, Musul valisi

56 Anderson, **a.g.e.**, s. 325.

57 Hasan Karaköse, "Hatırat Kitaplarında Ortadoğu Meselesi (1908-1918)", **Birinci Ortadoğu Semineri Bildiriler**, Elazığ, 2004, s. 397-398.

Süleyman Nazif Bey ise Basra Mebusu Talib Bey'in insanların kutsal saydığı her şeye düşman, menfaatperest biri olduğuna dikkat çeker. Musul valisine göre Araplarda ne din gayreti ne de milliyet haysiyeti yoktur.⁵⁸ Her iki Osmanlı valisi Arapların bakış açısını ve İngilizlerle yaptıkları işbirliğini ifade etmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başlarında Irak jeopolitik ve stratejik bakımdan önemli bir konuma sahip bulunmaktaydı. Basra Körfezi üzerinden açık denize ulaşılması, İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a kavuşan yolların baştan başa Irak'ı geçmek zorunda kalmaları, çok zengin petrol kaynaklarını toprakları altında saklaması, Arabistan yarım adası ve Doğu Akdeniz ülkeleri dolayısıyla Afrika ve Avrupa'yı karadan Orta ve Uzakdoğu'ya bağlayan yollar üzerinde bulunması Irak'ın önemini daha da artırmıştır.⁵⁹

İngiltere Irak'ı üç sebepten elinde bulundurmak istiyordu. Zengin petrol tabakalarının bulunması, Basra Körfezi'ni Irak'a bağlayan yolların buradan geçmesi ve verimli topraklara sahip olmasıdır.⁶⁰

Osmanlı Devleti savaşa girince, İngiltere, Osmanlı'yı parçalama politikasına yoğunluk verdi. 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne karşı resmen savaş ilan etmesinden de önce, 3 Kasım'da Kuveyt'i, İngiltere'nin himayesinde bağımsız bir devlet olarak tanıdı. 5 Kasım'da Kıbrıs'ı ilhak ettiğini, 18-19 Aralık'ta da Mısır üzerinde himaye kurduğunu açıkladı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin 23 Kasım 1914'teki Cihad-ı Mukaddes ilanıyla, İngiltere'ye karşı din etkenini kullanarak savaşa çağırdığı Arapları, Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmayı da başardı.⁶¹

İngilizlerin Irak'la ilgisi, I. Dünya Savaşı'na kadar Irak'ı genellikle ticaret

58 Eraslan, **a.g.m.**, s. 246.

59 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, C.III, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1979, s. 38-39.

60 Reşat Sagay, **XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1972, s. 73.

61 Durdu Mehmet Burak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004, s. 121-122.

yönünden ve bir de Hindistan'ın güvenliği bakımından önemli görmüşlerdi. Savaşın başlaması üzerine de Basra Körfezi'nde Abadan'daki petrol tesislerini, kendilerine bağlı şeyhleri korumak, ayrıca Cihat duyurulmasının Müslüman dünyasında etki yapmasını önleyerek, Arapları Türklere karşı savaşa girmelerini hazırlamak işleri ortaya çıktı. Bazı İngilizler, İngiltere'nin Irak'ın doğal kaynaklarını işletmek üzere sömürgeci bir devlet olarak bir daha çıkmamak üzere orada yerleşmesini önermeye başladılar.⁶²

İngilizler Türklerin "Cihad" ilan ederek İran, Afganistan ve Hindistan'da karışıklıklar çıkarmak niyetlerini bildikleri için bu tehlikeyi öncelikle bertaraf etmeyi planladılar. 2 Kasım'daki harp ilanından sonra Şattül-Arap'ın girişindeki Fao'yu işgal ettiler. Bölgedeki Türk savunma gücünün yarıya yakınına oluşturan Arap milislerin bir kısmı daha İngilizler karaya çıkmadan silahlarını bırakarak kaçmışlardı. Ayrıca Kuveyt şeyhi de Türk birliklerinin hareketlerini anında İngilizlere bildirerek tedbir almalarını sağlıyordu. İngiliz komutanı General Barrow Fao'ya çıkan birliklere ilk olarak petrol depolarını emniyete almalarını emretmişti. Fao'dan sonra Kurna'yı ve Ahvaz'a ilerlemelerine devam eden İngiliz birliklerine karşı, Türklerin yerli Araplarla destekli kuvvetleri mukavemet gösteremedi.⁶³

Bu üzücü durum İstanbul'da büyük bir teessür uyandırmış, Irak ve havalisi kumandanı Cavit Paşa, Irak askerlerinin cesaret ve metanet göstermediklerinden şikayet etmiş ve ısrarla Türk askeri talep etmiştir. Hem bu isteğin yerine getirilmesi, hem de Basra'nın geri alınmasına hazırlık teşkili gayesiyle İstanbul'dan iki piyade, iki makineli tüfek bölüğü ile Halep civarındaki 12. Kolordu'nun 35. Fırkası'ndan bir alay piyade ve bir makineli tüfek bölüğünün Irak cephesine sevki emir olunmuştu.⁶⁴

Bölgede Türk ordusuna karşı savaşan, İtilaf güçlerinden İngiltere ve Rusya'nın varlığı Arap aşiretlerinin muhtelif nedenlerle bunlara yönelmelerine

62 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX. Ankara, T.T.K, 1999, s. 485-486.

63 Eraslan, **a.g.m.**, s. 247.

64 Hakan Yıldız, **Büyük Oyun Irak-Musul-Kerkük Üçgeni**, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2004, s. 99.

sebepe olmuştur. Savaşın başından itibaren, aşiret reislerinin İtilaf kuvvetleriyle işbirliği ve anlaşmalar içerisinde bulunduğu görülmektedir. Iraklı Arapların, Türklere karşı hareketlerindeki temel nedenlerini Irak'ta, hem 13. Kolordu Komutanlığı hem de 6. Ordu'nun Komutanlığını yapan Ali İhsan Paşa ihanetin sebeplerini kendince anlatmaktadır. Ona göre, Müslümanlığa, din kardeşliğine, cihad ilanına vesaireye hiçbir kıymet vermeyen, Osmanlı Devleti'ne yabancı bir devlet gibi bakan aşiretler hangi tarafı kuvvetli ve parasını çok görürlerse, o tarafa iltihak etmekte ve çapul, yağma için kavgaya iştirak etmekteydiler. Iraklılar, Irak'ın işgali sırasında Türklerin İngilizlere karşı koyamayacaklarına inanarak, bağlı buldukları devleti değil, deniz yoluyla gelen güçlü İngilizleri desteklemeyi görev telakki etmişlerdir.⁶⁵

Türkiye'nin savaşa girmesi ile Müntafıkların şefi Acemi İbn Sadun, (Uceym Sadun Paşa)Sultan'a bağlılığını ilan etti.⁶⁶ Irak cephesinde çatışmalar tüm şiddeti ile devam ederken, Osmanlı askerinin emperyalist güçlere karşı olan mücadelesinde yerel güçlerin desteğini almadan ilerleyebilmesi elbette çok zordu. Ölüm kalım meselesi olarak adlandırılabilceğimiz bu muharebeler içinde Osmanlıya en büyük desteği verecek olan kimse, Irak'ta "Şeyhlerin Şeyhi" olarak adlandırılmakta olan Şeyh Uceym Sadun Paşa'dır.⁶⁷

İngilizlerin Irak cephesindeki başarıları, Enver Paşa'yı Irak'ın savunmasıyla ilgili olmaya zorladı. Irak'a bir yandan düzenli kuvvet göndermeye kalkışırken öte yandan binbaşı rütbesinde olan cesur ve ülkücü Süleyman Askeri'yi, Irak'taki derme çatma kuvvetlerle aşiret ve kabilelerden toplayacağı kuvvetlerin başına getirerek Basra'yı geri almaya memur etti. Irak'ın daha çok yerli kuvvetlerle savunulabileceğine inanmıştı. Süleyman Askeri, İngilizlere karşı yürüyüşünde Ahvaz'ı almayı, Karun petrol borusunda önemli tahripler yapmayı ve Nasiriye'yi ele geçirmeyi başardı. Fakat Basra'yı

65 Avcı, **a.g.t.**, s. 167-170.

66 Winstone, **a.g.e.**, s. 191.

67 Peren Birsaygılı Mut "Irak Cephesi ve Uceymi Sadun Paşa" www.haber10.com/makale/9166,24 Aralık 2009-Orhan Avcı,**a.g.t.**, s. 177-179.

geri almak amacıyla yaptığı saldırılarda yenildi. Kuvvetleri geri çekildi. Kendisi de canına kıydı. Basra'nın güvenliğini sağlamak üzere bu kentin 200 kilometre kuzeyinde bulunan Naziriye ve Kut-ul Amara'yı ele geçirmek üzere, General Townshend'in komutasında harekete geçen İngiliz kuvvetleri, karşılarında daha çok milislerden kurulu ve topu bulunmayan Türk kuvvetlerini geri iterek 3 Haziran'da Amara'ya 25 Temmuz'da da Nasiriye'ye girdiler. Kolayca kazanılan bu başarılar onları Kut-ul Amara üzerine yürümek için cesaretlendirdi. ⁶⁸

Townshend, 1915 Eylül'ünde Türklere karşı saldırıya geçti, donanımlı kuvvetleriyle Türkleri geri çekilmeye zorlayarak, Essin mıntikasını aldılar ve Türkleri Aziziye'ye kadar takip ettiler. Beklenmedik bu başarı İngiliz Yüksek Komutanlığını Bağdat üzerine saldırı düşüncesine itti. Townshend emrindeki kalabalık bir kuvvet 12 Kasım 1915'de Bağdat üzerine yürüyüşe geçti. 22 Kasım 1915'de Salmanpak'da Nurettin Paşa komutasındaki kuvvetlerle çarpıştı. İngiliz kuvvetleri savaşı geri çekilip, 3 Aralık'ta Kut-ul Amara'ya kapandılar ve Türk kuvvetleri tarafından kuşatıldılar. ⁶⁹

İngiliz Generali Townshend'i kurtarmakla görevlendirilen İngiliz Generali Aylmer 21 Ocak 1916 sabahı yaptığı inatlı saldırıya, "Felahiye Sathı Müdafaası" adını alan Türk askerinden inatlı bir karşılık bulmuş ve 500 Türk askerine karşılık 8000 ölü bırakarak geri çekilmiştir. 8 Mart 1916'da başlayan çarpışmalar "Sabis" mevkiinde yoğunlaşmış, sadece İngilizler bu mevkide o gün 1000 ölü bırakmışlardı. Harekat üç gün devam etti. Üstün idare ve disiplin anlayışı ile hareket etmenin sonucu zafer kazanılmış, İngilizler binlerce ölü ve yaralının yanında önemli miktarda silah ve mühimmatlarını terk ederek doğuya doğru çekilmişlerdi. Mart'ta "Zemzir Muharebesi"nde Sabis zaferinin tesiri ve coşkusu hemen kendini göstermiş, İngiliz kuvvetleri ellerinde bulundurdukları tepeleri terk ederek geri dönmüşlerdi. Zemzir yenilgisi İngilizlerin iyice zayıflamasına sebep olmuş, alınan tedbirler neticesi

68 Karal, a.g.e., s.486-487.

69 Burak, a.g.e., s. 125.

Kut-ul Amara'da kapalı bulunan İngiliz kuvvetleri açlığa maruz kalmış, uçakla erzak temini yoluna gitmişlerse de erzaklar Türklerin eline geçmişti. Bunun üzerine ihtiyaçlarını Dicle nehri üzerinden gemiyle tedarik etmeyi denedilerse de içerisinde 5000 askeri iki ay besleyecek miktarda erzak bulunan gemi Türk askerleri tarafından ele geçirilmişti.⁷⁰ Beş aya yakın süren kuşatmanın ardından, General Charles Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri, 29 Nisan 1916 tarihinde teslim oldular.⁷¹ General Townshend, İngiliz birliklerinden 13.300 askerin Türklere esir düşmesi üzerine yanında bulunan müdafaa kıtalarıyla birlikte teslim oldu. Halit Paşa General Townshend'e iki Türk subayı refakatinde Heybeliada'da göz altında tutulması kaydıyla İstanbul'a gitmesine izin verdi. Diğer İngiliz subayları Bursa'ya, Müslüman subaylar ise Konya ve Eskişehir'e nakledildi. Erler de Ankara-Sivas ve Bağdat demiryolu inşaatında çalıştırıldılar.⁷²

Irak cephesinde, Şeyh Uceym Sadun Paşa, işgalciler ve yerel işbirlikçilerin korkulu rüyası olmuştur. Irak'ta İngiliz işgaline karşı direnişte bulunmuştur. Osmanlı askerlerine taarruz eden İngiliz himayesindeki Bedevileri yakalar, yakaladığı yerde bunları cezalandırır. Irak'ın ileri bölgelerindeki İngiliz karakollarına baskınlar düzenleyerek, İngilizlerin planlarını alt üst eder, Şeyh'in bu taarruzları Irak'ta ses getirmiştir.⁷³

Irak cephesinde savaş devam ederken, İngiltere ve müttefikleri Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için aralarında toplantı üzerine toplantı yapıp kendi aralarında uzlaşmaya çalışıyorlardı. I.Dünya Savaşı'ndan İtilaf Devletleri'nin zaferle çıkması halinde Türkiye'nin elinde bulunan topraklarının paylaşılması meselesinin ortaya çıkacağını düşünen İngiliz Hükümeti, çok geniş bilgisi ve tecrübesi bulunan Fransız Mösyö Picot ile İngiliz Sir Mark

70 Yıldız, **a.g.e.**, s. 103.

71 İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003, s. 50.

72 Joseph Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918** I. Dünya Savaşı, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1990, s. 172.

73 Mut,**a.g.m.**, www.haber10.com

Sykes'a gizli bir proje hazırlamışlardı. ⁷⁴

Kut-ul Amara'daki yenilgiden sonra İngilizler Basra doğrultusunda geri çekildilerse de gözlerini Bağdat'tan ayırmamışlardı. Bağdat üzerine yürüyüş için lojistik bakımdan gerekli tedbirleri sistemli bir biçimde almaya giriştiler. ⁷⁵ İngilizler 95.000 savaşı ve 65.000 geri hizmetlerde kullanılmak üzere 160.000 kişilik bir kuvveti Irak'a yığarlar. Bağdat yürüyüşü sırasında bu ordu 275.000 kişiyi bulacaktır. Cephede İngilizler bire beş olarak savaşacaklardı. Yiyecek ve türlü ihtiyaçları da bol bol sağlanılmıştır. ⁷⁶

Osmanlı kuvvetleri Kut-ul Amara zaferinden sonra Basra istikametinde ilerlemeyi hiç düşünmemişler, aksine duraklamışlardır. Bu sırada Alman Genelkurmayı, İngilizlerin bu cephede tekrar saldırıya geçme ihtimalinden duydukları endişelerini Enver Paşa'ya bildirmişlerdi. Enver Paşa bu kuşkuya hiç aldırmış etmemiş, hatta Kut-ul Amara zaferinden sonra 13. Kolordu'yu İran'a göndermekle Irak cephesinin savunmasını zayıflatma yoluna bile girmişti. İngilizlerin Bağdat üzerine yürüyüşe geçeceği sırada Irak'ı savunma ile görevli olan Osmanlı kuvvetleri üç kolordudan kurulan 6.Ordu'dan ibaretti. Ne var ki, bu kolordulardan 13. Kolordu İran'a, 7. Kolordu'da Musul bölgesinde bulunuyordu. Bağdat yolunu İngilizlere kapamak için yalnız 18. Kolordu bırakılmıştı. ⁷⁷

İngilizler 9 Ocak'ta Kut-ul Amara yakınlarında İmam Yahya mevkiinde bölgesel saldırıya geçtiler. Halil Paşa, üstün piyade kuvvetleri karşısında yanlarından atlı birliklerin kuşatmasından kurtulmak için, geri çekilmeye başladı. Verdikleri kayıpların yerini dolduracak durumda bulunmuyorlardı. 25 Şubat'ta Kut'u İngilizlere bırakmak zorunda kaldılar. Aynı gün Halil Paşa, İran'daki 13. Kolordu'yu Bağdat'ın savunulması için kendisi ile işbirliği yapmaya çağırdı. Bu

74 Burak, **a.g.e.** s. 125-126.

75 Karal, **a.g.e.**, s. 511.

76 Hikmet Bayır, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerine Etkileri**, Ankara, T.T.K., 1989, s. 145.

77 Burak, **a.g.e.**, s. 163.

çağrı çok geç kalmıştı. Halil Paşa, İngilizleri, Aziziye ve Selmanpak'ta durdurmak için son bir gayrette bulduysa da yararı görülmedi. 11 Mart 1917'de Bağdat'ı boşaltarak İngilizlere bıraktı. Halil Paşa kuvvetleri Bağdat'ın 22 kilometre kuzeyinde durdurdu. Burada yeni bir cephe hattı kurmaya koyuldu. Sonbaharda İngilizler Bağdat'ın kuzeyinde Ramadi'ye (29 Eylül) ve Teksit'i de (6 Kasım) aldılar. 1917 yılı Irak Cephesi hareketleri de böylece son buldu.⁷⁸

1917 başlarında Osmanlı ordusunun Bağdat'tan çekilmesi üzerine Şeyh Uceym Sadun Paşa da kabilesiyle yer değiştirdi. 1919 Haziran'ında Cizre'ye geçti. Irak-Suriye ve Irak-Türkiye sınır bölgelerinde cereyan eden olaylar ve faaliyetlerde Uceym Sadun Paşa'nın önemli rolü vardır. Uceym Sadun Paşa Irak'ın hain İngilizlerin elinden kurtarılması için muhalif unsurlarla ilişki içindeydi.⁷⁹ I. Dünya Savaşı'nda Türklere ihaneti karşılığında teklif edilen Irak Krallığı'nı red eden ve 150 bin dönüm toprağını Irak'ta bırakan Uceym Sadun Paşa Genelkurmay'a başvurarak Kurtuluş Savaşı'nda adamlarıyla birlikte Fransızlara karşı mücadele etmek ister. Iraklı Şeyh Urfa'nın kurtuluşunda aktif rol oynamıştır. İngilizler kendilerine ağır kayıplar verdiren Uceym Paşa'yı unutmamışlar, kendisini cezalandırmak için Şeyhi Ankara Hükümeti'nden isterler. Ancak M. Kemal Paşa kendisini İngilizlere vermez.⁸⁰

Savaş yıllarında yaşanan petrol sıkıntısı sebebiyle Mezopotamya, İngilizler için Ortadoğu'nun odak noktasıydı. İngiliz Savaş Bakanı M. Hankey, Dışişleri Bakanı A. Balfour'a yazdığı mektupta "Büyük miktarda petrol bulabileceğimiz yer İran ve Mezopotamya'dır. Bu nedenle, petrol kaynağı olan bu iki yer üzerindeki kontrolümüz İngiltere'nin savaştan beklediği birinci hedef olmalıdır" demişti. Bu amacın gerçekleşmesi için İngiliz birlikleri Mondros Ateşkes Antlaşması'na rağmen Musul'u işgal edeceklerdi.⁸¹

78 Karal, **a.g.e.**, s. 512-513.

79 Mehmet Doğan, "Ermeni Meselesinden Kuzey Irak'a", www.umrandergisi.com, 16 Şubat 2010

80 Mut, **a.g.m.**, www.haber10.com

81 Yıldız, **a.g.e.**, s. 105.

Böylelikle savaştan sonra da etkinliğini kaybetmeyen İngiltere 1920'de Irak'ı manda idaresine almış ve 1932 yılına kadar bölgedeki hakimiyetini devam ettirmiştir. Bu kısa süre içinde İngiliz dilini ve kültürünü Iraklılara kuvvetle empoze eden İngilizler oradan ayrıldıktan sonra da kendilerine sempati ile bakan nesillerin yetişmesini sağlamışlardı. Diğer taraftan İngiltere menfaatlerini o kadar sıkı sahiplenmiştir ki bugün bile nüfuz alanlarındaki değişmelere anında müdahale edebilmektedir.⁸²

IV. OSMANLI DEVLETİ'Nİ PAYLAŞMAK İÇİN YAPILAN GİZLİ ANTLAŞMALAR

Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa katıldıktan sonra, İtilaf devletleri, onun bu savaştan sağ çıkamayacağını haklı olarak düşündükleri ve sonunda, Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda anlaşmazlıklar patlak vermesini istemedikleri için mirası önceden dağıtmak amacıyla, kendi aralarında bazı gizli anlaşmalar yapmışlardır.⁸³

Savaşın başlamasıyla beraber Osmanlı karşıtı güçler (İngiltere, Fransa ve Rusya) arasında savaş sonrasına ilişkin paylaşım antlaşmaları da yapılmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Rusya ile 4 Mart'tan 10 Nisan 1915'e kadar süren görüşmeler sonucunda imzalanan İstanbul Antlaşması'yla İstanbul ve Boğazlar bölgesi Rusya'ya terk edilerek bu devletin geleneksel amaçlarını gerçekleştirmesi sağlanmıştı. Ancak İstanbul Antlaşması hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir. Zira 1917 Bolşevik Devrimi'yle beraber Lenin, Çarlık Rusya tarafından imzalanan gizli anlaşmaların tanınmayacağını bildirmiştir. İngiltere ve Fransa'yı asıl güç durumda bırakan, Lenin'in savaş sırasında yapılan tüm gizli anlaşmaları açıklamasıydı. Bunların dışında İngiltere ile Fransa arasında 1916 Mayıs'ında yapılan ve Mark Sykes ve George Picot tarafından yürütülen görüşmelerin sonucunda imzalandığı için Sykes-Picot Antlaşması olarak bilinen

82 Eraslan,**a.g.m.**,s.251

83 A. Haluk Ülman, **I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, Ankara,İmge Kitabevi, 2002, s. 328.

anlaşmayla da Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki toprakları bu iki devlet arasında paylaşılmıştı.⁸⁴

A. Sykes – Picot Antlaşması (1916)

1916 yılının ortalarına doğru gelişmeler, İngiltere'ye Arap hareketini desteklemek için yeni cesaret verdi. Bir yandan, İngiltere'nin müttefikleriyle işbirliğinin güçlenmesi, öte yandan da Osmanlı Devleti içinde muhalefetin arttığı ve ayrı barış isteklerinin ortaya çıktığı yolundaki belirtiler. Bu iki gelişme, İngiltere'nin genel huzursuzluklarını hafifletmekte ve çekiciliği iyice artmış olan Arap hareketini desteklemekten doğacak kaygıları azaltmaktadır.

85

İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarını korumak için anlaşmaya varmak ve ortak hareket etmek zorunda olduklarının bilincindeydiler. Nitekim İngilizlerin Fransızların Çanakkale'ye saldırımları üzerine meydana gelen gelişmelerin sonucunda Rusya'nın boğazlar ve çevresini ele geçirmesi ve bunun yanında Doğu Anadolu'da yeni isteklerde bulunması, ayrıca İtalya'nın Anadolu'da egemenlik kurma talepleri İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirmiş, Osmanlı Devleti'nin geri kalan topraklarını aralarında bölüşmek ve diğer istilacı güçlere karşı menfaatlerini korumak üzere birtakım anlaşmalar yapmaya sevk etmişti.⁸⁶ İngiltere, 21 Ekim 1915'de o sırada devam eden Şerif Hüseyin Mac Mahon yazışmasından Fransa'yı haberdar etti ve Asya Türkiye'si hakkında iki ülkenin kendi çıkarlarını görüşmelerini önerdi.⁸⁷

XIX. yüzyıl boyunca, İngiltere ve Fransa arasında Ortadoğu üzerinde bir çıkar ve üstünlük yarışması vardı. İngilizlerin daha çok Mısır, Arap

84 Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 136.

85 Kürkçüoğlu, **Bağımsızlık Hareketi**, s. 101.

86 Celal Çıtak, "Sir Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü," Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi 1997, s. 115.

87 Ömer Kürkçüoğlu, **Mondros'tan Musul'a Türk İngiliz İlişkileri**, Ankara 2006, s. 36-37.

Yarımadası ve Basra Körfezi dolaylarıyla ilgilenmesine karşılık, Fransızlar da Lübnan ve Suriye ile ilgileniyorlardı. ⁸⁸ İngiltere ve Fransa'da yaşayan birçok kişi, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu konusundaki düşmanlıklarını daha açık görmeye başlamıştı.⁸⁹ Osmanlı Devleti'nde en çok çıkarı bulunan ülke Fransa olduğu için devletin yıkılmasından en fazla zarar görecektir. İşte bu tazminat, güneyde Mısır sınırına kadar uzanan büyük Suriye idi. Fransa, Suriye, Lübnan, Filistin'den oluşan Büyük Suriye'yi Kilikya'yı ve Musul petrol bölgesi dahil olmak üzere Osmanlı Kürdistanı'nı talep etmekteydi. ⁹⁰

İngiliz başbakanı Llyod George:

1- Arapça konuşan her yer Osmanlı Devleti'nden alınmalı ve manda durumuna getirilmelidir.

2- Fransızlar Suriye'nin mandasını, İngilizler Mezopotamya'yı, Amerika'ya da İngilizler Ermenistan'ı, Boğazları ve İstanbul'u, İtalyanlar belki Kafkasya'yı alacaktır ⁹¹ demiştir. Ortadoğu'nun ve Osmanlı'nın parçalanması bir politika olarak uygulanacaktır.

Osmanlı topraklarının paylaşılması amacıyla İngiltere ve Fransa arasında 21 Ekim 1915'te Londra'da görüşmeler başladı. Toplantıya İngiltere adına Sir Mark Sykes ve Fransa adına Charles François Georges Picot katıldı. Bunların yaptığı görüşmelerin sonunda da İngiltere ve Fransa arasında 3 Ocak 1916'da bir anlaşma yapıldı. Fakat İngiltere, bunun bir taslak anlaşma olduğunu, ancak Rusya'nın onayından sonra kesin şeklini alacağını belirtti. Bunun üzerine anlaşma, Mart 1916'da Rusya'ya bildirildi. Rusya ise Kuzey Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi kaydıyla,

88 Ülman, a.g.e., s. 331.

89 Elie Kedourie, **England and The Near East: The Destruction Of The Otoman Empire, 1914-1921**, London, 1955, s. 98.

90 Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar**, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 148-149.

91 Uğurlu, a.g.e., s. 223-224.

İngilizlerle Fransızların anlaşmasını benimseyeceğini belirtti.⁹² 10-23 Ekim 1916 tarihleri arasında Sykes – Picot Antlaşması kesin şeklini alarak taraflarca imzalandı. Antlaşmaya göre:

1- Adana, Antakya bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya; Musul hariç, Irak İngiltere'ye bırakılıyordu. Fransa ve İngiltere kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri türde yönetimler kurabilecekler.

2- Suriye'nin diğer bölgeleri ile Musul ve Ürdün'ü kapsayan bir büyük Arap Krallığı kurulacak, ancak bu Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında bulunacak.

3- Filistin'de, Rusya ve diğer müttefikler ile Şerif Hüseyin tarafından kararlaştırılacak olan uluslararası bir yönetim kurulacak.

4- Bağdat'ı, Halep ile Fırat üzerinden bağlayan bir demiryolu inşa edilinceye kadar Bağdat Demiryolu, güneyde Musul, kuzeyde ise Samarra'ya kadar ulaşacak ve daha ileri gitmeyecektir. İlave demiryolu iki ülkenin izini ile inşa edilecektir.

5- Bağdat'tan Hayfa'ya uzanacak olan demiryolunun inşası, yönetimi ve tek sahibi Büyük Britanya olacak ve birliklerini buradan nakliye edebilecektir.

6- Mevcut Türk gümrük tarifeleri yirmi yıllığına yürürlükte kalacak ve İngiltere ve Fransa arasında yapılacak bir anlaşmayla belirlenmedikçe gümrük, harçlarında bir artış olmayacaktır.

7- Fransız Hükümeti, bu anlaşmayla kazandığı haklarını üçüncü bir ülkeye devretmek amacıyla İngiliz hükümetinin onayı olmadan herhangi bir müzakereye girmeyecektir.

8- Hayfa, Fransız ve onun idaresi altındakiler veya onun hamiliğinde bulunanların ticareti için serbest bir liman olacak ve Fransız deniz nakliyatı ile Fransız ürünlerine karşı bir liman harcı veya imkanları konusunda ayırım

92 Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 495.

gözetilmeyecektir. Haifa bölgesinden Fransız malları için transit geçiş sağlanacak ve İngiliz egemenliğine verilen demiryolları üzerinden transit kolaylığı sağlanacaktır.⁹³

Rusya tarafından gizli antlaşmaların açıklanmasıyla beraber bir takım gerçekler ortaya çıkmıştı. Ortaya çıkan gerçeklerin bazıları şunlardı:

1- Şerif Hüseyin müttefiklerin kendisine bağımsızlık vermediklerini ve Arap topraklarını aralarında paylaştıklarını anlamış ve büyük düş kırıklığına uğramıştır.

2- Fransızlar Çukurova'da özerk Ermenistan kuracakları vaadiyle binlerce Ermeni gönüllüsünü Doğu Lejyonuna asker yazdırıp savaşta kullanmış ve savaş sonunda kendi hallerine bırakmıştır.

3- Şerif Hüseyin'den olduğu gibi İtalya'dan da gizlenen bu anlaşma hükümetçe öğrenilmiştir. 1917 Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nda Fransa ve İngiltere'nin bir çeşit İtalya'ya karşı yaptıklarının karşılığını ödeme eğilimi sezilebilir.

4- Bütün olanlardan sonra, savaş sonucunda, gizli anlaşmalara taraf olmayan Yunanistan büyük tavizler koparmış ve büyük çıkarlar sağlamıştır.⁹⁴

Sykes Picot Antlaşması, İngiltere'nin daha önce Araplarla yaptığı Ortadoğu düzenlemelerine aykırı düşmekte, İngiltere'nin iki yüzlü dış politikasını göstermekte ve bölgede bugüne kadar sürecektir anlaşmazlık tohumlarını atmaktaydı. Çünkü, İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmalarını sağlamak ve böylece yükünü hafifletmek için Arapları kendi yanına almayı tasarlamıştır.⁹⁵

Sykes Picot Antlaşması açıklandığında gürültü koparmıştır.Şerif

93 Çıtak, a.g.t., s. 116-117.

94 M. Seyfi Sazak, "Sir Mark Sykes ve 1900-1920 Arası İngiltere'nin Ortadoğu Politikasına Etkileri," Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1988, s. 86-87.

95 Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 341

Hüseyin'e söz verilen bölgeler Fransa'ya verilmekte, söz konusu belgeye göre, Anadolu'nun güneyinden Suriye'yi içine alan ve Lübnan'ın güneyine kadar uzanan bölge Fransa'nın doğrudan, Suriye'nin iç kesimleri ise dolaylı denetimine bırakılırken, Irak'ın kuzey bölgelerinde doğrudan geri kalan bölgelerinde ise dolaylı İngiliz denetimi geçerli olacaktır. İngiltere ve Fransa'nın dolaylı denetiminin söz konusu olduğu bölgelerde ise Şerif Hüseyin'in beklentisiyle hiç ilgili olmayan uygun görülecek bağımsız Arap devleti ya da Arap Konfederasyonu kurulması düşünülürken, Filistin'in kurulacak bir uluslararası yönetimin denetimine bırakılması öngörülmekteydi.⁹⁶

1918 yılının Aralık ayında Clemenceau, Londra'yı ziyaret edecek ve zengin petrol kaynaklarına sahip olduğu bilinen ve Sykes Picot Antlaşmasına göre Fransa'nın etki alanına giren Musul kentinin İngiliz denetimine girmesini kabul edecekti.⁹⁷ Paris'te Ocak 1919 Barış Konferansı öncesi çerçevesi çizilen İngiltere'nin Ortadoğu ve Irak politikası XX. yüzyılın Ortadoğu tablosunu ortaya çıkardığı için önemlidir. Osmanlı sonrası Ortadoğu'da stratejik ve enerji kaynaklarının yer aldığı bölge üzerinde egemen olmak için büyük bir diplomatik uğraş veren İngiltere amacına büyük oranda ulaşmıştır. Fransa'nın Musul'a sokulmaması en önemli başarılarındanıdır.⁹⁸ Fransa, Sykes Picot Antlaşmasıyla kazandığı Musul "hak"ından vazgeçmesinin karşılığında, İngiliz kontrolündeki Irak devleti imtiyazı resmen verdikten sonra, bölgedeki petrol imtiyazını işletecek petrol şirketine ortak olacaktı. Petrolün, Fransız kontrolündeki Suriye üzerinden ve İngiliz kontrolündeki Hayfa limanında Akdeniz'e açılan güvenli bir yoldan, bir demiryolunun eşlik ettiği boru hattıyla taşınması garanti ediliyordu.⁹⁹

Özetlemek gerekirse, İngiltere savaş sırasında Osmanlı topraklarını

96 Arı, **a.g.e.** s. 139.

97 Anderson, **a.g.e.**, s. 380.

98 Tuncer Çağlayan, "Ortadoğu'nun Yeniden Yapılandırılması Aşamasında İngiliz Dışişleri Bakanlığının Bazı Görüşleri", **Birinci Ortadoğu Semineri Bildiriler**, Elazığ, 2004, s. 304.

99 Marian Kent, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 219-220.

birçok devletle paylaşmış ve bir çok devlete bu topraklarla ilgili birbiriyle çelişen vaatlerde bulunmuştur. Gerçekleşmesi mümkün olmayan bu vaatlerle özellikle Arap halklarının kandırıldığı sonradan ortaya çıkmış olması bir tarafa, sanki bütün bunlar savaş sonrasında Ortadoğu'nun yeni bir kaos ve kargaşa ortamına sürüklenmesi için bilinçli olarak yapılmıştır.¹⁰⁰

V. IRAK'TA İNGİLİZ MANDASI'NIN KURULMASI

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, yeni dünya düzeninin nasıl olacağı konusunda pek çok soruyu ve sorunu da birlikte getirmiştir. Savaşın çıkış nedenleri içinde ve savaş sonrası ortaya çıkan durumda en çok konuşulan ve tartışılan konu sömürgecilik ve buna bağlı olarak da manda ve himaye kavramları olmuştur.¹⁰¹

I. Dünya Savaşı'nın galipleri de savaş öncesi sömürgelerini artırabilmek ve üstünlüklerini pekiştirebilmek, mevcut statüyü korumak amacıyla hareket ettiler. Sömürüyü meşrulaştırmanın yolu olarak yeni bir yapı oluşturmayı uygun bulmuşlar ve böylece Milletler Cemiyeti kurulmuştur.¹⁰²

Savaş galibi devletlerin temsilcileri 1919 Ocağı'nda Paris'te toplanarak, mevcut kazanımlarını modifiye ederek hukuki bir meşrutiyet kazandırmak, kendi çıkarları doğrultusunda oluşturulacak yeni düzeni sürdürmek ve bunu tehlikeye düşürecek olası bir savaşı önleyecek bir düzenleme yapmak için görüşmelere başladılar. Osmanlı Devleti toprakları üzerinde, özellikle de Ortadoğu konusunda kolaylıkla bir anlaşmaya varmak söz konusu olmadığından galip devletlerarasında zaman zaman sürtüşmeler çıkmıştır. Osmanlı topraklarının paylaşımını öngören bir anlaşma üzerinde anlaşılabilmesi ancak müttefiklerin bir araya geldiği 1920 Nisanı'ndaki San Remo Konferansı'nda mümkün olabilmiştir. Ortadoğu topraklarını

100 Arı, **a.g.e.**, s. 140.

101 Kadir Kasalak, "Manda Sistemi ve Irak ile Suriye'de Uygulaması," **Birinci Ortadoğu Semineri Bildiriler**, Elazığ, 2004, s. 57.

102 Kasalak, **a.g.m.**, s. 57.

Osmanlıdan ayıran söz konusu devletler self determinasyon ilkesi bir tarafa, savaş sırasında verdikleri bağımsızlık sözünü de unutarak manda formülüyle bölgedeki emperyalist uygulamalarını sürekli kılmanın bir yolunu bulmuşlardı.¹⁰³

İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin ortaklaşa yarattığı Ortadoğu devletleri, soğuk savaş sonrası dönemde yeni dünya düzeni sürecine girildiğinde ayakta kalabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek açısından son derece zorlanmaktadırlar. Bunların içinde en çok zorlanan Irak'tır. Eskiden Irak diye bir ülke yoktu. Irak diye bir millet ise hiçbir zaman var olmamıştır. Bu isimde ne ülke ne de millet yokken, I. Dünya Savaşı sonrasında Irak diye bir ülkenin yaratılmasının ana nedeni İngiltere'nin politikasıdır. İngiltere, çöken Osmanlı'nın Ortadoğu topraklarını bölüp parçalayarak uzaktan kumandalı yeni bir dominyon oluşturmaya çalışıyordu. Eski çağlarda Mezopotamya denilen toprakların yeni adı Irak oluyordu. Osmanlı döneminde, İstanbul merkezli bir devlet düzeni içinde o bölgenin merkeze uzak olması nedeniyle Irak diye adlandırılan bölge, aynı adla yeni bir devlet biçimine dönüştürülüyor ve İngiliz İmparatorluğunun himayesine alınıyordu. Irak'ın yaratıcısı İngiltere idi. İngiliz adalarından Ortadoğu'ya bakılınca, bu imparatorluğun bölgedeki ekonomik çıkarları böylesine yapay bir devletin yaratılmasını zorunlu kılıyordu. Dünya sisteminde İngiltere ve Fransız antlaşması ile sınırları çizilen devletlerin varlıkları da sürmüştür.¹⁰⁴

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak adını alan Mezopotamya'nın işgalinde kullanılmış olan İngiliz Hint birlikleri ve İngiliz subayları Irak ordusunun kurulmasına yardım ettiler. Irak, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin ele geçirdiği birinci sınıf manda devletlerinden biri idi.¹⁰⁵

103 Arı, **a.g.e.**, s. 140-141.

104 Anıl Çeçen, "Güney Komşumuz Irak" **Avrasya Dosyası Irak Özel**, C. VI, Sayı:3 Ankara, Sonbahar 2000, s. 13-14.

105 Jacob Coleman Hurewitz, **Ortadoğu Siyaseti**, Çev: Nusret Özçelik, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1980, s. 49.

1932'deki sınırlığı bağımsızlığa kadar ülkeyi yöneten İngilizler, çabalarını özellikle daha etkin bir güvenlik sağlamaya, ülke içi ulaşım ağını iyileştirmeye ve küçük bir merkezi yönetim oluşturmaya yoğunlaştırmıştı.¹⁰⁶

Milletlerarası hukuka göre, manda altında bulunan devlet “Bağımsızlığı Kısıtlı” devletlerden sayılır. Manda altına konulacak ülkeler ahalisinin henüz kendilerini yönetecek ölçüde gelişemedikleri noktasından hareketle bu toplumların refahı ve gelişmesinin sağlanmasıdır.¹⁰⁷ İngiltere Kraliyet Hükümeti'ne bırakılan Irak mandası , Irak'ı Birleşmiş Milletler garantisi altında bağımsız devlet yapacaktır.Bu durumda iç barıştan ve dış güvenlikten sorumlu olacaktır.Yine Irak halkına danışarak ve ülkedeki bütün toplulukların haklarını isteklerini ve çıkarlarını göz önüne alarak bir anayasa yapılacaktır. Manda, Irak'ın kendi kendini yöneten bir devlet olarak gelişmesini sağlayacak önlemleri alacaktır. Kendi ayakları üzerinde durabildiği vakit manda yönetimi sona erecektir.¹⁰⁸

Mart 1917'de Bağdat'ı, Kasım 1918'de Musul'u ele geçiren İngilizler, değişik etnik ve dinsel toplulukların yaşadığı Irak'ı tek bir siyasal birim olarak denetim altında tutmuşlardır. Savaş sonrasında Araplar ve Kürtler arasında gelişen milliyetçi akımlarla sert biçimde mücadele eden İngilizler, doğrudan ya da dolaylı bir yönetim kurmakta kararsızlık göstermişlerdir.¹⁰⁹ Bölgede İngiliz mandası resmen 1920 San Remo Konferansı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Ancak bu arada kurulacak mandanın şekli ve Irak'ın idari taksimatı üzerinde İngiltere ile müttefikleri arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır.¹¹⁰

İngiltere, Irak toprakları üzerinde kendisini taahhüt edecek bir

106 Roger Owen-Şevket Pamuk, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Çev: Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, 2002, s. 76.

107 Kasalak, **a.g.m.**, s. 59.

108 Getrude L Bell,**Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetim**,Çev:Vedii İlmen,İstanbul,Yaba Yayınları,2004,s.265

109 Beril Dedeoğlu, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, İstanbul, Derin Yayınları, 2002, s. 26.

110 Zekeriya Kurşun, “Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke Irak, **Irak Dosyası I**, Yay. Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, H. Cengiz, Y. Başkan, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2003, s. 9.

hükümetten başka hiçbir otorite tanımak istemiyordu gerçekte ve ülkeye yönelik politikası, bu çerçevede içerisinde çizilerek Iraklı Müslümanlar aleyhine bir yığın entrika getiriyordu. Irak'la ilgili geniş çapta ve uzun vadeli planlar yapmış olan İngiltere stratejisini dört temel esasa dayandırıyordu:

1- Ülkede mezhebe ve ırka dayalı iç karışıklıkların çoğaltılması için çalışmalar yapılması.

2- Halka tüketim kültürünü ve konforizmi aşlamaya çalıştılar. Böylelikle toplumsal asıl sorunlar halkın gündeminden uzaklaşmış oldu.

3- Batı kültürü bütün dallarıyla birlikte halka empoze edilmeye çalışıldı.

4- Müslüman Iraklı gençler kabarelere, içki salonlarına ve fesat yuvalarına düşürülmeye çalışıldı. İngilizlerin sömürücü emelleri fazla direnişle karşılaşmaksızın hedefine varabilecekti.¹¹¹

San Remo Konferansı'nda alınan kararların uygulanması ne yazık ki kan dökülmeden gerçekleştirilemedi. Irak'ta kurulan İngiliz Hint karışımı yönetimde hiç söz sahibi olmayan Arapların umutları kırılmış 1920 yazında Fırat boyundaki kabilelerin ayaklanmasına neden oldu.¹¹² İsyanın büyük maliyeti ve sonuçları İngilizleri hayli telaşlandırdı ve manda idaresini tam oluşturamadan karşılaştığı bu direnç karşısında temkinli hareket etmeye başladı. İngiltere'nin daha önce atadığı ve Irak'ı doğrudan İngiltere tarafından idaresini savunan A. Wilson çekilerek, yerine yine bölge işlerinde tecrübe sahibi olan Percy Cox'u tayin etmek zorunda kalmıştır. Percy Cox 1920 sonbaharında Irak'a gelerek programını açıkladı. Buna göre İngiliz mandası sürdürülecekti, ancak doğrudan idare yerine dolaylı idare oluşturulacaktı. Kurulacak hükümetin başbakanı Iraklı olacak ve onun atayacağı bakanlar da toplumsal tabakaları ve aşiretleri temsil edeceklerdi. Bakanların ve büyük bürokratların yanı sıra, bakanlıklarda İngilizlerde müsteşar olarak görevlendirilecekti. Sıra böyle bir görevi kabullenecek bir başbakan bulmaya

111 Kasalak, **a.g.m.**, s. 72.

112 Mansfield, **a.g.e.**, s. 64.

gelmişti. Nihayet Irak halkının da nispeten güven duyduğu eski Bağdat Nakibu'l-eşrafı Şeyh Abdurrahman el Geylani başbakanlık için ikna edildi ve Kasım 1920'de manda altındaki ilk Irak Hükümeti kuruldu. Hükümet, Musul, Bağdat ve Basra'yı temsil eden 21 bakandan oluşturuldu. Kısa zamanda Irak'ta eski Osmanlı idari teşkilatı yeniden organize edilerek hükümet ve belediyeler hizmete başladı. Bu arada İngilizler kendi memurlarını da stratejik mevkilere yerleştirmeyi ihmal etmediler. Böylece perde arkasından fiilen Irak'ı yönetmeye başladılar.¹¹³

1920'de Irak'ta sivil yönetime geçilmesinden itibaren, Iraklı milliyetçiler bir milli ordu isteğinde bulunmağa başladılar. İlk hizmete alınan Iraklı subaylar İstanbul Harp Akademisi'nden mezun olan Osmanlı ordusunun eski muharıpleri idi. Iraklı subay namzetlerinin eğitimi için askeri kolej ve kurmay okulu açıldı. İngilizler teşkilat, eğitim ve idare alanında nüfuzlarını kuvvetli bir şekilde sürdürüyorlardı.¹¹⁴

Osmanlı Devleti'nde Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin birleştirilmesi ile Britanya sömürge yönetimi altında yapılandırılan Irak Devleti'nin kuruluşundan itibaren en temel sorunlarından biri Irak'ın Körfez çıkışının sınırlandırılmış olmasıdır.¹¹⁵

A.Irak'ın Yeniden Yapılandırılması ve Kahire Konferansı 1921

Kahire Konferansı, resmi olarak 12 Mart 1921'de başladı. Konferansa katılanlar Ortadoğu'daki İngiliz politikasının farklı bölümlerinde uzman, aralarında Filistin ve Irak'ta görev yapan yüksek komiserler, farklı görev kademelerindeki devlet yöneticileri ve askeri yetkililerin bulunduğu kişilerden oluşuyordu. Konferans programını uygulayan katılımcılar iki gruba ayrılmışlardı. Birinci grup, sömürgelerden sorumlu devlet sekreterinin

113 Kurşun, **a.g.m.**, s. 11-12.

114 Hurewitz, **a.g.e.**, s. 50.

115 Fulya Atacan,,**Değişen Toplumlar, Değişmeyen Siyaset Ortadoğu**,İstanbul,Bağlam Yayıncılık, 2004, s. 11.

başkanlığındaki Siyasi komite; ikinci grup ise Sir Walter Congreve'in başkanlık yaptığı Askeri ve Mali komiteydi.¹¹⁶

İngiliz diplomatları Kahire Konferansı'nda büyük gizlilik içinde toplanmış ve 1958 ihtilali'ne kadar devam edecek olan bir takım parametrelere karar vermişlerdir. Kahire toplantısının başlıca sebebi Şerif Hüseyin-Mac Mahon yazışmaları ile Sykes-Picot arasındaki farklılıkların yarattığı buhranların acilen çözülmesi gerekliliği olmuştur.

İngiliz siyaseti Ortadoğu'da geri tepmiş ve Irak'ın yanı sıra Filistin ve Ürdün'ün de durumu belirsizdi.¹¹⁷ 1921 Kahire Konferansı'yla yeni sınırlar meydana getirildi. İlk önce manda yönetimlerinin Sömürgeler Bakanlığına geçirilmesine karar verilmiştir. Sömürgeler Bakanlığına Winston Churchill getirilince 1921'de Mezopotamya'nın geleceğinin çizildiği¹¹⁸ İngiliz Hükümeti ele geçirilen topraklarda oluşturulacak yönetim modellerine karar vermek üzere Lord Curzon başkanlığında bir komisyon görevlendirmiştir. Irak'ın sınırları ve politik yapısının oluşturulmasına yönelik bu konferans İngiliz Yüksek Komiserliği, üst düzey memurlar, Winston Churchill'in danışmanları ve yardımcıları katılmış¹¹⁹ 12 gün boyunca süren konferansta 40-50 oturum yapılmıştır. Kahire Konferansı'na Getrude Bell de uzman olarak katılmıştır.

Kahire Konferansı'nda Irak'ın geleceği için kararlar alınmıştır. Ayrıca konferansta Kürt meselesi ve Ürdün konusu da görüşülmüştür. Kahire Konferansı, Irak'la ilgili olarak beş gündem maddesini kapsamıştır. Bu hususlar:

- Arap bir yönetici seçmek

116 Kubilay Sara, "İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiltere'nin Ortadoğu Politikasında Irak," Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Beykent Üniversitesi, 2008 s. 44.

117 Ayfer Yazkan Kubal, "Britanya İmparatorluğu'nun Irak Dış Politikası," Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, 2008 s. 35.

118 Sabit Duman, "Irak: Bir Ulus Yaratma Çabaları", **Irak Dosyası, II.** Yay.Haz.Ali Ametbeyoğlu, H.Cengiz, Y. Baskın, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2003, s. 46.

119 Nasır Niray, "Ortadoğu'da Siyasal Gelişmelerde Türkiye'nin Rolü", **Ortadoğu Araştırmalar Dergisi**, C:1, S.1, 2003, s. 210.

- Kuzey Kürt bölgesinin nasıl ele alınacağı
- Britanya'nın harcamalarını azaltmak için çözümler
- Britanya militer gücünü çektikten sonra savunmasını nasıl güçlendireceği
- Sessiz kalmaları için paraca tatmin edilen Şerif Hüseyin ile İbn Suud ile ilgili olarak neler yapılacağı.¹²⁰

Winston Churchill Irak'ın sorumluluğunu üstlendi. Churchill manda yönetimi altındaki topraklarda İngiltere'nin içinden çıkamadığı olayları çözmek için atanmıştı. İngiltere Irak'ın kontrolünü İngiltere'nin başa çıkabileceğini hissettiren bir şekilde sağlamak amacıyla bir plan geliştirmişti. 1920'lerin sonlarında kendisine saygı duyulan bir Bağdat yöneticisinin liderliğinde hükümet şekli oluşturmak gerekliliği hakim olmuştu. Çeşitli aday alternatiflerinin arasından öne çıkan adayın Şerif'in ailesinden gelmesi gerektiği daha makul görünen bir seçenektir. Şerif Hüseyin'in oğullarından Faysal, daha önceden savaş sırasında askeri tecrübesi ve müttefiklerle olan ilişkileri onu diğer kardeşlerinden ayrı olarak tercih edilmesine ve bir yönetici vasfıyla ayrılmasına katkı sağlamıştır.¹²¹ Wilson, Faysal için şöyle diyordu "Biz şimdiye kadar devlet başkanlığı için uygun bir aday bulamamıştık, zira Faysal'ı hep Suriye için ayrılmış, rezerve edilmiş gibi görüyorduk. Arap içinde medeni bir ülkeyi yönetebilecek tek kişi Faysal'dır"¹²²

Faysal'a Mezopotamya tahtı önerilecek; ama teklifin İngiltere'den değil de yerli halktan gelmiş gibi gösterilmesi için her türlü çaba harcanacaktı. Ülkede İngiliz varlığını sürdürmek için askerler hava üssünde bulunacak ve buna uygun bir askeri strateji uygulanacaktı.¹²³ Irak'ta güvenlik Arap ordusu ve Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin eşgüdümlü bir şekilde kullanılmasıyla sağlanacaktı. İngiltere askeri harcamaları azaltmak ve İngiliz kuvvetlerini

120 Kubal, **a.g.t.**, s.170

121 Sara, **a.g.t.**, s. 45-46

122 Kubal,, **a.g.t.**, s. 172

123 David, Fromkin; **Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı**. Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994, s. 503-504.

rahatlatmak amacıyla yerel bir Kürt gücü geliştirmek ve beş bin Iraklı'nın oluşturacağı Arap gücü oluşturmak ayrıca hava gücünün geliştirilmesiyle Irak'ın güvenliği başarıyla sağlanacaktı.¹²⁴

Kahire'de, Musul'daki otonom Kürt devleti ile ilgili net bir karar alınmamıştır. Wilson ve diğer bir takım İngiliz yetkililer, Musul'un gerektiğinden çok daha pahalıya patladığını ve Musul'suz bir Irak'ın da mümkün olduğunu savunurken, Getrude Bell ve bazı İngiliz diplomatları buna karşı çıkmıştır. Kahire Konferansı'nda Irak'ın kendi ordusunu kurması ve ikili ilişkileri düzenleyecek bir antlaşmanın hazırlanması konusunda görüş birliği sağlanmıştır.¹²⁵

Ağustos 1921'de Irak'ta Haşimi ailesinin yönetiminde bir krallık kuruldu ve İngiltere ile Irak arasında 10 Ekim 1922'de manda şartlarını belirleyen bir anlaşma yapıldı ama bu anlaşma ancak 19 Aralık 1924'te onaylandı.¹²⁶

B. Irak'ta İngilizlere Başkaldırı ve 1922 İsyanı

Kasım 1914 ile 1920 arası Britanya, Irak'da askeri bir yönetim uygulamıştır. Sivil bir hükümet kurulmamış, düzgün uzun vadeli bir plan ortaya konmamış ve İngiliz devlet adamlarının neredeyse hepsi farklı çözümler ortaya atmaktaydılar. 1920 yılına kadar İngiliz politikası belirsizlikler içindedir. İngiltere'nin Ortadoğu politikasını açmaza sokan şey Londra Hükümeti, Kahire'deki Arap Bürosu ve Hindistan Hükümeti'nin karşı fikirlerinin bir sentezde birleşememesidir.¹²⁷

Bağdat, Basra ve Musul'da İngiliz işgaline karşı muhalif bir tutum oluşmuştu. İngilizler Irak'ın geleceği ile ilgili kararsız tavırlarını sürdürüyorlardı. Savaş süresince İngilizlerin kurmaya çalıştığı yönetim yapısı, Hindistan'da

124 Sara, **a.g.t.**, s. 48.

125 Kubal, **a.g.t.**, s.174

126 Mesut Özcan, **Sorunlu Miras Irak**, İstanbul, Küre Yayınları, 2003, s. 56.

127 Kubal, **a.g.t.**, s.128.

kurdukları yönetim çerçevesinde şekillendirilmeye başlamıştı. Bu yönetim yapısı farklı yaklaşım ve uygulamaları içeriyordu. Yönetim düşüncesi ve yapısı doğrudan İngiliz yönetimi usulüne benziyordu. İngiliz siyasi görevlileri düzeni sağlamak amacıyla güvenilir yerel önderler kanalıyla çalışmaktaydılar. İngiliz yönetimi yerel hiyerarşiyi bu şekilde oluşturmaya çalışıyordu. İngiliz makamları tarafından belirlene yerel şeyhlere nüfuz kullanma yetkisi verilip, kabileler arası anlaşmazlıkların çözümü ve yaptırım şekilleri şeyhler tarafından uygulanıyordu. Bu uygulama İngiltere'nin Irak'ı doğrudan kendisine bağlamasına giden süreci hazırlıyor izlenimini vermişti.¹²⁸ 1920 yılında Irak'taki İngiliz koloni yönetimi açık bir isyanla karşılaşmıştı.¹²⁹ Irak'ta kurulan yönetimde hiç söz sahibi olmayan Arapların umutları kırılmış 1920 yazında Fırat boyundaki kabilelerin ayaklanması İngilizlerin 2000 kadar asker kaybetmelerine ve 40 milyon sterline mal olmuştu.¹³⁰ Ertesi yıl bile İngiltere ülkede 100.000 kişilik bir garnizon bulunduracaktı.1914 yılından önce Osmanlılar bölgeyi kontrol altında tutmak için sadece 16.000 kişilik bir kuvvet bulunduruyordu.¹³¹

İngiltere, Mezopotamya'da büyük sorunlarla karşı karşıya gelmişti. Potansiyel olarak Arap dünyasının geri kalan bölümlerinden çok daha zengin olmasına rağmen, bölge ekonomik açıdan çok geri, iletişim altyapısı zayıf ve eğitim düzeyi çok düşüktü. Bölge düşman aşiretlerinin husumetleri, Süryani ve Kürtler gibi azınlık gruplarının varlığı nüfusun büyük bir bölümünün mensup olduğu Şii mezhebi ve Sünni mezhepleri arasındaki farklılıklar yüzünden bölünmüştü. İngiltere'nin manda yönetimi için hazırlıklarınının 1920 Mayıs'ından evvel tamamlanmaması bağımsızlık arzusunun gelişmesi için yeterli süre sağlayacaktı.¹³²

128 Sara, **a.g.t.**, s. 77.

129 Lawrence,**a.g.e.**, s. 22.

130 Mansfield, **a.g.e.**, s. 64, Adid Davisa, **Arap Milliyetçiliği; Zaferden Umutsuzluğa**, Çev: Lütfi Yalçın, Literatür Yayıncılık, 2004, s. 143.

131 Anderson,**a.g.e.**, s. 391

132 Anderson, **a.g.e.**, s. 391.

İngiltere işgaller sırasında ve öncesinde Irak halkını zayıflatarak içten yıkma hesapları yapmıştır. Bu nedenle mezhep, ırk ayrımlarını körükleyen bir politika izlemiştir. Bu dönemde halk iki politika etrafında toplanmıştır.

a) Yöneticiler, bürokratlar: Bu kesime mensup olanlar üst düzeyde memur ve subaylar çoğunlukta idi. Yabancı ülkelerde eğitim görmüş zengin aileye mensup birçokları da bu grup etrafında toplandı. Bu kesim kendilerini aydın saymakta ve bu yüzden siyasi önderliği ellerinde tutarak Irak halkının geleceği ile ilgili kararları almaya yetkili olduklarına inanmaktaydı.

b) Din adamları ve bunların etrafında kümelenmiş genç halk kitleleri: İngiliz işgali öncesi ve sonrasında bu din adamları her zaman için muhalefetlerini sürdürdüler. İşgalci birliklere karşı çıkılabilmesi için mezhep ve kavmiyetle ilgili olarak yapılan kışkırtmalara tavır alıp birlik içinde mücadele ederek bağımsızlaşmayı önerdiler.¹³³

İngiltere, Irak'ta kurucu meclis için seçimlerin yapılacağını deklare etti. Tüm bu gelişmeler karşısında süregelen İngiliz yönetimine karşı muhalefet dalgası Necef ve Kerbela'da silahlı bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Arap milliyetçileri, bağımsız bir Arap devleti kurmak için başlattıkları söylem ve eylemlerin yoğun İngiliz baskısı altında eriyip gitmesine razı olmuyorlardı. İsyan iyiden iyiye yayılmıştı ve isyancılar aynı zamanda Kufa, Rüstemiye ve Hindiya olmak üzere farklı cephelerde İngilizlerle mücadele ediyorlardı. İsyanıcılar Rüstemiye'deki İngiliz garnizonunu bertaraf etmede başarılı olmuşlardı. Durumun vehameti üzerine İngiltere Savaş Bakanı Winston Churchill İran tarafından acil bir şekilde kuvvet takviyesi yapılması talimatı vermişti. Takviye kuvvetler Kraliyet Hava Kuvvetlerine ait olan iki filodan oluşuyordu. Savaş uçaklarının devreye girmesi İngiltere'yi belli bir ölçüde rahatlatmıştı.¹³⁴

133 Kasalak, **a.g.m.**, s. 71-72.

134 Sara, **a.g.t.**, s. 42-43.

İlk isyanın başlamasından 5 aylık bir zaman geçtikten sonra isyancılar fiziki yeterlilik ve mühimmat anlamında tükenmişlerdi. Kuşatma altındaki Necef'in düşmesiyle isyancıların direnişi kırılmıştı ve artık çözümlenebilir olmuştur. İngilizler, Arap kuvvetlerini Musul'a ulaşmadan dağıttı ve planlanan isyan hiç gerçekleşmedi. Her ne kadar isyan başarısız neticelense de İngilizlere isyanın faturası ağır olmuştu. 1920 olayları Irak'ta İngiliz politikasının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynadı. Bu isyan Arap milliyetçiliğinin yakaladığı ivmeyi göstermek ve Irak'ta İngiliz yönetimi ile ilgili sorunları su yüzüne çıkarıp, İngiliz makamlarında Irak'ın geleceğine ilişkin kararların bir an önce uygulamaya konması gerektiğini açıkça gösterdi.¹³⁵

İsyanın maliyeti ve sonuçları İngilizleri hayli telaşlandırdı ve manda idaresini tam oluşturamadan karşılaştığı bu direnç karşısında temkinli hareket etmeye başladı.¹³⁶

C. Irak'ta İngilizlerin Kukla Yönetimi ve 1922 İngiltere–Irak Antlaşması

Manda yönetimi düzenlenirken, İngiliz Hükümeti Irak'a yönetici olarak atadığı kişilerle görüşerek bir antlaşmaya varmıştı. 1922'de imzalanan bu gizli belge, Irak'ı bağımsızlığa kavuşturma yönündeki nihai hedefi teyit ederken, dışişleri ordu ve maliyeyi İngiliz makamlarının denetimine bırakmaktaydı.¹³⁷ Bundan böyle, manda siyaseti Faysal ve hükümeti aracılığıyla yürütülecekti. Bu hükümet kendi kendini finanse eden, kendi ordusu bulunan ve aynı zamanda İngiliz menfaatlerini koruyan bir hükümet olacaktır. İngiltere bu icraatıyla milli bir Arap hükümeti meydana geldiğinden, milliyetçilerin yatışacağını ümit etmiştir.¹³⁸

135 Sara, **a.g.t.**, s. 43-44.

136 Kurşun, **a.g.m.**, s. 11-12.

137 William R. Polk, **Irak'ı Anlamak**, Çev: Nurettin El Hüseyini, NTV Yayınları, 2007, s. 97.

138 Kubal, **a.g.t.**, s.176

Kral Faysal'ın tahta çıkmasından sonra, İngiltere, Faysal'ın İngiliz kuklası olarak görülmemesi için elinden geleni yapmaya özen göstermişti. Kralın halkın nezdinde İngiltere'nin gölgesinde görülmemesi gerekliliği üzerinde durulmuştu. İngiltere Irak'ta manda ilişkisinin, antlaşma ilişkisine çevrilmesine karar verdi. İngiliz-İrak ilişkilerini yönlendiren temel antlaşma 10 Ocak 1922'de imzalandı. Mart 1924'te de Irak'ın mali durumunun düzenlenmesi, Irak'ın askeri kuvvetlerinin kontrolü ve gelişimi, İngiliz görevlilerinin istihdamı gibi konuları içeren ek antlaşmalarla birleştirilmişti. 1922 antlaşması ve ek antlaşmalar Haziran 1924'te Irak Kurucu Meclisi'nce şiddetli muhalefete rağmen kabul edildi.¹³⁹

1922 antlaşması doğrudan İngiliz kontrolünü mali açıdan yüklerini azaltan ve siyasi açıdan daha uygulanabilir bir denetim şekli olan dolaylı bir kontrole dönüştürüyordu. Bütün bu düzenlemeler, İngiltere'nin Irak yönetimi açısından Kahire Konferansı sonrasında amaçlanan genel çerçeveye oturtulmaya çalışıldığıının göstergesiydi. Bölgede statükonun korunmasına hizmet edecek şekilde ulusal milliyetçi hareketleri bir bakıma rahatlatma, yaşanan değişime karşı hassasiyetleri dengeleme noktasından hareketle antlaşmaya ittifak antlaşması denilmiştir. Bununla birlikte Faysal Irak Kralı olarak tanınmış ve Irak'ın ulusal bağımsızlığına vurgu yapılmıştı.¹⁴⁰ Faysal'ın İngilizlerle çalışma mecburiyeti vardı. Irak, yapı itibariyle zayıf, etnik gruplara bölünmüş dolayısıyla homojen olmayan bir yapısı vardı. İngilizlerle işbirliği Irak'ı bir arada tutabilmenin yegane yolu gibi gözükmekteydi. Faysal hem Arapların milli hislerini okşayacak hem de önemli emperyal çıkarların korunmasını sağlayacaktı.¹⁴¹

1922 antlaşmasına göre Irak Kralı İngiliz Hükümetinin tavsiyesine tabi olacaktı ve antlaşma süresi boyunca İngiltere'nin çıkarlarını, mali ve uluslararası yükümlülüklerini etkileyen konularda yüksek komisere

139 Sara, **a.g.t.**, s. 50-51.

140 Sara, **a.g.t.**, s. 51-52.

141 Kubal, **a.g.t.**, s. 178

danışacaktı. Temel antlaşma şartlarına göre, kral yüksek komiserin tavsiye ettiği gibi hareket etmekle yükümlüydü. Iraklılar mümkün olan en erken tarihte savunma yükümlülüklerini kabul etmek ile sorumlu olacaklardı. İngiliz kuvvetleri kademeli olarak azalacaktı. Bu amaca yönelik olarak, savaş uçakları, silah, mühimmat Irak ordusu için sağlanacaktı. İngiliz görevlilerin tüm harcamalarını Irak Hükümeti üstlenecekti. İngiliz görevlilerin sorumluluğu mali yükler içerisinde girmeden yardım ve tavsiye rolü üstlenmekti. İngilizler orduyu denetleyecek ve krala tavsiyede bulunacaklardı. 1922 antlaşması, 1920 isyanından sonra toplanan Kahire Konferansı'nda alınan kararların aşama aşama uygulamaya koyma kararlılığının bir tezahürüydü. Iraklılar İngiltere'nin stratejik ve ekonomik çıkarlarını koruma maliyetini üstleneceklerdi. Kral ve diğer sorumlu otoritelerin İngiliz görevlilerin tavsiyesini almakla yükümlü olduğu da düşünüldüğünde, İngiltere, kamu düzeninde etkin bir şekilde nüfuzunu tesis etmiştir. İngiltere bu yolla askeri ve ekonomik yönden kendi lehine hususları garanti altına alarak dolaylı yönetim tesis ederken, Arap hassasiyetini Kral Faysal ile dengede tutmaya çalışmıştır.¹⁴²

İngiltere, Musul meselesi başta olmak üzere, Irak'ın geleceği üzerine planlar yapmaya başladılar. Zaten Musul'da, daha ziyade Süleymaniye merkezli olarak İngilizlere karşı şiddetli muhalefet rüzgarları esmeye başlamıştı. İngiliz mandasını reddeden Musul'daki Kürtler ya bağımsızlık veya Türkiye ile bütünleşmek istiyorlardı. Genel olarak Irak'ta İngilizleri telaşlandıracak boyutta bir Türkiye hayranlığı başlamıştı. İngilizlerin ilk girişimleri Musul sorununa kendi lehlerinde bir çözüm arayışı olmuştur. Soruna haksız bir işgal olarak bakan Türkiye ise, eninde sonunda meselenin kendi lehinde çözüleceğine inanıyordu.¹⁴³

1924 yılında bir anayasa yapılmış ve parlamenter sisteme geçilmiştir. 1932 yılında Irak'ın Milletler Cemiyetine üyeliğini taahhüt eden antlaşma 25

142 Sara, **a.g.t.**, s. 52-53.

143 Kurşun, **a.g.m.**, s. 14.

yıl süreyle her iki ülkenin dış politikada işbirliği yapmaları, İngiltere'nin hava üssüne sahip olması ve Irak ordusunun İngilizlerce eğitilmesi kararlaştırılmıştı. 30 Mayıs 1932'de imzalanan ve 3 Ekim 1932'de ilan edilen bir antlaşma ile Irak Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş ve böylece Irak üzerindeki manda yönetimi sona ermiştir. İngiliz yüksek komiserliği, İngiliz Elçiliği oldu. Manda yönetimi kalktı ve Irak bağımsız devlet oldu.¹⁴⁴

VI. İNGİLTERE'NİN BAZI KÜRT GRUPLARI KIŞKIRTMASI

Ortadoğu'da çıkarı olan devletler, Kürtleri Türklerden ayrı bir "alt kültür" nüvesi oluşturarak yeni bir etnik hüviyet kazandırma sürecine doğru sürüklemeye çalışırken İngiltere de Musul'u ele geçirmek için, Kürtlere etnik hüviyet kazandırmak suretiyle vasıta olarak kullanmak istedi.¹⁴⁵

İngiltere, kendisini I. Dünya Savaşı'nda, asker cephanesi ve mali sıkıntılara sokmasına neden olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ne karşı "Cezalandırıcı" bir barış antlaşmasını uygulamaya koyarak İmparatorluğu kendine bağlı suni devletçiklere paylaşarak suretiyle ülkenin esas sahiplerini yabancı hegemonyası altında esarete sürüklemek istiyordu. İngiltere'nin kurmak istediği devletçiklerden biri de kendi çıkarlarını devam ettirecek Kürdistan idi. Bunun için İngilizler Bnb E. W. C Noel ve daha sonra görevlendirdikleri Yzb C.L. Wooleyn'ın faaliyetleri ile Kürtleri İngiltere'nin mandası altına almak istiyordu. Bu şekilde İran ve Mezopotamya'da nüfuz sahası elde etmiş olacaktı. Ayrıca Rusya'ya karşı duvar çekildiği gibi, istediği zaman Kürtleri, Türkiye'ye, Araplara ve İran'a karşı kullanabilecekti. Ayrıca İngiltere bölgenin, petrol, kömür, tütün ve tahıl yönünden zenginliklerini çok iyi biliyordu. Bu sebeple bölgenin kendi kontrollerinde olmasını istiyordu.¹⁴⁶ Kürt kabileleri İngiliz ve Fransız egemenliği altına konacak, Kürdistan'da

144 Kasalak, **a.g.m.**, s. 77.

145 Veli Güven, **a.g.t.**, s. 29.

146 Veli Güven, **Türk-İngiliz İlişkileri(1923-1960)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1992, s. 35-36.

hiçbir şekilde Türklere bırakılmayacak. Bir tek Kürt devleti mi yoksa birçok küçük Kürt devletleri mi kurulacağı düşünülecekti.¹⁴⁷ Günümüzde İngiltere'nin bu uygulamanın sonuçları görülmektedir.

Arnold Toynbee, Mark Sykes'a hitaben kaleme aldığı yazıda eğer Mezopotamya'da İngiliz yönetimi ve denetimi altında bir Arap Devleti kurulacaksa, güvenlik açısından bunun kuzeyinde, tıpkı Hindistan'ın kuzeybatı sınır bölgesinde olduğu gibi (Afganistan) bir tampon devletin yaratılması gereğine değinerek bölgede İngiliz koruması altında özerk bir Kürdistan Devleti, Küçük Zap'ın güneyinden başlayarak, kurulması öngörülen Ermenistan Devleti'nin güneyine değin uzanacak bölgeleri içine almalıydı.¹⁴⁸ Böylece İngiltere'nin Mezopotamya da denetimi kolaylaşacaktır.

7 Aralık 1918 Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 4 Aralık 1918 tarihli Bağdat Baş Siyasi Komiseri raporunda:

Dışişleri Bakanlığı'na Bağdat'taki Komutanlıktan 1-2 Aralık 1918 tarihlerinde Kifri, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'a yaptığı ziyareti ve bu ziyaret sırasında aşiret reisleriyle görüşmelerini rapor eden siyasi subay Wilson, Süleymaniye'de "Güney Kürdistan" olarak adlandırılan bölgede 60 kadar aşiret reisi ile görüştüğünü, kuzeyde de Binbaşı E.C. Noel'in tek başına başarılı bir çalışma yaptığının, bölgede İngiliz temsilcisi olarak Şeyh Mahmut'un da Noel'in denetiminde hareket ettiğini belirtmektedir.¹⁴⁹

Wilson'un bazı Kürt reislerle görüşmesini şu noktalarda toplamak mümkündür:

1- Türk ve Rus askeri yönetimlerinden büyük eziyet çeken "Güney Kürdistan" Kürtleri arasında milli hareket ve milliyetçilik çok kuvvetliydi.

147 Uğurlu, **a.g.e.**, s. 244.

148 İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003, s. 93.

149 Tuncer Çağlayan, "Ortadoğu'nun Yeniden Yapılandırılması Aşamasında İngiliz Dışişleri Bakanlığının Bazı Görüşleri", **Birinci Ortadoğu Semineri Bildiriler**, Elazığ, 2004, s. 296.

2- Avrupalı güçlerin Türklerin tekrar bölgeye geri dönmelerine yönelik en ufak bir adımına son adamlarına varıncaya kadar mücadele etmeye kesin kararlıydılar.

3- Büyük çoğunluk gelecekte refah seviyesinin yükselmesi için, İngiliz himayesinin vazgeçilmezliğine inanmaktadır.

4- Bazı reislerde bölgeyi etkin bir İngiliz himayesi altına sokmanın çok doğru olmayacağına dair bir kaygı vardı.

5- Bazı reisler Kürdistan'ın tamamen Irak'tan ayrılması ve doğrudan Londra'dan yönetilmesi gerektiğini, diğer bir deyişle İstanbul'un yerini Londra'nın almasını arzu etmekteydi.¹⁵⁰

Türklerin Kürtlerle ilişkilerini geliştirmesi ve yakınlaşması, İngilizleri ciddi surette endişelendirdi. İngilizler, Türk propagandasına kanmayacak, halk gözünde itibarlı bir Kürt büyüğü aramaya başladılar. Böylece 1922 yılında Şeyh Mahmut'un Süleymaniye'ye geri dönmesi kararlaştırıldı.¹⁵¹

Wilson Süleymaniye'de görüştüğü aşiret reislerine, Binbaşı Noel'in de yardımıyla Kuzey Irak'ta Şeyh Mahmut liderliğinde Kürt Federasyonu kurma düşüncesini kabul ettirdiğini ve aşağıdaki ifadeleri içeren bir deklarasyonu imzaladıklarını raporunda ifade etmiştir:

“Majestelerinin Britanya Hükümeti tarafından ilan edilen, Türk baskısından Doğu halklarını kurtarmak ve bağımsızlıklarını kazanmada yardım sağlamak amacı doğrultusunda Kürdistan halkının temsilcileri olan biz, majestelerinin Hükümeti'nden Kürdistan'ı himayesi altına almasını ve sahip olacağı avantajlardan mahrum kalmamak için Irak'a bağlanmasını istiyoruz. Majesteleri'nin hükümeti yardım ve koruma sağlarsa emir ve tavsiyelerini kabul edeceğiz.”

İngiliz hükümetine bağlılık ifade eden bu metnin karşılığında Wilson da reislerle imzalı bir metin vermişti. Bu metinde İngiltere adına reislerle Şeyh Mahmut'un liderliğinde İngiltere'ye sadakatlerini devam ettirmelerinin

150 Çağlayan, **a.g.m.**, s. 296.

151 Mehmet Doğan, “Ermeni Meselesinden Kuzey Irak'a”, www.umrandergisi.com, 16 Şubat2009

karşılığında, topraklarının kontrolünün kendilerine bırakılacağı sözü verilmişti. Raporda Kifri ve Kerkük aşiret ve şehir halkının Mahmut'un liderliğini kabul etmediği de belirtilmekteydi.¹⁵²

Kürdistan'a egemen olacak gücün hem stratejik açıdan hem de su kaynaklarına sahip olacağından ötürü Mezopotamya'ya hükmedebileceğine dikkat çekilen yazıda bu nedenle Mezopotamya'ya ve Kürdistan'a egemen olacak gücün aynı olması gerektiği; bir başka deyişle İngiltere'nin Kürdistan'da kendisi dışındaki bir gücün üstünlük sağlamasına izin vermeyeceği vurgulanıyordu. Bununla birlikte, Kürdistan'da doğrudan egemenlik kurmanın güçlüğüne işaret edilerek, en uygun yöntemin, bölgede İngiliz koruması altında bir aşiretler konfederasyonu oluşturmak olduğu sonucuna varılıyordu. İngiltere dağlık bölgelere doğrudan müdahale etmekten alabildiğince kaçınmalı; petrol ve doğal kaynakların yer aldığı alçak bölgelerde ise doğrudan denetim kurmalıydı.¹⁵³

İngilizler, Kürtler üzerinde çok değişik oyunlar denediler. Bu oyunlardan biri, Ermenileri Kürt kıyafetine sokarak Kürtleri kışkırtmak için Ermeni ajanlarının kullanılmasıdır.¹⁵⁴

Bnb. Noel, Kürtlerin arasında "İslamcı" ve "Milliyetçi" olmak üzere iki akımın hakim olduğu gözlemlenmektedir. Noel İngiltere'nin "Milliyetçileri" desteklemesinin daha avantajlı olacağına inanmaktadır. Çünkü Türkler, İslamcılarla işbirliği yapmaktadırlar. İngiltere eğer Kürtlere sahip çıkar ve onlarla istikrarlı bir hükümet kurarsa o zaman Londra, Kafkasya ve Mezopotamya arasında güçlü bir tampon bölge ihdas etmiş olacaktır ki bu her şeyden önce İngiltere'nin emperyalist siyasetinin gereklerine fevkalade uygundur. Ama, Bağdat'taki yüksek komiserin önerilerine uyulurda Musul ve Kerkük Mezopotamya mandası altına alınırsa, o zaman Noel'e göre Kürt çoğunluğunun olduğu ve zenginliklerle dolu bu yörede kurulan Kürdistan

152 Çağlayan, **a.g.m.**, s. 296, 297.

153 Kaymaz, **a.g.e.**, s. 93.

154 Güven, **a.g.t.**, s. 36.

insan gücünü mıknatıs gibi çekecektir. Sonuç ise siyasal bağımsızlığına yeni kavuşmuş Kürdistan'ın sosyo ekonomik açıdan çöküşü olacaktır.¹⁵⁵

İngilizlerin, Kürtler üzerindeki emellerini ve onlar üzerinde oynamak istedikleri oyunların iç yüzünü kendi belgelerinde yer almaktadır.

“... Kürtlerin ve Ermenilerin durumu beni hiç ilgilendirmez. Kürt meselesine verdiğimiz ehemmiyet Mezopotamya bakımındandır.”

“... Kürt kabileleri İngiliz ve Fransız hakimiyetine konacak, Kürdistan'da hiçbir şekilde Türk bırakılmayacak. Bir Kürt devleti mi yoksa bir çok küçük Kürt devletimi kurulacağı düşünülecek. Ermenilere Amerikalılar kanalıyla silah temin edilecek...”

“Kürtlere her ne kadar inanmasak da onları kullanmamız menfaatimiz icabıdır...”

“Kürdistan Türkiye'den tamamen ayrılıp hür olmalıdır...”¹⁵⁶

Musul çevresinde petrolün varlığı keşfedildikten sonra, İngilizler Kürtler üzerinde yoğun bir çalışmaya girdiler. Kukla bir “Kürt Devleti” kurarak bu tampon devlet sayesinde Rusya'yla komşusu olmak ve bu şekilde Rusya'nın Basra Körfezi yoluyla sıcak denizlere inmesini önlemeyi düşündü.¹⁵⁷

İngiltere'nin Kürdistan planı üç temel varsayıma dayanıyordu. 1) Kürtlerin, İngiliz koruması altında bir Kürdistan Devleti'nin kurulması düşüncesini benimseyecekleri; 2) Doğu Anadolu'da bir Ermenistan Devleti'nin kurulacağı; 3) Türklerin bölgeden uzak tutulacakları. 1919 yılının sonuna yaklaşırken her üç varsayımında gerçekleşmeyeceği, bütün göstergeleriyle ortaya çıkmış durumdaydı.¹⁵⁸ İngiltere, Kürtlerle olan münasebetlerinin neticesinde şöyle bir sonucu açıklıyordu. “Bugüne kadar Britanya Hükümeti, Güney Kürdistan'a İngiliz nüfuzunun yerleştirilmesi politikasını savunmuştu. Bunu yaparken yerel halkın kendilerini

155 Mim Kemal Öke, **Belgeler ve Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992, s. 35.

156 Süleyman Kocabaş, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1985, s. 212-213.

157 Güven, **a.g.t.**, s. 29.

158 Kaymaz, **a.g.e.**, s. 121.

destekleyeceklerini umuyorlardı. Ancak şimdi anlaşılıyor ki, bu iyimserlik yersizdir ve halkın çoğunluğu, İngilizlerin gelişine kucak açacak yerde onlara olan düşmanlıklarını açıkça, hatta silahla ifade etmektedirler.¹⁵⁹

Bölgede yaşayan halkın ve aşiretlerin bazıları Osmanlı Devletinden yanaydı. 1922 başlarında Suriye ve Antep'te görev yapan kaymakam Ali Şefik Özdemir bir müfreze ile Revandız'a gönderildi. Özdemir Bey topladığı milisler ve Fransız ordusundan Türklere kaçan Tunus ve Cezayirli Müslüman askerlerden oluşan bir kuvvet meydana getirdi. Özdemir Bey Revandız'a ulaştınca, hızla yerli Kürtlerin sempatisini ve güvenini kazandı. Onun için Irak Kürdistanı'nın muhtelif köşelerinden gelen heyetler Revandız'da karargaha akın ettiler. Özdemir Bey Kürt kesiminden Hemavend aşiret reislerinden Kerim Fettah, Cebbari aşiretinden Seyyid Mehmet, Pişder aşiretinden İngiliz düşmanı kolun temsilcisi sıfatıyla Ahmet Ağa'nın başkanlıklarında bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda Derbend'e saldırı kararı alındı. İngilizler hava kuvveti himayesinde Köysançak'a doğru çekilmek zorunda kaldı.¹⁶⁰

Kürtlerin Musul vilayeti'nde İngiliz işgal yönetimine karşı silahlı başkaldırıları neredeyse bütün yıl boyunca sürmüştü. Mart ayında Zaho'da başlayan huzursuzluklar, sırasıyla Süleymaniye, İmadiye ve Akra'da yinelenmiş; sivil ve asker çok sayıda İngiliz görevlisi öldürülmüştü. Bu gelişmeler, Kürtlerin İngiliz koruması istedikleri varsayımını çürütmüştü. İngilizler ayaklanmalarda Türklerin kışkırtmalarının rol oynadığını düşünüyorlardı. Fakat bu doğru bile olsa, kışkırtmaları böylesine etkili kılan olgunun, Kürtlerin İngiliz yönetimine karşı duydukları genel hoşnutsuzluk olduğu gerçeği de kuşkusuz yadsınamazdı. Gelinek noktada, hem kural ve yasa tanımayan hem de toplumsal bütünleşme dinamiklerinden ve liderlikten yoksun olan bu halkın denetim altında tutmanın, bundan beklenen yarara değmeyecek ölçüde güç ve masraflı bir iş olduğu sonucuna varılmıştı.¹⁶¹

159 Güven, **a.g.t.**, s. 36.

160 Doğan, **a.g.m.**, www.umrandergisi.com, 16 Şubat 2009

161 Kaymaz, **a.g.e.**, s. 121-122.

Toplanan savaş kabinesi, Kürdistan'ın kuzey ve güney olmak üzere iki bölgeye ayrılmasını kabul ediyordu. Güney Kürdistan Musul İngiliz hakimiyetine girerken Londra açısından gerek Noel'in tasavvurları ve gerekse birleşik Kürt Devleti fikri tamamıyla rafa kaldırılmış oluyordu.¹⁶² Irak içerisinde bu etnik grup XX.yüzyılda da büyük devletler tarafından kullanılmaya devam edecektir. Günümüzde de merkezi devletin bu bölgede etkinliği fazla yoktur.

VII. MUSUL MESELESİ VE İNGİLTERE

Ortadoğu coğrafyasının sahip olduğu petrol kaynaklarına bağlı artan jeostratejik konumu, Sanayi İnkılabı sonrası hammadde arama yarışına girişen Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin denetiminde bulunan Musul coğrafyasına göz dikmeleriyle neticelenen yeni gelişmelere, yeni olaylara zemin hazırlamıştır. Ortadoğu'nun petrol kaynaklarına sahip olmak isteyen İngiltere bu coğrafyaya yönelik politikasını çok yönlü olarak ortaya koymuştur.¹⁶³

Musul vilayeti, Osmanlı Devleti'nin Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarından oluşan bir vilayet idi. Eylül 1918'den itibaren İngilizlerin Filistin'den hareketle, Osmanlı ordularına karşı Suriye ve Irak cephelerinde topyekün bir saldırıya geçmesi sonucunda, 23 Ekim'de Kerkük, İngiliz birliklerince işgal edilmişti. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, İngiliz kuvvetlerinin hızını kesmemiş mütarekeye aykırı olmasına rağmen, Musul şehri 3 Kasım'da İngiliz askeri işgali altına girmişti. Buna göre Mondros Mütarekesi imzalandığında, şehir olarak Musul, Osmanlıların elindeyken, Kerkük, İngiliz işgali altındaydı. Dolayısıyla Musul, mütareke hattının dışında

¹⁶² Güven, **a.g.t.**, s. 37.

¹⁶³ Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003, s. 11.

kalmaktaydı.¹⁶⁴

A.Musul'un İşgali

İngilizler için petrolden dolayı Musul'un hayati bir önemi bulunuyordu. Ateşkes antlaşmasını İngilizler adına imzalayan Amiral Calthorpe, İngiltere adına Türk Hükümeti'ne gönderdiği ultimatonda antlaşmanın 7. maddesine göre, Musul tahliyesi için 6. Ordu'ya emir gönderilmesini istemekte idi. Gerçi ateşkesin 16. maddesine göre VI. Ordu'nun teslim olması lazım geldiğinden şüphe yoksa da, İngilizler 20. maddeye göre bu ordunun silahlarını da 18. İngiliz Tümen Komutanı General Marshall'a teslim etmesini şart koşmuştu. İngilizlerin bu talepleri Türk Hükümeti tarafından 6. Ordu Komutanlığı'na 9 Kasım günü tebliğ olundu. Musul'un tahliyesi için müzakerelerde bulunmak üzere gelen 18.nci İngiliz Tümeni Kurmay Başkanı Yarbay Johnson ile Yarbay Lichman gerek ordu komutanı Ali İhsan Paşa'ya gerekse hükümet memurlarına son derece kaba davranışta bulundular. İngiliz subaylarının haysiyet kırıcı davranışları karşısında 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, "Ben 6. Ordu Komutanıyım. General Marshall benim amirim değildir. O bana emir veremez. Ancak, mevcut ateşkes şartlarını görüşerek tatbik ederiz. Bu yolda istekte bulunabilirler" cevabını verince İngiliz subayları oradan uzaklaşırlar. İngilizlerin hakaretine tahammül edemediğini söyleyen Ali İhsan Paşa, devlet merkezine gönderdiği telgrafta istifa etmek istediğini bildirirse de, Harbiye Nezareti bu istifayı kabul etmez. İngiliz tazyik ve baskısı üzerine Türk kuvvetleri 10 Kasım 1918 tarihinde silah, teçhizat ve cephaneleri ile Musul'u tahliye ederek Zaho hattına çekilir. İngilizler böylece Musul vilayetini tamamen işgal ederler.¹⁶⁵

İşgal sadece Musul'la kalmamış, Batı Anadolu ve İstanbul'a da

164 Mustafa Budak, "Milli Bir Ukde: Musul Vilayeti Meselesi" **Irak Dosyası I**, Yay.Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, H. Cengiz, Y. Başkan, İstanbul, TATAV Yay., 2003, s. 369.

165 Türkmen, **a.g.e.**, s. 18-19.

sıçramıştı. İşgale tepki yurdun her yanında görülmeye başlanmış, kısa sürede silahlı direnişe dönüşmüştü. 1920 ortalarında İngiliz işgalindeki Musul'da yer yer çatışmalar başlamıştı. Bölgede yaşayan halkın bir bölümünün çıkarları İngilizlerle hareket etmelerine neden olurken, Osmanlı Devleti'nden de yana olanlar vardı. ¹⁶⁶

1922 yılı başlarından itibaren, İngiltere'nin Musul üzerindeki niyetlerini bilen Mustafa Kemal Musul'un kurtarılması için Revandiz'e asker gönderilmesini istediği zaman İngiltere Mezopotamya'daki askerleri ile Türkiye'ye karşı ilan edilmemiş bir savaş başlattı. Türkiye, Lozan Konferansı toplanmadan, Musul'u askeri hareketle kurtarmaya karar vermişti. ⁽¹⁶⁷⁾İngilizler Lozan görüşmelerinin başladığı günlerde (1923) Musul sorununa askeri çözüm bulmak için bir saldırı dalgası başlattılar. Revandiz'in Hakkari ve Şemdinli ile bağını kesmeye yönelik İngiliz saldırısı güçlü direnişle karşılaştı. Çatışmalar aylarca sürdü. Ancak İngilizlerle işbirliği yapan bazı aşiretler yüzünden Revandiz müfrezesi çekilmek zorunda kaldı. Bu müfreme İngilizlere karşı mücadelede bulunmuş, 1923 Nisan'ının son günlerinde İran sınırını geçerek Uşnu kasabasına sığındı. Bu mücadeleyi yapan Osmanlıya bağlılığıyla bilinen ve Osmanlı yanlısı olan Uceym Sadun Paşa'nın müfrezesiydi. ¹⁶⁸

Türkiye'nin tabiiyetine geçen Osmanlı Devleti ve Ankara Hükümeti'nin yer aldığı için doğduğu toprakları terk etmek zorunda kalan Uceym Sadun Paşa'yı ¹⁶⁹ Atatürk yaptığı mücadelelerden dolayı unutmadı. Cumhuriyet döneminde Urfa'da Atatürk tarafından kendisine tevcih edilen bir çiftlikte ziraatla iştil ederek fani ömrünü Türkiye'de tamamlamıştır. ¹⁷⁰

166 Bülent Demirbaş, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devleti'nde Kuveyt Sorunu**, İstanbul, Arba Yayınları, 1995, s. 27.

167 Güven, **a.g.t.**, s. 59-60.

168 Cihan Yamakoğlu, **Ortadoğu'da Barışla Savaşlar**, Ankara, 2003, s. 168-169.

169 BCA-BKKK,30.18.1.2 /32.78.12

170 Yamakoğlu, **a.g.e.**, s. 169.

Fakat konferansın başlamasıyla askeri yöntemlerden bir süre vazgeçilip diplomasi usullerine bel bağlanması Londra gibi Ankara'da da uygun görülmüştü.

B.Musul Üzerine Türkiye ve İngiltere'nin İddiaları

Lozan öncesi Mudanya Mütarekesi'nde ki oturumda Musul meselesi gündeme gelmiştir. Bu görüşmede İsmet Paşa Musul ve Kerkük bölgelerini istemiş ise de Lord Curzon buna şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁷¹

Musul konusu, konferansın önüne getirilmeden önce Türk ve İngiliz heyetleri arasında ikili temasların yapıldığı görülür. Lord Curzon, Lozan'dan Londra'ya gönderdiği 27 Kasım 1922 tarihli yazıda; İsmet Paşa ile görüştüğünü ve kendisine, konferans sırasında Musul ve Kürdistan konusunda anlaşmazlığa düşmektense özel bir anlaşmaya varılması için çalışmayı önerdiğini bildiriyordu. 27 Kasım'daki görüşme sırasında İsmet Paşa Musul ve Kürdistan'ı istemiş ve nedenlerini; Musul vilayetinin nüfus çoğunluğunu Türklerle Kürtlerin oluşturduğunu, ikinci olarak da İngiliz kaynaklarına dayanarak, Kürtlerin Turan kökenli yani Türklerle aynı soydan geldiklerini ve Türklerle kaderlerini birleştirdiklerini bunu da İngilizlerle çarpışarak ispat ettiklerini sıralamıştır. Fakat Lord Curzon bu nedenlere karşı çıkmış ve bu işi konferansta açık bir anlaşmazlığa sürüklenmektense, konferans dışında özel bir anlaşmaya varsak, nasıl olur diye bir teklifte bulunmuştur.¹⁷²

Lozan Konferansı için BMM'ne çağrı yapıldığı gün, BMM milletvekilleri tarafından 28 Ekim 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu'na ve Dışişleri Bakanlığı'na Misak-ı Milli'nin hudutlarını çizen bir mazbata sunulmuş ve mazbata da "Musul, Süleymaniye, Kerkük, Türkiye'nin ayrılmaz parçalarından olup Misak-ı Milli gereğince egemenliğimiz altına alınacağı

171 Ergünöz Akçora, "Cumhuriyetten Günümüze Türk-İrak İlişkileri ve Türkmenler", **İkinci Ortadoğu Semineri Düünden Bugüne Irak Bildiriler I**, Elazığ 2004, s. 35.

172 Güven, **a.g.t.**, s. 61.

şüphesiz olduğundan hududun buna göre düzeltilmesi zorunludur” deniliyordu. Lozan Konferansı öncesinde alınan bu karar, Lozan Barış Kurulu’na verilen direktifinde temelini oluşturmuştu.¹⁷³

İsmet Paşa, Lozan’da Lord Curzon’la ikili görüşmelerde, Anadolu’nun fakir bir ülke olduğunu, bu sebepten petrole ihtiyacı bulunduğunu, Musul’un Türkiye’ye bağlanması gerektiğini söylüyordu. Lord Curzon verdiği cevapta bunun “hiç de makul olarak karşılanamayacağını” söyledi. Lord Curzon’un da karşı çıkış sebebi yine petroldü. İngilizler Musul petrollerini ellerinden çıkarmak istemiyorlardı. Lord Curzon, Türklerin harbe bile başvurmaları halinde Musul’u savunacaklarını bildirdi. İngilizler Musul meselesinde, Musul’un bölge ve nüfus olarak Irak’ın bir parçası olduğu üzerinde durmaya başladılar.¹⁷⁴

Lozan’da Türk tezinin dayandığı temel nokta etnografik sebeplerdir. İsmet Paşa son resmi Türk istatistiklerine dayanarak Musul’u meydana getiren unsurları şu şekilde gösterilmiştir.¹⁷⁵

173 Turan Silleli, **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s. 63.

174 Kocabaş, **a.g.e.**, s. 220-221.

175 Semih Yalçın “ Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Sorunu” **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası’nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 161-162.

Türk	146.960
Kürt	263.830
Arap	43.210
Yezidi	18.000
Gayri Müslim	31.000
Toplam	503.000

İngiliz Heyeti'nin verdiği rakamlar ise şu şekildedir.

Türk	65.895
Kürt	452.720
Arap	185.763
Hristiyan	62.225
Yahudi	16.865
Toplam	785.468

Bölgede Türk ve Kürt nüfusunun diğer gruplara göre fazla olduğu her iki grafikte de kabul edilmektedir.

İsmet Paşa'nın ortaya koyduğu diğer sebepler ise şu şekilde özetlemek mümkündür.

– Musul vilâyetinde oturanlar yeniden Türkiye'ye bağlanmayı ısrarla istemektedirler; çünkü, sömürgeleşmiş bir halk olmaktan çıkarak, bağımsız bir devletin yurttaşları olacaklarını bilmektedirler.

– Coğrafi ve siyasi bakımlardan, bu vilâyet, Anadolu'yu tamamlayan

bir parçadır. Musul ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.

– Hukuki bakımdan hâlâ Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Musul için İngiltere'nin yapacağı bütün antlaşmaların ve sözleşmelerin hukuki açıdan hiçbir değeri olamaz.

– Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un ticaret ilişkilerimiz ve bu bölgenin güvenilirliği bakımından Türkiye'nin elinde olması zorunludur.

– Musul vilâyeti, Türkiye'nin birçok başka parçaları gibi, savaşın durmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak Türkiye'den alınmıştır. Bu yüzden, aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi, Musul'un da Türkiye'ye verilmesi gerekir.¹⁷⁶

İngiltere'nin Musul'u işgal etmesi ve Musul'un Türkiye'nin 28 Ocak 1920'de aldığı Misak-ı Milli kararlarına dahil edilmesi Musul meselesinin oluşumunda en önemli iki gelişme olmuştur. Lozan Konferansı toplanmadan önce, İstanbul ve Boğazlar hali hazırda İtilaf devletlerinin işgali altındaydı. Bu sebeple, Türkiye diplomatik metotların daha uygun olacağını düşünmüş ve Musul meselesinin çözümü Lozan Konferansı'na bırakılmıştı. Konferansta, Musul meselesi en tartışmalı konulardan bir tanesiydi. Bu antlaşmaya göre Musul sorunu Türkiye ile İngiltere arasındaki doğrudan görüşmelere bırakılmıştı. Türk ve İngiliz hükümetleri dokuz ay içerisinde herhangi bir anlaşmaya varamamaları durumunda sorun Milletler Cemiyeti'ne sevk edilecekti.¹⁷⁷

C.Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvam'a Götürülmesi

İngilizler işin başından itibaren Musul meselesini Cemiyet-i Akvam'a götürmeye çalıştılar. Bu ise İngiltere'nin Musul vilayetini mandası olan Irak'a

176 Yalçın, **a.g.m.**, s. 162.

177 Sara, **a.g.t.**, s. 56.

katmayı amaçlayan temel stratejisinin esasıydı. Hatta Lozan'da böyle bir hüküm koyarken de aynı amacı gözetmişlerdi. İngilizler, Irak Kralı Faysal ile de Musul vilayetinin kesinlikle Türklere bırakılmayacağı konusunda anlaşmışlardı.¹⁷⁸

Lord Curzon İsmet Paşa'nın güçlü argümanlara sahip olduğu Musul meselesini konferans gündeminden çıkartmayı başaracak ve tarafsız bir organın hakemliğine bırakılmasını teklif etti. Sorunun İngiltere ve diğer büyük güçlerin ağırlığı olan Milletler Cemiyeti'ne havalesi bir yerde konunun İngiltere lehine çözüleceğinin müjdecisi olacaktır.¹⁷⁹

Türkiye üyesi olmadığı ve İngiltere'nin etkisindeki Milletler Cemiyeti'nin ise karıştırılmasını istemiyordu.

Türkiye, Cemiyeti Akvam'a hitaben 25 Ağustos tarihli notasında "İngiltere'nin Musul meselesini başından beri ikili müzakerelerle çözülemeye yanaşmadığını belirterek buna rağmen konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini ilke olarak kabul ettik" denildi. 20 Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti Meclisi'nde Musul meselesi görüşülmeye başlandı. Görüşmeler sırasında Türk temsilcisi Fethi Bey; önce Lozan'da sonrada İstanbul Konferansı'nda olduğu gibi mesele hakkında Türk görüşünü açıklamış ve gerçeklerin ortaya çıkması için Plebisit yapılması gerektiğini söylemiştir.¹⁸⁰

Musul sorunu Milletler Cemiyeti'nin gündemine taşınmadan önce İngiltere ve Türkiye arasında konunun doğrudan görüşülmesi gerekiyordu. Bunun için İstanbul'da Haliç Konferansı, 19 Mayıs'tan 5 Haziran'a kadar süre içerisinde yapılmıştı. İngiltere Lozan Konferansı'ndan beri Musul meselesini Milletler Cemiyetine götürmek istemişti. Haliç Konferansı'nın başarısızlıkla

178 Budak, **a.g.m.**, 391-392.

179 Öke, **a.g.e.**, s.106-107.

180 Güven, **a.g.t.**, s. 73.

sona ermesiyle İngiltere hakim durumda olduğu Milletler Cemiyetine Musul meselesini götürmek için önemli bir fırsatı ele geçirdi.¹⁸¹

İngiliz temsilcisi Lord Parmeor, mevcut meselenin Musul mukadderatı değil, Türk-İrak sınırının tespiti meselesi olduğunu söyledi. Ona göre Musul çoktan beri Irak'ın bir parçasıdır. Daha sonra sınır olarak gördükleri meselede çözüm için halk oylamasına gitmek çare olmayacağını kesin bir dille ifade etmiştir. Türk Irak sınırının tespit edilebilmesi için tarafsız üyelerden oluşan bir komisyonun kurulması gerektiğini söyledi.¹⁸²

D.Üçlü Komisyon ve Raporu

Musul bölgesinde Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında çatışmalar oluyordu. Bu nedenle yöredeki çatışmayı önlemek amacıyla “geçici” bir hat tespit edilmesi uygun bulunmuştu. 29 Ekim 1924'te Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çizdiği “Brüksel hattı” adını alan bu çizgi Musul'u Hakkari'den ayıran eski vilayet sınırı idi.¹⁸³

Musul meselesinin incelenmesi için Milletler Cemiyeti Meclisi 30 Eylül 1924'te üç kişiden oluşan bir komisyon kurulmasını kararlaştırdı. Eski Macaristan başbakanı Kont Teleki, Belçikalı büyükelçi Af Wirsén ve İsveçli Albay A. Pavlis'den meydana gelen komisyon 13 Kasım 1924'te göreve başladı. Komisyon 4 Ocak 1925'te Ankara'ya geldi ve daha sonra Orgeneral Cevat Paşa ile diğer Türk askeri uzmanları da yanlarına alarak 16 Ocak'ta Bağdat'a ulaştı. 27 Ocak'ta Musul'a vardılar. Musul vilayetindeki incelemelerini tamamlayan komisyon 18 Mart 1925'te raporunu hazırlamak için Cenevre'ye döndü. 16 Temmuz'da Milletler Cemiyeti'ne sunulan rapor, Türk ve İngiliz iddia ve delillerini sıraladıktan sonra genel sonuçlar bölümünde kendi görüşlerini açıkladılar. Çok uzun olan bu raporun ilk sonucu, İngilizlerin önerdiği sınırın “pek iyi sınır” olduğu vurgulanarak Dicle, Büyük Zap ve Küçük Zap gibi üç büyük nehrin uygun coğrafi sınır

181 Sara **a.g.t.**,s.56

182 Budak, **a.g.m.**, s. 396.

183 Güven, **a.g.t.**, s. 74.

olabileceğinin savunulmasıdır. İkinci olarak, Musul vilayetinin sırasıyla Kürt, Arap ve Türklerden meydana geldiğinin açıklanmasıdır. Daha ilginç, hukuk açısından Türkiye kendi hukukundan vazgeçmedikçe ihtilafı arazinin Türk ülkesinden sayılmasının vurgulanmasıdır. Raporun sonuç bölümünde komisyon Irak'ta manda idaresinin 1928'de sona ereceği için bu yönetimin 25 yıl daha uzatılması ve Musul vilayetindeki Kürtlere idari ve kültürel haklar verilmesi kayıtlarıyla Irak'a bırakılmasının en iyi çözüm olacağını açıkladı. Bu iki noktaya uyulmadığı takdirde Musul vilayetinin Türkiye'ye bırakılmasının uygun olacağını açık bir şekilde dile getirdi. ¹⁸⁴

Komisyon raporu, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde 3 Eylül'de görüşülmeye başlandı. İngiltere Sömürgeler Bakanı Amery, İngiltere-İrak Antlaşması'nın iki tarafın isteği üzerine daha uzun süreli bir anlaşmayla yenileneceğini, Musul'un Irak'a bırakılması için Kürtlere tanınması istenen haklara zaten uyduğunu söyledi. Türkiye'nin karşı çıkması üzerine Milletler Cemiyeti Meclisi 19 Eylül'de Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na başvurulmasını kararlaştırdı. Türkiye kendi tezini savunmak için Divan'a çıkmayı reddetti. ¹⁸⁵ Türkiye Adalet Divanı'nda kendi lehine karar çıkmayacağını bildiği için savunma yapmadı.

İngiltere, Milletler Cemiyeti Adalet Divanı'ndan bağlayıcı bir karar çıkarttı. Divan istenen kararı verdi ve Milletler Cemiyeti de bunu kabul etti. Sonuç olarak 16 Aralık 1925'te Milletler Cemiyeti Musul vilayetinin İngiltere mandasındaki Irak'a bırakılmasını kararlaştırdı. ¹⁸⁶

Bu karar Türkiye tarafından protesto edilse de 1926 yılında Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara Antlaşması imzalandı. ¹⁸⁷ Türkiye Musul'daki haklarından vazgeçti. Musul, İngiliz

184 Mustafa Budak, "Modern Ortadoğu'nun Kurulması Sürecinde Musul Vilayeti" **Milletlerarası Ortadoğu Konferansı Bildiriler**, Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, R. Ahıskalı, Y. Başkan, İstanbul, TATAV Yay., 2004, s. 139.

185 Demirbaş, **a.g.e.**, s. 89.

186 Budak, **a.g.m.**, s. 140.

187 Kaymaz, **a.g.e.**, s. 593.

mandasındaki Irak'a bırakıldı. Böylece 1918'den beri çözümsüz olan Musul sorunu İngiltere'nin istediği bir şekilde çözülmüş oluyordu. Türkiye'nin uluslararası arenadaki pozisyonu ve izlemiş olduğu strateji sorunun İngiltere lehinde çözümlenmesini kolaylaştırmıştı. Çünkü, Türkiye bu dönemde ülkede barışın tesis edilmesine, ülkenin yapısal dönüşümüne odaklanmıştı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası anlamda tanınması gayreti içindeydi. İngiltere Milletler Cemiyeti aracılığıyla Musul konusundaki isteklerini kabul ettirmişti. Musul'un Irak topraklarına katılmasını sağlayarak petrol zenginlikleri yönünden önemli kazanım elde etmişti.¹⁸⁸ İngiltere Basra, Bağdat ile başlayan hakimiyetine Musul'u da katmıştır. İngiltere Milletler Cemiyetini kendi politikaları doğrultusunda yönlendirip çıkarlarını korumayı başarmıştır.

VIII. IRAK'TA MANDA İDARESİ'NİN SONU VE 1930 IRAK-İNGİLTERE ANTLAŞMASI

Irak'ta İngiltere'nin manda denetimi Kral Faysal ve hükümeti tarafından yürütülmüştü. Irak'ta denetim İngiltere'nin elinde kalacak, ancak sorumluluk yerel hükümette olacak, ulusçu düşüncüyü temsil eden hükümetlere sınırlı düzeyde bir uluslararası bağımsız eylem yetkisi verilecekti.¹⁸⁹ Iraklı bakanlar, Irak parlamentosu da sorumlu duruma getirilmişlerdi. İngilizler ismen Irak hükümetinde görevli memurlar olarak kaldılar. İngiltere artık İngiliz çıkarlarını garantiye almak kaydıyla manda idaresine son vermeye hazırlanıyordu.¹⁹⁰

30 Haziran 1930'da Irak ile İngiltere arasında antlaşma imzalandı. Antlaşma ulusal hakimiyete dönük kısıtlı bir ilerlemeyi yansıtıyordu. İç düzenin sağlanmasının sorumluluğunu krala bırakıyordu ve İngiltere dışarıdan Irak'a saldırılması durumunda İngiltere müttefikinin yardımına gelecekti. Irak Hükümeti'nce Majestelerinin Hükümeti tarafından belirlenecek

188 Sara, **a.g.t.**, s. 59.

189 Sara, **a.g.t.**, s. 60.

190 Mansfield, **a.g.e.**, s. 85.

alanlarda Kraliyet Hava Kuvvetleri için hava üsleri sağlanacaktı. Yirmi beş yıl sürecek olan antlaşma Irak Milletler Cemiyeti'ne dahil olduğu zaman yürürlüğe girecekti. İngiltere antlaşma ile çıkarlarını devam ettiriyor ve askeri anlamda garantiler elde ederek kendine müttefik oluşturuyordu.¹⁹¹ Irak'ın petrol üreticisi ülkeler arasına girmesi ve stratejik konumu yüzünden Batılı devletler için önemli bir ülke haline gelmiş ve İngiltere 1930 yılında, yani bağımsızlıktan önce bir ittifak ile Irak'ı kendisine bağlamıştı.¹⁹²

Antlaşma gereğince Irak 1932'de Milletler Cemiyetine üye oldu. Böylece 1932'de Irak bağımsız bir krallık oldu. 1932'de Irak, birleşmiş modern bir devlet yaratmada olumlu bir aşama kat etmişti. Kral Faysal tahta çıkmasını İngilizlere borçlu olmasına rağmen, kendini bağımsız ve aydın bir önder olarak kabul ettirmeyi başarmıştı. Ama Irak'ın bölünmüşlük sorununa hâlâ bir çözüm bulunmuş değildi. Nüfusun dörtte birini Arap olmayan Kürtler, Türkmenler ya da Asuriler meydana getirmekteydi. Öte yandan Araplar, Şiiler çoğunlukta ve politik üstünlüğe sahip Sünniler azınlıkta olmak üzere iki gruba ayrılmış bulunuyordu.¹⁹³

Kral Faysal İngilizlere bağımlı olmasına karşılık, iki savaş arası dönemde Arap milliyetçilerini liderlerinden biri olarak görülmüştür. Bütün taraflarla müzakere yürütebilen tek Arap liderdi. 1933'te kalp kriziyle ani ölümü Araplar için şok oldu. Faysal için Arap milliyetçilik davasının telafi edilmez bir kaybı olarak yas tutulmuştur.¹⁹⁴

Irak'ta İngiliz hakimiyetinin simgesi olan Kral Faysal'ın ölümünden sonra ülkede bir istikrar sağlanamamış ,Irak'ta tam bir kaynaşmış devlet ve millet yapısı oluşamamıştır.

191 Sara, **a.g.t.**, 60-61.

192 Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, Çev: Lütfi Yalçın, Literatür Yayıncılık, 1. Baskı, 2004, s. 143.

193 Mansfield, **a.g.e.**, s. 86.

194 Arthur Goldschmidt S.R. – Lawrence Davidson, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, Çev: Aydemir Güler, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2008, s. 287.

SONUÇ

İngiltere, XVIII. yüzyılda Hindistan'a hakim olunca buraya ulaşan bütün stratejik noktaları kontrol altına almak istemiştir. İngiltere'nin Ortadoğu ve Irak politikasının temeli bu düşünceyle oluşmuştur. İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya çalışmış fakat Osmanlı Devleti'nin, bölgeye yönelik tehditleri durduramayacağı anlaşılınca , İngiltere Osmanlı Devletini desteklemekten vazgeçmiş ve çıkarlarına uygun bir şekilde parçalanmasına çalışmıştır. Ortadoğu ve Irak'ın Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunması İngiltere'nin XIX. Yüzyılın sonu XX. Yüzyılın başında Osmanlı Devleti ile sık sık karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

Irak'ın stratejik, coğrafi konumu ve zenginliklerinden dolayı XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında bu bölge büyük devletlerin hesaplaşma alanına dönmüştür. Bundan dolayı bu bölgede mücadelelerin biri bitmiş diğeri başlamıştır. XIX. yüzyılın sonunda petrolün keşfedilmesiyle beraber bölgeye yönelik sömürgecilik faaliyetleri artmıştır. Petrol I.Dünya Savaşı ve gelecekteki refahın, zenginliğin anahtarıdır. Bu dönemde Osmanlı Devleti varlığını devam ettirebilmek için İngiltere'ye karşı sömürgecilik yarışına girmiş olan Almanya'ya yaklaştı. Osmanlı Devleti ile Almanya'nın ortaklığıyla gerçekleştirilecek olan Bağdat demiryolu İngiltere'nin çıkarları için büyük bir tehdit olmuştur. Bu yüzden bu coğrafya da Almanya ile İngiltere rekabete girmiştir. I. Dünya Savaşı'nın nedenlerinden birisi de Irak'taki bu demiryolu yapımıdır.

İngiltere için Irak'ın herhangi bir sebeple işgal edilmesi gerekiyordu. I.Dünya Savaşı İngiltere için kaçırılmayacak bir fırsat olmuştur. İngiltere'nin savaştaki en önemli hedeflerinden birisi Irak'ı işgal etmektir. İngiltere ,I.Dünya Savaşı öncesi sadece Irak'ta değil Arabistan ,Kuveyt,Basra Körfezi'ndeki şeyhliklerle ilişkilerini geliştirmiş bazı imtiyazlar elde etmiştir.I.Dünya Savaşı sırasında da Arap halkını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmayı başarmıştır.İngilizlerle Arapların işbirliği karşılıklı çıkarları doğrultusunda olmuştur.İngiltere Ortadoğu'daki hedeflerini gerçekleştirirken kendisine yerel

işbirlikçiler bulmuş veya kendine yardımcı olacak bu işbirlikçileri oluşturmuştur. Bu işbirlikçilere ekonomik ve siyasi vaadlerde bulunmuş fakat daha sonra bu vaadleri gerçekleştirilmemiştir. Savaşın kazanılması halinde Araplara Ortadoğu'da Arap devleti sözü verilmiştir. İngiltere Araplara bu vaatte bulunurken bir taraftan da müttefiği Fransa ile Ortadoğu'nun, Irak'ın ve petrolün paylaşımı için gizli antlaşmalar imzalanmıştır. Sykes-Picot Antlaşması'yla Irak İngiltere'ye bırakılmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya atılan manda yönetimi formülü, galip devletlerin çıkarlarını korumak için ortaya çıkmıştır. San Remo görüşmeleri sonucunda Irak'ın manda yönetimi İngiltere'ye bırakılmıştır. İngiltere Irak'taki hakimiyetinin sağlam olması için İngiliz bir yöneticiden ziyade kendi hedeflerini ve politikalarını uygulayacak halkın kabullenebileceği Arap asıllı yönetici bir zümre oluşturmaya çalışmıştır. İngiltere Ortadoğu ve Irak'ta kendine bağlı ve çıkarlarını koruyabilecek yöneticileri devletlerin başına getirmiştir. Irak'ın başına da I. Dünya Savaşı'nda İngilizleri desteklemiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış olan Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Faysal'ı getirmişlerdir. Kral Faysal böylece İngiltere halk tarafından istenmeyen manda yönetiminin etkilerini ve yükümlülüklerini azaltmış, İngiltere direnç göstermeyen liderler seçerek Arapların hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak, Irak yönetimindeki etkilerini devam ettirmişlerdir. İngiltere Irak'ta devletin kritik noktalarına kendi idarecilerini yerleştirmiş, böylece hem Irak'ı hem de mevcut yönetimi denetimi altında tutmuştur.

1921'de Kahire'de Irak'ın geleceğinin konuşulduğu bir konferans toplanmıştır. Toplantının başlıca sebebi Şerif Hüseyin ile Mac Mahon arasındaki yazışmalar ve Sykes-Picot antlaşmasının yarattığı farklılıkları çözmek, Irak'a yönetici seçmek, Kürt bölgesine hakimiyet oluşturma, petrol yönüyle zengin bir bölge olan Musul ele geçirme ve bunun için bazı Kürt gruplarıyla işbirliği yapma, bunun yanında manda yönetiminin harcamalarını azaltma, Irak'ın savunmasını güçlendirmek, Irak'ta güvenliğin sağlanmasını Araplara bırakmak gibi konular tartışılmış planlamalar yapılmış burada alınan kararlar Irak'ta uygulanmaya başlanmıştır.

İngiltere'nin Irak'ta manda yönetimi başlamasından kısa bir süre sonra isyan hareketi başlamış, isyancıların askeri ve mali gücü olmadığından sonuç alınamamıştır. İngilizler bu isyan hareketinin etkisini azaltmak ve daha sonra çıkacak olan isyanları önlemek için ırk ve mezhep ayrımlarını körükleyen bir politika izlemiş, halkın bir araya gelmesi birlik ve beraberlik sağlaması engellenmiştir. Günümüzde İngiltere'nin Irak'ta uyguladığı bu siyasetin sonuçları görülmekte, Irak'ta yönetimde birlik beraber sağlanamadığı gibi, dıştan gelen saldırılar karşısında ve halk bir hedef etrafında toplanamamaktadır.

1922'de İngiltere ile Irak arasında bir antlaşma yapılmış, bu antlaşmaya göre Irak kralı, İngiliz temsilcinin onayı olmadan kararlar alamayacak temsilcinin isteği doğrultusunda politikalar oluşturacak, onun isteği doğrultusunda hareket edecektir. Bu durum İngiltere'nin perde arkasından Irak'ı idare etmesi anlamına gelmekteydi.

İngiltere petrol yönüyle zengin olan Musul'u bölgesini ele geçirmek için bazı Kürt gruplarını kışkırtmıştı. Onlara hem mali hem de askeri olarak destek vermiştir. Hatta İngilizler Kürtleri kışkırtmak için ,Ermeni ajanlarını Kürt kıyafetine sokarak bölge de isyan hareketi başlatmaya çalışmışlardır.İngiltere Musul'u ele geçirince Kürtlere vaad ettiği Kürt devleti rafa kaldırılmıştır.İrak içerisindeki bir takım etnik gruplar XX.yüzyılda da büyük devletler tarafından kullanılmaya devam edecektir.

Musul meselesi ise Lozan Antlaşmasında çözüme kavuşturulamamıştı. Mesele Milletler Cemiyetinde çözülmeye çalışılmış, Üçlü komisyon raporu ve Adalet Divan'ın kararı sonucu Musul sorunu çözüme kavuşmuştur. Musul vilayeti, Irak'ın 25 yıl İngiliz mandasında kalması koşuluyla Irak toprakları içerisinde kalmasına karar verildi.

1930'da Irak ile İngiltere arasında yapılan antlaşmayla manda yönetimi sona eriyordu. Fakat Irak'ta hakimiyet ve denetim İngilizler de kalacak Irak'ta yönetimle alakalı sorumluluk hükümete bırakılmaktaydı. Hükümete

uluslararası düzeyde sınırlı bir bağımsızlık verilecekti. Antlaşma gereği Irak 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıyla beraber Irak bağımsız krallık oldu

İngiltere XX. yüzyılın ilk yarısında Irak'taki menfaatleri gereği hiçbir devletin hakimiyet kurmasına ve Irak'tan siyasi ve ekonomik çıkar sağlamasına müsaade etmemiştir. Bugün de Irak'ta siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumaktadır.

İngiltere, Hindistan yoluna hakim olmak ve Irak petrolünü elinde bulundurmak için XX. yüzyılda Ortadoğu'da suni sınırlar oluşturmuş, yeni devletler, halklar ortaya çıkarmıştır. Bu durum bölgede bugüne kadar gelecek olan çatışmaların ve istikrarsızlığın zeminini hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA-BKKK,30.18.1.2 /32.78.12.

BCA, BMGn.Md.K ,30.10/ 259.741.41.

BCA, BMGn.Md.K ,30.10/266.793.9.

BCA, BMGn.Md.K ,30.10/ 259.743.21.

Ağaoğlu ,Ahmet, **Hindistan ve İngiltere**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1929.

Akçora ,Ergünöz, “Cumhuriyetten Günümüze Türk-İrak İlişkileri ve Türkmenler”, **İkinci Ortadoğu Semineri Düünden Bugüne Irak Bildiriler I**, Elazığ, 2006,s.21-40.

Akyılmaz ,Gül “Siyasi Tarih Açısından Büyük Devletlerin Ortadoğu Politikaları” **ATA Dergisi**, Sayı: 6 Konya, 1994,s.33-47.

Akkan, Erdoğan,” Irak Fiziki Beşeri Coğrafya” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XIX, İstanbul, 1999,s.83-85.

Anderson,Matthew Smith ,**Doğu Sorunu**,Çev:İdil Eser , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Araz ,Nezihe, **Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi**, C.II, İstanbul, Kaynak Kitapları, 1974.

Arı ,Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi**, İstanbul Alfa Yayınları, 2004.

Armaoğlu ,Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, Ankara,T.T.K, 1997.

Arsel ,İlhan, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1987.

Atacan,Fulya ,**Değişen Toplumlar,Değişmeyen Siyaset Ortadoğu**, İstanbul,Bağlam Yayıncılık,2004.

Avcı ,Orhan, "**Türk Ordu Teşkilatı Irak Cephesi (1914-1918)**," Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi 1997.

Avşar ,Servet, **Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası**, Ankara, Kim Yayınları, 2004.

Bayram ,Kemal, **Mezopotamya, Irak Gezi Notları**, Ankara, Yenigün Yayınları.

Bayur ,Y. Hikmet, **Hindistan Tarihi**, C.III, Ankara, TTK, 1987.

Bayur ,Hikmet, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerine Etkileri**, Ankara, T.T.K., 1989.

Bell Getrude L,**Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetim**, Çev:Vedii İlmen,İstanbul,Yaba Yayınları,2004.

Bilgenoğlu,Ali, **Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri**,Antalya ,Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Yayınları,2007.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi (1914-1918),C.III, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1979.

Brown ,L. Carl, **İmparatorluk Mirası**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Budak, Mustafa, "Modern Ortadoğu'nun Kurulması Sürecinde Musul Vilayeti" **Milletlerarası Ortadoğu Konferansı Bildiriler**, Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, R. Ahıskalı, Y. Başkan, İstanbul, TATAV Yay.,2004,s.111-142

Budak, Mustafa, "Milli Bir Ujde: Musul Vilayeti Meselesi" **Irak Dosyası I**, Yay.Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, H. Cengiz, Y. Başkan, İstanbul, TATAV Yay., 2003,s.361-418.

Burak, Durdu Mehmet, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004.

Burçak, Rifki Salim, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, İstanbul, Aydınlık Matbaası, 1946.

Can, Deniz, "**Tanzimat Döneminde Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)**," Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1998.

Çağlayan, Tuncer, "Ortadoğu'nun Yeniden Yapılandırılması Aşamasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Bazı Görüşleri" **Birinci Ortadoğu Semineri**, Elazığ, 2004, s.277-304.

Çeçen, Anıl "Güney Komşumuz Irak" **Avrasya Dosyası Irak Özel**, C. VI, Sayı:3 Ankara, Sonbahar 2000, s.13-25.

Çetinsaya, Gökhan, "XIX. Yüzyılda Irak'ta Osmanlı İdaresi" **Milletlerarası Ortadoğu Kaos mu Düzen mi, 9-10 Ocak 2004 Bildirileri**, Yay Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, R. Ahıskalı, İstanbul, 2004, s.143-156.

Çetinsaya, Gökhan, "Irak" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XIX, İstanbul, 1999, s.93-95.

Çıtak, Celal, "**Sir Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü**," Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi 1997.

Daşçioğlu ,Yılmaz “Irak” **Doğuştan Günüme Büyük İslam Tarihi**, C.XIII, İstanbul Çağ Yayınları,1993,s.171-180.

Daviş,a,Adid ,**Arap Milliyetçiliği; Zaferden Umutsuzluğa** Çev:Lütfi Yalçın, Literatür Yayıncılık,2004.

Devrimler ve Karşı Devrimler Tarihi Ansiklopedisi, C. II, İstanbul 1975.

Dedeoğlu, Beril, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, İstanbul, Derin Yayınları ,2002.

Demirbaş ,Bülent, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devleti’nde Kuveyt Sorunu**, İstanbul, Arba Yayınları, 1995.

Doğanay ,O. Zeki- Atun, Fikret **Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Değerlendirilmesi Körfez Harbi ve Alınan Dersler**, Ankara 1994.

Doğanay, Hayati- Selçuk Hayli, “Irak Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları” **İkinci Ortadoğu Semineri Dünden Bugüne Irak Bildiriler I**, Elazığ 2006,s.231-246.

Duman Sabit, “ Irak: Bir Ulus Yaratma Çabaları”, **Irak Dosyası II**, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, H. Cengiz, Y. Başkan, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2003,s.45-70.

Earle ,Edward Mead, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev: Kasım Yargıcı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972.

Elibüyük, Mesut, 'Ortadoğu'nun Coğrafi Bakımdan Adı, Yeri, Önemi' **Ortadoğu Araştırmalar Dergisi**, C.I, Sayı:l, Elazığ 2003,s.129-156.

Eraslan ,Cezmi “Irak'ta Türk İngiliz Rekabeti” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Ayrı Basım, sayı: 35, İstanbul 1994,s.223-251.

Ersin Nihat, **Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası**, İstanbul 2003.

Fatsa ,Mehmet “I. Dünya Savaşı Öncesi Petrol ve Emperyalizm” **İlim ve Sanat**, sayı: 27, Ekim 1990,s.14-21.

Fromkin, David ,**Barışa Son Veren Barış:Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı**, Çev:Mehmet Harmancı,İstanbul,1994.

Gencer,Ali İhsan, “Tanzimat Fermanı(1839)’dan 1876’ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu, ” **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. XI, İstanbul ,Çağ Yayınları,1993, s. 391-521.

Gençoğlu, Mustafa, “**İngiliz Hakimiyetinde Mısır (1882-1914)**,” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1997.

Gillard,David,**British Documents On Foreign Affairs**,Volume:18,University of Publications of America ,1985.

Goldschmidt, Arthur S.R-Lawrence Davidson ,**Kısa Ortadoğu Tarihi** ,Çev:Aydemir Güler,İstanbul,Doruk Yayıncılık,2008.

Graves, Philip, **İngiliz ve Türkler**,Çev:Yılmaz Tezkan,Ankara ,21 Yüzyıl Yayınları,1999.

Grobba, Fritz,**Irak**, Çev:Feridun Akkor, Ankara, Genelkurmay Basımevi,1951.

Gürel ,Şükrü, **Ortadoğu’nun Petrolü’nün Uluslararası Politikadaki Yeri**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bil. Fak. Yayınları. 1979.

Güven Veli, “**Türk-İngiliz İlişkileri(1923-1960)**,” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1992.

Hourani,Albert,“Modern Ortadoğu’nun Osmanlı Geçmişi” **Osmanlı ve Dünya** Haz:Kemal Karpat,İstanbul, Ufuk Kitapları,2004,s.93-117.

Hurewitz, J.C, **Diplomacy İnthe Near And Middle East A Documentary Record 1535-1956**,Volume:I, Newyork,1987.

Hurewitz, J.C, **Diplomacy İn the Near And Middle East A Documentary Record 1535-1956**,Volume:II, Newyork,1987.

Hurewitz ,Jacob Coleman,**Ortadoğu Siyaseti**,Çev:Nusret Özçelik, Ankara ,Genelkurmay Basımevi,1980.

İmamzade, Meryem, **Irak Dosyası**,İstanbul, Akabe Yayınları,1986.

İpçioğlu,Mehmet, “Getrude Bell’in Anılarında Konya” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**,Sayı:21,Konya, 2009,s.249-253.

İrtem ,Süleyman Kani, **Şark Meselesi**, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1999.

Kara, Fusun, “XX.Yüzyılın Başlarında Irak'ın Ekonomik Durumu”, **İkinci Ortadoğu Semineri Dünden Bugüne Irak Bildiriler I**, Elazığ,2006,s.359-366.

Karaaslan ,Tufan, **Ortadoğu Coğrafyası**, Konya 1998.

Karaçam ,Şenay, “**20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası**,” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara, Gazi Üniversitesi, 2005.

Karadağ ,Raif, **Petrol Fırtınası**, İstanbul, Emre Yayınları, 2003.

Karaköse,Hasan “Hatırat Kitaplarında Ortadoğu Meselesi(1908-1918)” **Birinci Ortadoğu Semineri Bildiriler**, Elazığ, 2004,s.379-414.

Karal ,Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.V, Ankara,T.T.K, 1994.

Karal, ,Enver Ziya **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara,T.T.K, 1983.

Karal,Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX. Ankara, T.T.K, 1999.

Karpat, Kemal **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. baskı, 2004.

Kasalak Kadir, "Manda Sistemi ve Irak ile Suriye'de Uygulaması", **Birinci Ortadoğu Semineri Bildiriler**, Elazığ, 2004,s.57-86.

Kayabalı, ,İsmail- Arslanoğlu,, Cemender **Doğu Problemi**, Ankara 1990.

Kaymaz ,İhsan Şerif, **Musul Sorunu**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003.

Kayra ,Cahid, **Yakındoğu ve Irak Petrolleri**,Ankara ,1952.

Kedourie,Elie, **England And The Near East: The Destruction Of The Otoman Empire** 1914-1921,London ,1955.

Kent ,Marian, **Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler**, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Kılınçkaya ,M. Derviş, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

Kobal ,Yunus, "**Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya**", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, HacettepeÜniversitesi, , 2000.

Kocaoğlu Mehmet, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.

Kocabaş, Süleyman, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar İngiltere ve Türkiye**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1985.

- Kocabaş ,Süleyman, **İngiliz Tuzağı**, İstanbul Vatan Yayınları, 2003.
- Kocabaş, Süleyman, **Tarihte Türkler ve Almanlar**, İstanbul, Vatan Yayınları 1988.
- Kodaman,Bayram,“1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”**Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi** ,İstanbul,C.XII,Çağ Yayınları,1993,s.19-200.
- Koçak ,Arif, **Türk -Arap İlişkileri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1976.
- Kona,Gamze Güngörmüş, **Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık 2004.
- Kubal ,Ayfer Yazkan,“**Britanya İmparatorluğu’nun Irak Dış Politikası**,” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,Yeditepe Üniversitesi,2008.
- Kurşun ,Zekeriya, “Osmanlı’dan Amerika’ya Tanımlanamayan Ülke Irak” **Irak Dosyası I**, Yay. Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, H. Cengiz, Y. Başkan. İstanbul, TATAV Yay, 2003,s.1-30.
- Kurşun ,Zekeriya, **Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar’da Osmanlılar**, Ankara, T.T.K, 2004.
- Küçükkaşçı, Mustafa, “Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılara Göre Irak, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XIX, İstanbul, 1999,s.85-87.
- Kürkçüoğlu ,Ömer, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara, A. Ü. Siyasal Bil. Fak. Yayınları, 1982.
- Kürkçüoğlu ,Ömer, **Türk – İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bil.Fak.Yayınları, 1978.
- Kürkçüoğlu Ömer,**Mondros’tan Musul’a Türk İngiliz İlişkileri**, Ankara 2006.

Lawrence T.E, **Bilgeliğin Yedi Sütunu**, Çev:Bilal Çölgeçen,İstanbul,Çivi Yazıları,2001.

Mansfield ,Peter, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev: Salih Yurdakul, İstanbul, Söylem Yayınları, 2000.

Mantran ,Robert “Irak” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XIX, İstanbul, 1999,s.91-93.

Meram,Ali Kemal,**Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul,Kitaş Yayınları,1969.

Niray ,Nasır, “Ortadoğu’da Siyasal Gelişmelerde Türkiye’nin Rolü” **Ortadoğu Araştırmalar Dergisi**, C.I, Sayı:1, Elazığ 2003,s.267-291.

Osmanlı Döneminde Irak,Ed:Cevat Ekici,İstanbul,Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları,2006.

Oral ,Cavid, **Akdeniz Meselesi**, C.II, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1945.

Ortaylı ,İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul,İletişim Yayınları, 1999.

Ortaylı, İlber, **II. Abdülhamit Döneminde Alman Nüfuzu**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bil. Fak. Yayınları, 1981.

Ortaylı ,İlber “Osmanlı İmparatorluğu’nda Milliyetçilik” **XIII. Türk Tarih Kongresi**, C. II, Ankara, T.T.K, 2002,s.32-39.

Owen Roger- Şevket Pamuk, **20.Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**,Çev:Ayşe Edirne, İstanbul,Sabancı Üniversitesi Yayınları,2002.

Özcan, Azmi “Hindistan” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul 1998,s.75-81.

Özcan, Azmi , “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XXII, İstanbul, 2000,s.294-295.

Özcan Mesut, **Sorunlu Miras Irak**, İstanbul, Küre Yayınları, 2003.

Özdağ ,Ümit, **Değişen Dünya Dengeleri ve Basra Körfezi Krizi**, İstanbul 1991.

Özey ,Ramazan,**Dünya Denklemlerinde Ortadoğu**, İstanbul,özeğitim Yayınları,1997.

Öke,Mim Kemal,**Belgeler ve Türk İngiliz İlişkilerinde Musul Ve Kürdistan Sorunu(1918-1926)**,Ankara,Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,1992.

Öztürk ,Mustafa, 'Ortadoğu' **Ortadoğu Araştırmalar Dergisi**, C. I Sayı: I, Elazığ,2003,s.253-266.

Özyüksel ,Murat, “Anadolu Bağdat Demiryolları” **Osmanlı İktisat CIII**, Ankara,Yeni Türkiye Yayınları,s.663-676.

Özyüksel ,Murat , “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkiler” **Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 2001,s.5-32.

Petro-Strateji, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları 1996.

Polk,William R., **Irak'ı Anlamak**, Çev: Nurettin El Huseyni, NTV Yayınları, 2007.

Pomiankowski ,Joseph, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı**, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1990.

Roberts, S.M,**Yirminci Yüzyıl Tarihi**,Çev:Sinem Gül,Ankara ,Dost Kitabevi,2003.

Saatçi ,Suphi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, 1996.

Sagay ,Reşat, **XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletler Arası Önemli Meseleler**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1972.

Sander,Oral, **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**,Ankara,İmge Kitabevi,2000.

Sara,Kubilay, **“İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiltere'nin Ortadoğu Politikasında Irak,”** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,İstanbul, Beykent Üniversitesi,2008.

Sayhood, Asra, **“1917-1932 Dönemi Irak Yönetimi,”**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,Gazi Üniversitesi,Ankara,2009

Sazak ,M. Seyfi, **“Sir Mark Sykes ve 1900-1920 Arası İngiltere'nin Ortadoğu Politikasına Etkileri,”** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1988.

Silleli ,Turan, **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, İstanbul IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

Şahin ,Naci, 'Ortadoğu'da Kavramlar Üzerine Metodolojik Bir Yaklaşım' **Birinci Ortadoğu Semineri Bildiriler** , Elazığ 2004,s.163-176.

Uçarol, Rifat, “Tarihte Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler” **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Yay. Haz. Sebahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayıncılık 1993,s.361-399.

Uçarol,Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.

Uluğbay ,Hikmet, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2003.

Umar,Ömer Osman,**Osmanlı Yönetimi Ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye(1908-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

Ülman ,A. Haluk, **I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.

Talib,İmadüddin Halil Et, "Irak Tarihi" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XIX, İstanbul, 1999,s.87-91.

Tarihte Türk – İngiliz İlişkileri, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975.

Taşlı,Ömer,**Ortadoğu'ya Süper Güçlerin Etkileri**, FikirYayınları, İstanbul 1991.

Turan ,Ömer, **Tarihin Başladığı Noktada Ortadoğu**, İstanbul,2002.

Turan ,Mustafa, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryoluna Dair Bir Belge" **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sayı:3,Ankara, 1997,s.133-155.

Türk – İngiliz İlişkileri (1583 – 1984), 400 Yıldönümü, Ankara, Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,C.19,İstanbul,1999.

Uğurlu, Nurer, **Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)**, İstanbul,Örgün Yayınevi,2005.

Türkmen ,Zekeriya, **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003.

Wallad,Janet, **Çöl Kraliçesi**, Çev:Püren Özgören, İstanbul, Can Yayınları, 2004.

Winstone,H.V.F, **Ortadoğu Serüveni**, Çev: Fuad Davudoğlu,İstanbul, Risale Yayınları,1999.

Woodward,E.L -Rohan Butler,**Documents On British Foreign Policy (1919-1939)**, Volume:IV, London, 1952.

Yalçın ,Semih “ Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Sorunu” **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası’nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu**, Ankara,Atatürk Araştırma Merkezi,1998,s.155-173.

Yamakoğlu, **Ortadoğu’da Barışla Savaşlar**, Ankara , 2003.

Yavuz ,Ünsal, “Askeri ve Stratejik Açidan Demiryolları” **Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara, ATASE Yay., 1983,s.179-191.

Yazar ,Yusuf “Belgelerle Ortadoğu Şerif Hüseyin ile Mac Mahon’un Mektuplaşmaları” **İlim ve Sanat** sayı: 10, İstanbul 1986,s.85-90.

Yerasimos ,Stefenos, **Milliyetler ve Sınırlar**, Çev: Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995

Yıldız, Hakan, **Büyük Oyun Irak Musul Kerkük Üçgeni**, İstanbul IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004

Yüceer ,Saime, “İngiliz Sömürge İmparatorluğu’nun Doğuşu”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 21, 1986,s.121-139.

Zeine N. Zeine, **Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Çev: Emrah Akbaş, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2003

İnternet Siteleri

www.tavarua-thetraveler.blogspot.com,3 Mart 2010.

www.arabistanlı-lawrence-uzerine.com, 3 Mart 2010.

www.royalark.net/iraq/iraq2.htm,3 Mart 2010.

Ali Kerküklü “Hassas Konular”29 ocak 2008,www.koksav.org.tr/e-bulten,17 Aralık 2009.

www.berkantayhan.blogcu.com/irak-in-kuzey-kismi-ve-turkiye,17 Aralık 2009.

www.sevgi.us/dunya-tarihi/14426-ingiliz-ajan-bell-ve-irakin-kurulusu.html,17 Aralık2009.

www.genctarihciler.com/ortadoğudaki-kadın-casus-gertrude-bell.html,24 Nisan 2010.

Peren Birsaygılı Mut“Irak Cephesi ve Uceymi Sadun Paşa”
www.haber10.com/makale/9166, 24 Aralık 2009.

Mehmet Doğan,“Ermeni Meselesinden Kuzey Irak’a”, www.umrandergisi.com
16 Şubat 2010

EK-1

SÜVEYŞ KANALI ŞİRKETİ'NİN HİSSELERİNİN PAYLAŞIMI VE SATIN ALMA İLE İLGİLİ MEKTUPLAŞMA¹

81. ANGLO-EGYPTIAN AGREEMENT FOR PURCHASE OF KHEDIVE'S
SUEZ CANAL COMPANY SHARES WITH EXPLANATORY LETTER
OF BRITISH AGENT AND CONSUL GENERAL
25 and 27 November 1875

[Great Britain, *Parliamentary Papers*, 1876, vol. 83, pp. 140-42]

At the time that Disraeli arranged for the Rothschild loan, the khedive was believed to possess 177,642 shares of the canal company. It was soon discovered, however, that Isma'il had disposed of 1,040 shares in Paris several years earlier. Account was taken of the discrepancy in the agreement for the sale of the khedive's interest to the British government, concluded by the British Agent and, Consul General in Cairo, Major-General Edward Stanton, and the Egyptian Minister of Finance, Isma'il Sadiq Pasha. See references to Doc. 80.

1. GENERAL STANTON'S EXPLANATORY
LETTER

My telegram of yesterday afternoon will have informed your Lordship of the conclusion of the negotiations which had been entrusted to me for the purchase of the Khedive's Suez Canal shares, by the deposit of these shares in Her Majesty's Consulate in this town, and I have little to add to the information already conveyed to your Lordship on this matter.

On the receipt of your Lordship's telegram of the 23rd, which reached me on the morning of the 24th instant, I lost no time in

proceeding to the palace to inform his Highness of the acceptance of his offer to dispose of his Canal shares to Her Majesty's Government. I was unable at that hour to see the Khedive; but I informed the Minister of Finance, whom I saw in the presence of Nubar Pasha and of the Khedive's "Garde des Sceaux," of the nature of the communication I had to make, and shortly afterwards received the assurance that the terms were agreed to. Being, however, anxious to prevent any misunderstanding on the subject, and also to prevent the possibility of any successful intrigue interfering with the arrangement, I told the Minister I would draw up an agreement for signature, specifying the terms of the engagement entered into.

Before leaving the palace, however, Nubar Pasha had told me that he believed the number of shares in the Khedive's possession did not quite tally with the number specified by your Lordship, as a few of the shares had been disposed of in Paris some ten or twelve years since. I therefore left a

1 J.C Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956*, Volume: I, Newyork, 1987, s. 178-179.

PURCHASE OF KHEDIVE'S SUEZ SHARES

179

blank in the agreement to be filled up when the actual number of shares in His Highness' possession should be ascertained; and when, shortly afterwards, the Minister of Finance informed me that the shares were 176,602 in number instead of 177,642, as specified by your Lordship, I provided that the value of the 1,040 shares short of the last-named number should be deducted from the amount agreed to be paid by Her Majesty's Government.

I also, as your Lordship will perceive, stipulated that the 5 per cent. interest to be paid by the Egyptian Government to Her Majesty's Government until the coupons were liberated from the existing engagement with the Canal Company, should be charged on the revenues of Egypt, and the amount paid in London by equal half-yearly payments of 100,000*l.* on the 1st of June and 1st of December of each year.

Yesterday morning the Egyptian Government sent me seven large cases containing the shares in question, which cases (having previously verified the fact that they contained Suez Canal shares) I caused to be fastened up and corded in my presence, and then sealed with the seals of the Egyptian Minister of Finance, Her Majesty's Agency and Consulate-General, and of the Consular Court for Cairo, leaving the verification of the numbers till I had received further instructions from your Lordship, and I gave the Egyptian Government a receipt for the seven cases, which are now deposited in Her Majesty's Consulate in this town, pending the receipt of instructions for their disposal.

2. AGREEMENT CONCLUDED BY STANTON
AND SADIQ

Whereas, His Highness, the Khedive has proposed to sell to Her Britannic Majesty's Government the whole of his shares in the Suez Canal Company, and whereas Her Britannic Majesty's Government has proposed to purchase from His Highness the

Khedive 177,642 shares in the said Suez Canal Company, for the sum of 4,000,000*l.* sterling.

Now it is hereby witnessed that His Highness the Khedive agrees to sell to Her Britannic Majesty's Government the whole of his shares in the Suez Canal Company, being to the number of 176,602 shares, not, as supposed by Her Britannic Majesty's Government, 177,642 shares; and Her Britannic Majesty's Government agrees to purchase the same for the sum of 4,000,000*l.* sterling, less the proportionate value of the 1,040 shares, the difference between 177,642, and 176,602, and Her Britannic Majesty's Government agrees to recommend to Parliament to sanction the contract.

Her Britannic Majesty's Government undertakes that on the 1st of December next, on the deposit of the shares in the hands of Her Majesty's Agent and Consul-General in Egypt, the sum of 1,000,000*l.* sterling shall be held at the disposal of the Egyptian Government, in the hands of Messrs. N. de Rothschild and Sons of London; and that the remaining 3,000,000*l.* sterling, less the amount to be deducted for the value of the 1,040 shares above mentioned, shall be provided in the months of December and January next, as may be arranged between the Egyptian Government and Messrs. Rothschild and Sons.

The Egyptian Government undertakes to pay to Her Britannic Majesty's Government interest at the rate of 5 per cent. per annum on the whole amount of the purchase money of the said 176,602 shares, in equal half-yearly payments,—the said payments to be made in London on the 1st of June and the 1st of December in each year, until such time as the coupons of the said shares shall be liberated from the engagement now existing with the Suez Canal Company; and the Egyptian Government further engages that the amount of the said interest shall be charged on the revenues of Egypt.

EK-2

MUSUL VİLAYETİNDEKİ PETROL MADENLERİNİN HAZİNEYE
BIRAKILMASINA DAİR BELGELER

Yıldız Saray-ı Hümayun

Başkitabet Dairesi

6274

“ Musul vilayeti dahilindeki petrol madenlerinin imtiyaz Hazine-i Hassa-i Şahâne'ye îtâ buyurulmasına mebni mu'âmele-i lâzımenin îfâsı şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet –penâhi icâb-ı âlisinden olmağla ol- babda emr u fermân hazret-i veliyü'l-emrindir. ¹

17 Şaban 1320/Teşrin –i sâni1318

Ser-Kâtib –i Hazret-i Şehriyâri

Bende

Tahsin”

Yıldız Saray-ı Hümayun

Başkitabet Dairesi

5727

“Musul vilâyetinde bulunan neft ve petrol madenlerinin taharri ve işletilmesi imtiyazı bâ fermân –ı âli münhasıran Hazine–i Hassa'ya âid olduğu gibi Bağdat vilâyeti dahilinde de ehemmiyetli petrol madeni bulunmakta idiğinden ve yekdiğerine muttasıl olan bu iki vilâyet dahilindeki madenin taharri ve işletilmesi imtiyazının dahi Hazine-i Hassa-i Şahâne'ye îtâsı hazine-i müşârun–ileyhâ nezâret-i behiyyesinin 'arz ve iş'arı üzerine şeref sûdur buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet- penâhi iktizâ-yı celîlinden olmağla ol- bâbda emr u fermân hazret-i veliyü'l –emrindir.²

2 Cumade'l-ula 1316/7 Eylül 1314

1 **Osmanlı Döneminde Irak**,Ed:Cevat Ekici,İstanbul,Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları,2006,s.210-211

2 **Aynı Eser**,s.212-213

Ser-Katib-i Hazret-i Şehriari
Bende
Tahsin

Yıldız Saray-ı Hümayun

Başkitabet Dairesi

“Musul vilâyeti dahilinde bulunan emlâk-ı mahsûsa-i cenâb-ı cihanbâni derûnunda petrolgaz madenleri zuhûr etmekte olmasına mebni umûm Musul vilâyeti dahilinde gerek emlâk-ı seniyye derûnunda ve gerek sâ’ir cihetlerde petrol gazı madeni taharrisi ve işletilmesi imtiyazının münhasıran Hazine-i Hassa-i Şahâne namına verilerek ‘ale’l –usûl îcâb eden fermân-ı âlinin tasdîr ve îtâsı Hazine-i Hassa Nezâret-i Celîlesinin tezkire-i marûzası üzerine şeref –sadır olan irade-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî iktizâ-yı ‘âlisinden bulunmuş olmağla ol-bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir.³

5 Cumade’l –ahır 1306/25 Kânûn-ı sâni
1304

Ser-Kâtib-i Hazret-i Şehriari
Bende
Süreyya”

3 Aynı Eser,s.220-221

بندر کربلا

مابین کتابت داروس

۶۷۶

موصول ولایتی را حلتہ کی جدول معدنہ بنک امتیازی خریدہ ہا مہر شاہانہ اعلا
 جو بلندی مطالعہ لہ زہر بنک ایفاسی شرفہ و در جو بلندی ارادہ سہ ہا مہر صلاقی
 ایماں عالیہ او طہاد لیاہدہ امر و زمانہ ہفتہ اولی الہیہ
 اسطہ ۱۱ ہا مہر شاہانہ

بندر کربلا

مابین کتابت داروس

۵۷۷

موصول ولایتی را حلتہ کی جدول معدنہ بنک امتیازی خریدہ ہا مہر شاہانہ اعلا
 جو بلندی مطالعہ لہ زہر بنک ایفاسی شرفہ و در جو بلندی ارادہ سہ ہا مہر صلاقی
 ایماں عالیہ او طہاد لیاہدہ امر و زمانہ ہفتہ اولی الہیہ
 اسطہ ۱۱ ہا مہر شاہانہ

بدر کرم الله وجهه

ماتن کتابت دارسی

موصی ولایتی و اخذند بولنامه اعلان مخصوصه جناب میرزا باقر در ولایت کرمان
 پیران غازی معدنی ظهور اینکه اولی بنی عموم موصی ولایتی و اخذند
 کرمان اعلان سینه در دسته و کرمان سازنده کرده پیران غازی معدنی
 تحریر و اینست که اینست که در اینست که در اینست که در اینست که
 علی الاصول ایجاب آید در زمانه عالیه که در اینست که در اینست که
 صلوات بر سر همه سی اوزرین شرفی و در اینست که در اینست که
 پادشاهی انتهای عالیستند بولنامه اینست که در اینست که در اینست که

محمدی لاجوردی
 کاتبی

EK-3

İNGİLTERE İLE KUVEYT ŞEYHİ ARASINDA ANTLAŞMA ¹100. EXCLUSIVE AGREEMENT: THE KUWAYTI SHAYKH
AND BRITAIN
23 January 1899[C. U. Aitchison, *Collection of Treaties* (1933, 5th ed.), vol. 11, p. 262]

Relations between England and Kuwayt started in 1775, when, for a brief period, the main port of the desert district was used as a station of a British overland mail service from India to the Mediterranean. Britain turned down offers of cooperation in the early nineteenth century by successive shaykhs of the principality. Shaykh Mubarak became the ruler in 1896, and the Sublime Porte, in the following year, reasserted nominal suzerainty over the area. Mubarak appealed for British protection as a means of severing his loose ties to the Ottoman Empire. Disturbed by the scheme of Count Kapnist, a Russian subject, for a railroad from the Mediterranean coast of Syria to Kuwayt, Baron (later Marquess) Curzon, seventeen days after entering upon his duties as viceroy in India, obtained from Mubarak the following secret bond, which included a nonalienation clause and the surrender of external sovereignty. The undertaking figured prominently after 1903 in the United Kingdom's relations with Germany and the Ottoman Empire over the Baghdad railroad proj-

ect. H. J. Liebesny, "International Relations of Arabia," *Middle East Journal*, 1 (April 1947), 148-68; J. Y. Brinton, "The Arabian Peninsula," *Revue Égyptienne de droit international*, 3 (1947), 5-38; Sir A. T. Wilson, *Persian Gulf*, chap. 15; H. St. J. B. Philby, *Arabia*, passim; L. Fraser, *India under Lord Curzon and After*, pp. 78-115; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, vol. 2, chaps. 2, 23; V. Chirol, *The Middle Eastern Question*, chap. 20.

The object of writing this lawful and honourable bond is that it is hereby covenanted and agreed between Lieutenant-Colonel Malcolm John Meade, I.S.C., Her Britannic Majesty's Political Resident, on behalf of the British Government on the one part, and Sheikh Mubarak-bin-Sheikh Subah, Sheikh of Koweit, on the other part, that the said Sheikh Mubarak-bin-Sheikh Subah of his own free will and desire does hereby pledge and bind himself, his heirs and successors not to receive the Agent or

Representative of any Power or Government at Koweit, or at any other place within the limits of his territory, without the previous sanction of the British Government; and he further binds himself, his heirs and successors not to cede, sell, lease, mortgage, or give for occupation or for any other purpose any portion of his territory to the Government or subjects of any other Power without the previous consent of Her Majesty's Government for these purposes. This engagement also to extend to any portion of the territory of the said Sheikh Mubarak, which may now be in the pos-

session of the subjects of any other Government.

In token of the conclusion of this lawful and honourable bond, Lieutenant-Colonel Malcolm John Meade, I.S.C., Her Britannic Majesty's Political Resident in the Persian Gulf, and Sheikh Mubarak-bin-Sheikh Subah, the former on behalf of the British Government and the latter on behalf of himself, his heirs and successors do each, in the presence of witnesses, affix their signatures on this, the tenth day of Ramazan 1316, corresponding with the twenty-third day of January 1899.

1 J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near And Middle East A Documentary Record 1535-1956*, Volume: I, New York, 1987, s. 218-219.

EK-4

İNGİLTERE'NİN 1905-1906 YILLARINDA BASRA KÖRFEZİ'DEKİ
TİCARET HACMİ AİT TABLO ¹

(b.) *General Trade Statistics and German Competition.**

L. TABLE showing the Total Number and Tonnage of British and Foreign Steam-ships that entered the various Ports of the Persian Gulf in 1905 and 1906.

	Bahrain.				Bander Abbas.				Bushira.				Busorah.†			
	1905.		1906.		1905.		1906.		1905.		1906.		1905.		1906.	
	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.
British	65	95,097	71	109,989	156	224,000	156	237,500	153	197,568	153	221,389	163	162,180	166	209,779
Austro-Hungarian
German	6,205
Greek
Norwegian
Russian
Turkish
United States	16,000	..	20,000	..	5,715	..	6,379	..	6,195	..	7,419
Total	65	95,097	76	111,191	158	241,000	173	248,500	158	198,278	168	235,288	169	180,440	180	220,127

PROPORTION of British Steam Shipping, 1906.

Tons	Bahrain.		Bander Abbas.		Bushira.		Busorah.†		Total of the Four Ports.	
	Per cent.	Per cent.	Per cent.	Per cent.	Per cent.	Per cent.	Per cent.	Per cent.	Per cent.	
..	91	87	90	91	90	91	90	91	90	

1 David Gillard, *British Documents On Foreign Affairs*, V.18, University of Publications of America, 1985, s.244-247

II.—TABLE showing the Total Value of British and Foreign Imports to the various Ports of the Persian Gulf in 1905-6.

BAHREIN.

Country	Value.		Proportion of Imports to Total Imports.	
	1905.	1906.	1905.	1906.
	Rupees.	Rupees.	Per cent.	Per cent.
United Kingdom and India ..	1,03,01,076	1,22,14,220	43	50
Turkish Arabia	1,02,85,594	98,70,146	42	40
Muscat	1,09,800	1,84,161	} 15	} 10
Zanzibar	45,700	55,200		
Trucial Oman	21,54,650	6,20,648		
Persia	13,80,494	13,02,644		
Mukalla	24,205	43,473		
United States of America	1,20,000	} 1	} 1
Germany and other countries visited by Hamburg-America Line steamers	1,44,900		
Total	2,43,01,519	2,45,55,392	100	100

BUNDER ABBAS.

Country.	Value.		Proportion of Imports to Total Imports.	
	1905.	1906.	1905.	1906.
	£	£	Per cent.	Per cent.
United Kingdom and India ..	291,056	197,132	73	56
France	10,872	41,246	2	11
Germany	14,137	28,549	3	8
Austria-Hungary	14,912	31,643	3	9
Russia	18,993	3,616	4	1
United States	12	30	} 15	} 15
Turkey and Turkish Arabia ..	995	1,556		
China	12,508	7,462		
Belgium	3,070	4,144		
Japan	1,380	34		
Italy	5	882		
Java	8,954	7,463		
Mauritius	3,840	44		
Egypt	1,493	24		
Sweden	695	4,022		
Switzerland	25	81		
Muscat	620	1,761		
Persian ports	15,278	21,782		
Other countries	854	462		
Total	399,699	351,933		

BUSHIRE.

Country.	Value.		Proportion of Exports to Total Exports.	
	1905.	1906.	1905.	1906-7.
	£	£	Per cent.	Per cent.
United Kingdom and India ..	498,422	596,482	65	70
France	57,717	102,019	8	12
Austria-Hungary	30,831	67,113	4	8
Germany	26,264	25,459	3	3
Dutch East Indies	9,696	19,931	1	2
Turkey	51,517	11,799	7	1
China	13,396	9,899	2	1
Russia	33,981	7,488	5	1
Belgium, United States, &c. ..	40,108	23,652	5	2
Total	761,932	863,842	100	100

BUSSORAH.

[No statistics available.]

III.—TABLE showing the Total Value of British and Foreign Exports from the various Ports of the Persian Gulf in 1905-6.

BAHREIN.

Country.	Value.		Proportion of Exports to Total Exports.	
	1905.	1906.	1905.	1906.
	Rupees.	Rupees.	Per cent.	Per cent.
United Kingdom and India ..	1,29,29,175	1,41,69,250	63	62
Turkish Arabia	62,69,881	75,47,142	31	33
Egypt	32,190	...	}	5
Germany	72,000	1,00,450		
Muscat	58,327	55,660		
Zanzibar	27,335	39,008		
Trucial Oman	4,84,443	3,45,606		
Persia	2,60,527	3,18,694		
France	3,16,765	1,87,000		
Total	2,04,50,643	2,27,62,810	100	100

BUNDER ABBAS.

Country.	Value.		Proportion of Exports to Total Exports.	
	1905.	1906.	1905.	1906.
	£	£	Per cent.	Per cent.
United Kingdom and India ..	127,533	118,066	82	82
Russia	1,203	10,178	1	7
Turkey and Turkish Arabia ..	7,501	9,388	5	6
China	5	1,080	}	}
Egypt	1,291	355		
Switzerland.. .. .	407	125		
Arabia	3,844	490		
Muscat	1,099	561		
Bahrein	2,250	1,153		
Hong Kong.. .. .	5,467	..		
Arab Coast.. .. .	781	2,579		
Persian ports	4,120	267		
Other countries	261	135		
Total	155,762	144,387	100	100

BUSHIRE.

Country.	Value.		Proportion of Exports to Total Exports.			
	1905.	1906.	1905.	1906.		
	£	£	Per cent.	Per cent.		
United Kingdom and India ..	245,231	325,814	53	54		
China	104,982	110,075	22	19		
Turkey	40,704	43,818	9	7		
Germany	10,565	24,228	2	4		
Egypt	24,646	39,941	5	6		
America	1,114	16,200	}	}		
Austria-Hungary	3	371				
Bahrein	14,064	12,604				
Russia	2,102	10,482				
France	3,314	3,169				
Dutch East Indies	1,469	3,035				
Belgium	5	2,944				
Various	21,741	5,740				
Total	469,940	598,421			100	100

EK-5

ŞERİF HÜSEYİN İLE MAC MAHON ARASINDAKİ MEKTUPLAŞMA¹

8. THE HUSAYN-McMAHON CORRESPONDENCE

14 July 1915–10 March 1916

[Great Britain, *Parliamentary Papers, 1939*, Misc. No. 3, Cmd. 5957]

Amir 'Abdallah, the second son of Sharif Husayn of Mecca, conferred at Cairo in February 1914 with Lord Kitchener, British Agent and Consul General in Egypt, hinting that his father with outside encouragement might stage an insurrection against the Sultan. The United Kingdom was then striving with the Sublime Porte and Germany for a general settlement of the issues between them, so that Kitchener dampened 'Abdallah's enthusiasm. The situation changed, once the Ottoman Empire became involved in the war. Kitchener, then Secretary of State for War in London, sought an agreement with Sharif Husayn. Formal views were exchanged in correspondence conducted over an eight-month period by Husayn and Sir Henry McMahon, the first British High Commissioner for Egypt. The negotiations culminated in a mutually acceptable military alliance but in an ambiguous political understanding that was not clarified at the time, so as not to delay the arrangements for the Arab revolt. Indeed, the political understanding was destined never to be clarified, and the ambiguous interpretations of the imperfect instruments caused boundless troubles in later years, particularly in relation to the Palestine problem. The Husayn-McMahon exchanges comprised altogether ten letters, of which four (numbers 1, 4, 7, 8) have been selected for this compilation. The sharif, in letter number 5, observed that "the two *vilayets* [Ottoman provinces] of Aleppo and Beirut and their sea coasts are purely

Arab *vilayets*, and there is no difference between a Moslem and a Christian Arab; they are both descendants of one forefather." To this the high commissioner replied in letter number 6 that "With regard to the *vilayets* of Aleppo and Beirut, the Government of Great Britain have fully understood and taken careful note of your observations, but, as the interests of our ally, France, are involved in them both the question will require careful consideration and a further communication on the subject will be addressed to you in due course." G. Antonius, *Arab Awakening*, chaps. 7-12; P. L. Hanna, *British Policy in Palestine*, chap. 2; Esco Foundation, *Palestine*, vol. 1, pp. 63-70; Sir R. Storrs, *Memoirs*, chap. 8; "Report of a Committee set up to consider certain Correspondence between Sir Henry McMahon and the Sharif of Mecca in 1915 and 1916," *Parliamentary Papers, 1939*, Cmd. 5974; T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*.

1. FROM SHARIF HUSAYN, 14 JULY 1915

Whereas the whole of the Arab nation without any exception have decided in these last years to live, and to accomplish their freedom, and grasp the reins of their administration both in theory and practice; and whereas they have found and felt that it is to the interest of the Government of Great Britain to support them and aid them to the attainment of their firm and

1 J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956*, Volume:II, Newyork, 1987, s.13-17.

lawful intentions (which are based upon the maintenance of the honour and dignity of their life) without any ulterior motives whatsoever unconnected with this object;

And whereas it is to their (the Arabs') interest also to prefer the assistance of the Government of Great Britain in consideration of their geographical position and economic interests, and also of the attitude of the above-mentioned Government, which is known to both nations and therefore need not be emphasized;

For these reasons the Arab nation see fit to limit themselves, as time is short, to asking the Government of Great Britain, if it should think fit, for the approval, through her deputy or representative, of the following fundamental propositions, leaving out all things considered secondary in comparison with these, so that it may prepare all means necessary for attaining this noble purpose, until such time as it finds occasion for making the actual negotiations:—

Firstly.—England to acknowledge the independence of the Arab countries, bounded on the north by Mersina and Adana up to the 37° of latitude, on which degree fall Birijik, Urfa, Mardin, Midiat, Jezirat (Ibn 'Umar), Amadia, up to the border of Persia; on the east by the borders of Persia up to the Gulf of Basra; on the south by the Indian Ocean, with the exception of the position of Aden to remain as it is; on the west by the Red Sea, the Mediterranean Sea up to Mersina. England to approve of the proclamation of an Arab Khalifate of Islam.

Secondly.—The Arab Government of the Sherif to acknowledge that England shall have the preference in all economic enterprises in the Arab countries whenever conditions of enterprises are otherwise equal.

Thirdly.—For the security of this Arab independence and the certainty of such preference of economic enterprises, both high contracting parties to offer mutual assistance, to the best ability of their military and naval forces, to face any foreign Power which may attack either party. Peace not to be decided without agreement of both parties.

Fourthly.—If one of the parties enters upon an aggressive conflict, the other party to assume a neutral attitude, and in case of such party wishing the other to join forces, both to meet and discuss the conditions.

Fifthly.—England to acknowledge the abolition of foreign privileges in the Arab countries, and to assist the Government of the Sherif in an International Convention for confirming such abolition.

Sixthly.—Articles 3 and 4 of this treaty to remain in vigour for fifteen years, and, if either wishes it to be renewed, one year's notice before lapse of treaty to be given.

Consequently, and as the whole of the Arab nation have (praise be to God) agreed and united for the attainment, at all costs and finally, of this noble object, they beg the Government of Great Britain to answer them positively or negatively in a period of thirty days after receiving this intimation; and if this period should lapse before they receive an answer, they reserve to themselves complete freedom of action. Moreover, we (the Sherif's family) will consider ourselves free in word and deed from the bonds of our previous declaration which we made through Ali Effendi.

2. FROM SIR HENRY MCMAHON, 24 OCTOBER
1915

I have received your letter of the 29th Shawal, 1333, with much pleasure and your expressions of friendliness and sincerity have given me the greatest satisfaction.

I regret that you should have received from my last letter the impression that I regarded the question of the limits and boundaries with coldness and hesitation; such was not the case, but it appeared to me that the time had not yet come when that question could be discussed in a conclusive manner.

I have realised, however, from your last letter that you regard this question as one of vital and urgent importance. I have, therefore, lost no time in informing the Government of Great Britain of the contents of your letter, and it is with great pleasure that I communicate to you on their behalf the following statement, which

HUSAYN-McMAHON CORRESPONDENCE

15

I am confident you will receive with satisfaction:—

The two districts of Mersina and Alexandretta and portions of Syria lying to the west of the districts of Damascus, Homs, Hama and Aleppo cannot be said to be purely Arab, and should be excluded from the limits demanded.

With the above modification, and without prejudice of our existing treaties with Arab chiefs, we accept those limits.

As for those regions lying within those frontiers wherein Great Britain is free to act without detriment to the interests of her ally, France, I am empowered in the name of the Government of Great Britain to give the following assurances and make the following reply to your letter:—

(1) Subject to the above modifications, Great Britain is prepared to recognize and support the independence of the Arabs in all the regions within the limits demanded by the Sherif of Mecca.

(2) Great Britain will guarantee the Holy Places against all external aggression and will recognise their inviolability.

(3) When the situation admits, Great Britain will give to the Arabs her advice and will assist them to establish what may appear to be the most suitable forms of government in those various territories.

(4) On the other hand, it is understood that the Arabs have decided to seek the advice and guidance of Great Britain only, and that such European advisers and officials as may be required for the formation of a sound form of administration will be British.

(5) With regard to the *vilayets* of Bagdad and Basra, the Arabs will recognise that the established position and interests of Great Britain necessitate special administrative arrangements in order to secure these territories from foreign aggression, to promote the welfare of the local populations and to safeguard our mutual economic interests.

I am convinced that this declaration will assure you beyond all possible doubt of the sympathy of Great Britain towards the aspirations of her friends the Arabs and

will result in a firm and lasting alliance, the immediate results of which will be the expulsion of the Turks from the Arab countries and the freeing of the Arab peoples from the Turkish yoke, which for so many years has pressed heavily upon them.

I have confined myself in this letter to the more vital and important questions, and if there are any other matters dealt with in your letters which I have omitted to mention, we may discuss them at some convenient date in the future.

It was with very great relief and satisfaction that I heard of the safe arrival of the Holy Carpet and the accompanying offerings which, thanks to the clearness of your directions and the excellence of your arrangements, were landed without trouble or mishap in spite of the dangers and difficulties occasioned by the present sad war. May God soon bring a lasting peace and freedom to all peoples!

I am sending this letter by the hand of your trusted and excellent messenger, Sheikh Mohammed Ibn Arif Ibn Uraifan, and he will inform you of the various matters of interest, but of less vital importance, which I have not mentioned in this letter.

3. FROM SHARIF HUSAYN, 1 JANUARY 1916

We received from the bearer your letter, dated the 9th Safar (the 14th December, 1915), with great respect and honour, and I have understood its contents, which caused me the greatest pleasure and satisfaction, as it removed that which had made me uneasy.

Your honour will have realised, after the arrival of Mohammed (Faroki) Sherif and his interview with you, that all our procedure up to the present was of no personal inclination or the like, which would have been wholly unintelligible, but that everything was the result of the decisions and desires of our peoples, and that we are but transmitters and executants of such decisions and desires in the position they (our people) have pressed upon us.

These truths are, in my opinion, very important and deserve your honour's special attention and consideration.

With regard to what had been stated in

your honoured communication concerning El Iraq as to the matter of compensation for the period of occupation, we, in order to strengthen the confidence of Great Britain in our attitude and in our words and actions, really and veritably, and in order to give her evidence of our certainty and assurance in trusting her glorious Government, leave the determination of the amount to the perception of her wisdom and justice.

As regards the northern parts and their coasts, we have already stated in our previous letter what were the utmost possible modifications, and all this was only done so to fulfil those aspirations whose attainment is desired by the will of the Blessed and Supreme God. It is this same feeling and desire which impelled us to avoid what may possibly injure the alliance of Great Britain and France and the agreement made between them during the present wars and calamities; yet we find it our duty that the eminent minister should be sure that, at the first opportunity after this war is finished, we shall ask you (what we avert our eyes from to-day) for what we now leave to France in Beirut and its coasts.

I do not find it necessary to draw your attention to the fact that our plan is of greater security to the interests and protection of the rights of Great Britain than it is to us, and will necessarily be so whatever may happen, so that Great Britain may finally see her friends in that contentment and advancement which she is endeavouring to establish for them now, especially as her Allies being neighbours to us will be the germ of difficulties and discussion with which there will be no peaceful conditions. In addition to which the citizens of Beirut will decidedly never accept such dismemberment, and they may oblige us to undertake new measures which may exercise Great Britain, certainly not less than her present troubles, because of our belief and certainty in the reciprocity and indeed the identity of our interests, which is the only cause that caused us never to care to negotiate with any other Power but you. Consequently, it is impossible to allow any dero-

as you know, our fixed determination that nothing shall be permitted to interfere in the slightest degree with our united prosecution of this war to a victorious conclusion. Moreover, when the victory has been won, the friendship of Great Britain and France will become yet more firm and enduring, cemented by the blood of Englishmen and Frenchmen who have died side by side fighting for the cause of right and liberty.

In this great cause Arabia is now associated, and God grant that the result of our mutual efforts and co-operation will bind us in a lasting friendship to the mutual welfare and happiness of us all.

We are greatly pleased to hear of the action you are taking to win all the Arabs over to our joint cause, and to dissuade them from giving any assistance to our enemies, and we leave it to your discretion

gation that gives France, or any other Power, a span of land in those regions.

I declare this, and I have a strong belief, which the living will inherit from the dead, in the declarations which you gave in the conclusion of your honoured letter. Therefore, the honourable and eminent Minister should believe and be sure, together with Great Britain, that we still remain firm to our resolution which Storrs learnt from us two years ago, for which we await the opportunity suitable to our situation, especially in view of that action the time of which has now come near and which destiny drives towards us with great haste and clearness, so that we and those who are of our opinion may have reasons for such action against any criticisms or responsibilities imposed upon us in future.

Your expression "we do not want to push you to any hasty action which might jeopardise the success of your aim" does not need any more explanation except that we may ask for, when necessary, such as arms, ammunition, &c.

I deem this sufficient, as I have occupied much of your Honour's time. I beg to offer you my great veneration and respect.

4. FROM SIR HENRY MCMAHON, 25 JANUARY 1916

We have received with great pleasure and satisfaction your letter of the 25th Safar (the 1st January) at the hands of your trusty messenger, who has also transmitted to us your verbal messages.

We fully realise and entirely appreciate the motives which guide you in this important question, and we know well that you are acting entirely in the interests of the Arab peoples and with no thought beyond their welfare.

We take note of your remarks concerning the *vilayet* of Bagdad, and will take the question into careful consideration when the enemy has been defeated and the time for peaceful settlement arrives.

As regards the northern parts, we note with satisfaction your desire to avoid anything which might possibly injure the alliance of Great Britain and France. It is,

to seize the most favourable moment for further and more decided measures.

You will doubtless inform us by the bearer of this letter of any manner in which we can assist you and your requests will always receive our immediate consideration.

You will have heard how El Sayed Ahmed el Sherif el Senussi has been beguiled by evil advice into hostile action, and it will be a great grief to you to know that he has been so far forgetful of the interests of the Arabs as to throw in his lot with our enemies. Misfortune has now overtaken him, and we trust that this will show him his error and lead him to peace for the sake of his poor misguided followers.

We are sending this letter by the hand of your good messenger, who will also bring to you all our news.

EK-6

**İNGİLTERE TEMSİLCİSİ SIR EDWARD GREY'İN FRANSA TEMSİLCİSİ
M. CAMBON MEKTUBU IRAK VE SURİYE'NİN PAYLAŞIMI (SYKES-
PİCOT ANTLAŞMASI) ¹**

(Secret.)

(6) *Sir Edward Grey to M. Cambon*

Your Excellency,

FOREIGN OFFICE, *May 16, 1916*

I have the honour to acknowledge the receipt of your Excellency's note of the 9th instant, stating that the French Government accept the limits of a future Arab State, or Confederation of States, and of those parts of Syria where French interests predominate, together with certain conditions attached thereto, such as they result from recent discussions in London and Petrograd on the subject.

I have the honour to inform your Excellency in reply that the acceptance of the whole project, as it now stands, will involve the abdication of considerable British interests, but, since His Majesty's Government recognise the advantage to the general cause of the Allies entailed in producing a more favourable internal political situation in Turkey, they are ready to accept the arrangement now arrived at, provided that the co-operation of the Arabs is secured, and that the Arabs fulfil the conditions and obtain the towns of Homs, Hama, Damascus, and Aleppo.

It is accordingly understood between the French and British Governments—

1. That France and Great Britain are prepared to recognise and protect an independent Arab State or a Confederation of Arab States in the areas (A) and (B) marked on the annexed map,¹ under the suzerainty of an Arab chief. That in area (A) France, and in area (B) Great Britain, shall have priority of right of enterprise and local loans. That in area (A) France, and in area (B) Great Britain, shall alone supply advisers or foreign functionaries at the request of the Arab State or Confederation of Arab States.

2. That in the blue area France, and in the red area Great Britain, shall be allowed to establish such direct or indirect administration or control as

Not here reproduced. The delimitations of the areas indicated in the map accompanying the present agreement were subsequently included in the map accompanying the Agreement of Saint Jean de Maurienne, for which see the Introductory Note to Chapter III below.

1 E.L Woodward-Rohan Butler, *Documents On British Foreign Policy (1919-1939)*, Volume:IV, London, 1952, s.245-247

they desire and as they may think fit to arrange with the Arab State or Confederation of Arab States.

'3. That in the brown area there shall be established an international administration, the form of which is to be decided upon after consultation with Russia, and subsequently in consultation with the other Allies, and the representatives of the Shereef of Mecca.

'4. That Great Britain be accorded (1) the ports of Haifa and Acre, (2) guarantee of a given supply of water from the Tigris and Euphrates in area (A) for area (B). His Majesty's Government, on their part, undertake that they will at no time enter into negotiations for the cession of Cyprus to any third Power without the previous consent of the French Government.

'5. That Alexandretta shall be a free port as regards the trade of the British Empire, and that there shall be no discrimination in port charges or facilities as regards British shipping and British goods; that there shall be freedom of transit for British goods through Alexandretta and by railway through the blue area, whether those goods are intended for or originate in the red area, or (B) area, or area (A); and there shall be no discrimination, direct or indirect, against British goods on any railway or against British goods or ships at any port serving the areas mentioned.

'That Haifa shall be a free port as regards the trade of France, her dominions and protectorates, and there shall be no discrimination in port charges or facilities as regards French shipping and French goods. There shall be freedom of transit for French goods through Haifa and by the British railway through the brown area, whether those goods are intended for or originate in the blue area, area (A), or area (B), and there shall be no discrimination, direct or indirect, against French goods on any railway, or against French goods or ships at any port serving the areas mentioned.

'6. That in area (A) the Bagdad Railway shall not be extended southwards beyond Mosul, and in area (B) northwards beyond Samarra, until a railway connecting Bagdad with Aleppo via the Euphrates Valley has been completed, and then only with the concurrence of the two Governments.

'7. That Great Britain has the right to build, administer, and be sole owner of a railway connecting Haifa with area (B), and shall have a perpetual right to transport troops along such a line at all times.

'It is to be understood by both Governments that this railway is to facilitate the connexion of Bagdad with Haifa by rail, and it is further understood that, if the engineering difficulties and expense entailed by keeping this connecting line in the brown area only make the project unfeasible, that the French Government shall be prepared to consider that the line in question may also traverse the polygon Baniyas-Keis Marib-Salkhad Tell Otsda-Mesmie before reaching area (B).

'8. For a period of twenty years the existing Turkish customs tariff shall remain in force throughout the whole of the blue and red areas, as well as in areas (A) and (B), and no increase in the rates of duty or conversion from *ad valorem* to specific rates shall be made except by agreement between the two powers.

'There shall be no interior customs barriers between any of the above-mentioned areas. The customs duties leviable on goods destined for the interior shall be collected at the port of entry and handed over to the administration of the area of destination.

'9. It shall be agreed that the French Government will at no time enter into any negotiations for the cession of their rights and will not cede such rights in the blue area to any third Power, except the Arab State or Confederation of Arab States, without the previous agreement of His Majesty's Government, who, on their part, will give a similar undertaking to the French Government regarding the red area.

'10. The British and French Governments, as the protectors of the Arab State, shall agree that they will not themselves acquire and will not consent to a third Power acquiring territorial possessions in the Arabian peninsula, nor consent to a third Power installing a naval base either on the east coast, or on the islands, of the Red Sea. This, however, shall not prevent such adjustment of the Aden frontier as may be necessary in consequence of recent Turkish aggression.

'11. The negotiations with the Arabs as to the boundaries of the Arab State or Confederation of Arab States shall be continued through the same channel as heretofore on behalf of the two Powers.

'12. It is agreed that measures to control the importation of arms into the Arab territories will be considered by the two Governments.

'I have further the honour to state that, in order to make the agreement complete, His Majesty's Government are proposing to the Russian Government to exchange notes analogous to those exchanged by the latter and your Excellency's Government on the 26th April last. Copies of these notes will be communicated to your Excellency as soon as exchanged.

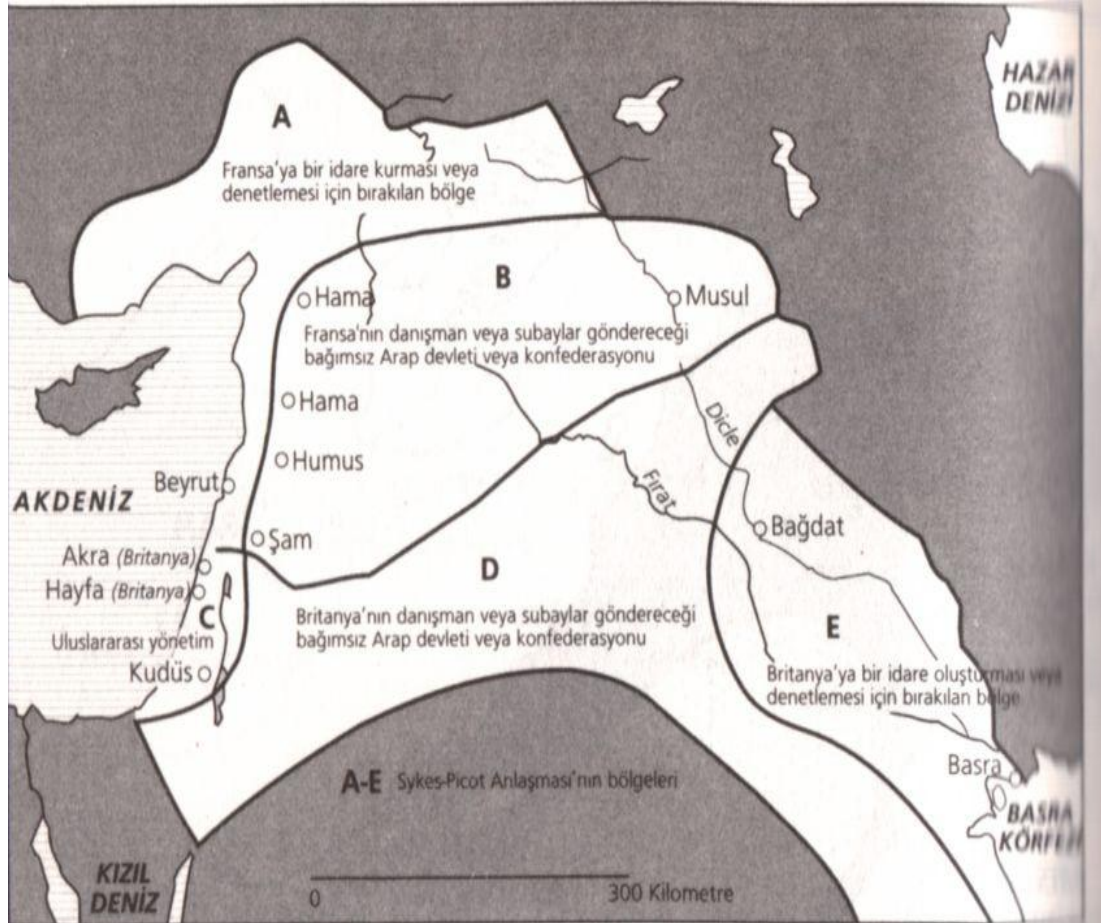
'I would also venture to remind your Excellency that the conclusion of the present agreement raises, for practical consideration, the question of the claims of Italy to a share in any partition or rearrangement of Turkey in Asia, as formulated in article 9 of the agreement of the 26th April, 1915, between Italy and the Allies.

'His Majesty's Government further consider that the Japanese Government should be informed of the arrangements now concluded.

'I have, &c.

E. GREY'

EK-7

SYKES-PİCOT ANTLAŞMASI HARİTASI ¹

1 Ayfer Yazkan Kubal, “**Britanya İmparatorluğu’nun Irak Dış Politikası,**” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, 2008, s.101

EK-8

EMİR FAYSAL'IN PARİS KONFERANSI'NDAKİ FİKİRLERİ ¹

19. AMİR FAYSAL'S MEMORANDUM TO THE SUPREME COUNCIL AT THE PARIS PEACE CONFERENCE

1 January 1919

[David Hunter Miller, *My Diary at the Conference of Paris* (New York, 1924), vol. 4, pp. 297-99]

The British Commander, General Sir Edmund (later Field Marshal Viscount) Allenby, at the time of the Anglo-Arab occupation of Syria in October 1918 permitted Amir Faysal, the third son of King Husayn of the Hijaz, to set up a provisional Arab government with its capital at Damascus (Doc. 15). Pending the decision of the peacemakers at Paris, the area of the provisional Arab state was labeled Occupied Enemy Territory East, which comprised essentially the A and B zones of the Sykes-Picot agreement (Doc. 10) minus the corridor to Persia. At Paris Faysal formally headed the delegation of the Hijaz, which claimed to speak for all Arab Asia, a claim that did not go unchallenged in the Arabian Peninsula. The brief for Arab Asia, developed in the following memorandum, was amplified by Faysal on 6 February 1919 when he appeared before the Supreme Council accompanied by T. E. Lawrence and three members of the Hijazi delegation. G. Antonius, *Arab Awakening*, chap. 14; H. W. V. Temperley, *History of the Paris Peace Conference*, vol. 6, pp. 134-45; P. L. Hanna, *British Policy in Palestine*, chap. 3; A. H. Hourani, *Syria and Lebanon*, chap. 2; D. Lloyd George, *Truth about the Peace Treaties*, vol. 2, chaps. 22, 23; R. Lansing, *The Big Four*, pp. 161-77.

The country from a line Alexandretta—Persia southward to the Indian Ocean is inhabited by "Arabs"—by which we mean people of closely related Semitic stocks, all speaking the one language, Arabic. The non-Arabic-speaking elements in this area do not, I believe, exceed one per cent. of the whole.

The aim of the Arab nationalist movements (of which my father became the leader in war after combined appeals from the Syrian and Mesopotamian branches) is to unite the Arabs eventually into one nation. As an old member of the Syrian Committee I commanded the Syrian revolt, and had under me Syrians, Mesopotamians, and Arabians.

We believe that our ideal of Arab unity in Asia is justified beyond need of argument. If argument is required, we would point to the general principles accepted by the Allies when the United States joined them, to our splendid past, to the tenacity with which our race has for 600 years resisted Turkish attempts to absorb us, and, in a lesser degree, to what we tried our best to do in this war as one of the Allies.

My father has a privileged place among Arabs, as their successful leader, and as the head of their greatest family, and as Sherif of Mecca. He is convinced of the ultimate triumph of the ideal of unity, if no attempt is made now to force it, by imposing an artificial political unity on the whole, or to hinder it, by dividing the area as spoils of war among great Powers.

The unity of the Arabs in Asia has been made more easy of late years, since the development of railways, telegraphs, and air-roads. In old days the area was too huge, and in parts necessarily too thinly peopled, to communicate common ideas readily.

The various provinces of Arab Asia—Syria, Irak, Jezireh, Hedjaz, Nejd, Yemen—are very different economically and socially, and it is impossible to constrain them into one frame of government.

We believe that Syria, an agricultural and industrial area thickly peopled with sedentary classes, is sufficiently advanced politically to manage her own internal affairs. We feel also that foreign technical advice and help will be a most valuable factor in our national growth. We are willing to pay for this help in cash; we cannot sacrifice for it any part of the freedom we have just won for ourselves by force of arms.

Jezireh and Irak are two huge provinces, made up of three civilised towns, divided

1 J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956*, Volume:II, Newyork, 1987, s.38-39.

FAYSAL'S MEMORANDUM AT PARIS

39

by large wastes thinly peopled by semi-nomadic tribes. The world wishes to exploit Mesopotamia rapidly, and we therefore believe that the system of government there will have to be buttressed by the men and material resources of a great foreign Power. We ask, however, that the Government be Arab, in principle and spirit, the selective rather than the elective principle being necessarily followed in the neglected districts, until time makes the broader basis possible. The main duty of the Arab Government there would be to oversee the educational processes which are to advance the tribes to the moral level of the towns.

The Hedjaz is mainly a tribal area, and the government will remain, as in the past, suited to patriarchal conditions. We appreciate these better than Europe, and propose therefore to retain our complete independence there.

The Yemen and Nejd are not likely to submit their cases to the Peace Conference. They look after themselves, and adjust their own relations with the Hedjaz and elsewhere.

In Palestine the enormous majority of the people are Arabs. The Jews are very close to the Arabs in blood, and there is no conflict of character between the two races. In principles we are absolutely at one. Nevertheless, the Arabs cannot risk assuming the responsibility of holding level the scales in the clash of races and religions that have, in this one province, so often involved the world in difficulties. They would wish for the effective super-position of a great trustee, so long as a representative local administration commended itself by actively promoting the material prosperity of the country.

In discussing our provinces in detail I do not lay claim to superior competence. The powers will, I hope, find better means to give fuller effect to the aims of our national movement. I came to Europe, on behalf of my father and the Arabs of Asia, to say that they are expecting the Powers at the Conference not to attach undue importance to superficial differences of condition, and not to consider them only from the low ground of existing European material interests and supposed spheres. They expect the powers to think of them as one potential people, jealous of their language and liberty, and ask that no step be taken inconsistent with the prospect of an eventual union of these areas under one sovereign government.

In laying stress on the difference in the social condition of our provinces, I do not wish to give the impression that there exists any real conflict of ideals, material interests, creeds, or character rendering our union impossible. The greatest obstacle we have to overcome is local ignorance, for which the Turkish Government is largely responsible.

In our opinion, if our independence be conceded and our local competence established, the natural influences of race, language, and interest will soon draw us together into one people; but for this the Great Powers will have to ensure us open internal frontiers, common railways and telegraphs, and uniform systems of education. To achieve this they must lay aside the thought of individual profits, and of their old jealousies. In a word, we ask you not to force your whole civilisation upon us, but to help us to pick out what serves us from your experience. In return we can offer you little but gratitude.

EK-9**EMİR FAYSAL PARİS BARIŞ KONFERANSINDAKİ RESMİ ¹**

1919 Paris Barış Konferansı'nda Emir Faysal'ın Versailles Sarayı'ndaki bir resmi, soldan sağa: önde ortada: Emir Faysal; arka sıra soldan sağa: Nuri el-Said, yanındaki bilinmiyor, Fransız Yüzbaşı Pisini (Emir'in arkasındaki), T. E. Lawrence, yanındaki iki adam bilinmiyor

1 Ayfer Yazkan Kubal, “**Britanya İmparatorluğu’nun Irak Dış Politikası,**” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, 2008, s.153

EK-10**KAHİRE KONFERANSINDAN BİR FOTOĞRAF ¹**

Mezopotamya Komisyonu Kahire Konferansı 1921 (Gertrude Bell, Sir Winston Churchill ve T.E Lawrence)

1 www.tavarua-thetraveler.blogspot.com, 3 Mart 2010

EK-11

İNGİLTERE İLE İRAK ARASINDAKİ İTTİFAK ANTLAŞMASI (10 EKİM 1922)¹

39. TREATY OF ALLIANCE: GREAT BRITAIN AND IRAQ
10 October 1922

(Ratifications exchanged, Baghdad, 19 December 1924)

[Great Britain, *Parliamentary Papers*, 1925, Treaty Series No. 17, Cmd. 2370]

In the insurrection of 1920 (June-September) the nationalists of Mesopotamia (Iraq) gave dramatic emphasis to their demands for full independence. But the territory by then had been awarded to the United Kingdom as a class A mandate. The treaty of 1922 constituted little more than a nominal compromise between the Iraqi nationalist and British positions. The Iraqis, it was true, were vested with limited control over foreign affairs and with a larger measure of autonomy in domestic affairs. But the mandatory instrument in effect was not basically modified, and Britain was empowered under the treaty and its subsidiary agreements (not reproduced) to discharge its mandatory obligations. The nationalists remained discontent even after the signature of the protocol of 30 April 1923 (not reproduced) which reduced the duration of the 1922 treaty from twenty years to "not later than four

years from the ratification of peace with Turkey." P. W. Ireland, *Iraq*, chaps. 19-20; M. Khadduri, *Independent Iraq, a Study in Iraqi Politics since 1932*, chaps. 1-2; S. H. Longrigg, *Iraq 1900 to 1950*, chap. 5.

ART. I. At the request of His Majesty the King of Iraq, His Britannic Majesty undertakes subject to the provisions of this Treaty to provide the State of Iraq with such advice and assistance as may be required during the period of the present Treaty, without prejudice to her national sovereignty. His Britannic Majesty shall be represented in Iraq by a High Commissioner and Consul-General assisted by the necessary staff.

ART. II. His Majesty the King of Iraq

1 J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near And Middle East A Documentary Record 1535-1956*, Volume:II, Newyork, 1987, s.111-114.

undertakes that for the period of the present Treaty no gazetted official of other than Iraq nationality shall be appointed in Iraq without the concurrence of His Britannic Majesty. A separate agreement shall regulate the numbers and conditions of employment of British officials so appointed in the Iraq Government.

ART. III. His Majesty the King of Iraq agrees to frame an Organic Law for presentation to the Constituent Assembly of Iraq and to give effect to the said law, which shall contain nothing contrary to the provisions of the present Treaty and shall take account of the rights, wishes and interests of all populations inhabiting Iraq. This Organic Law shall ensure to all complete freedom of conscience and the free exercise of all forms of worship, subject only to the maintenance of public order and morals. It shall provide that no discrimination of any kind shall be made between the inhabitants of Iraq on the ground of race, religion or language, and shall secure that the right of each community to maintain its own schools for the education of its own members in its own language, while conforming to such educational requirements of a general nature as the Government of Iraq may impose, shall not be denied or impaired. It shall prescribe the constitutional procedure, whether legislative or executive, by which decisions will be taken on all matters of importance, including those involving questions of fiscal, financial and military policy.

ART. IV. Without prejudice to the provisions of Articles XVII and XVIII of this Treaty, His Majesty the King of Iraq agrees to be guided by the advice of His Britannic Majesty tendered through the High Commissioner on all important matters affecting the international and financial obligations and interests of His Britannic Majesty for the whole period of this Treaty. His Majesty the King of Iraq will fully consult the High Commissioner on what is conducive to a sound financial and fiscal policy and will ensure the stability and good organisation of the finances of the Iraq Government so long as that Govern-

ment is under financial obligations to the Government of His Britannic Majesty.

ART. V. His Majesty the King of Iraq shall have the right of representation in London and in such other capitals and places as may be agreed upon by the High Contracting Parties. Where His Majesty the King of Iraq is not represented he agrees to entrust the protection of Iraq nationals to His Britannic Majesty. His Majesty the King of Iraq shall himself issue exequaturs to representatives of Foreign Powers in Iraq after His Britannic Majesty has agreed to their appointment.

ART. VI. His Britannic Majesty undertakes to use his good offices to secure the admission of Iraq to membership of the League of Nations as soon as possible.

ART. VII. His Britannic Majesty undertakes to provide such support and assistance to the armed forces of His Majesty the King of Iraq as may from time to time be agreed by the High Contracting Parties. A separate agreement regulating the extent and conditions of such support and assistance shall be concluded between the High Contracting Parties and communicated to the Council of the League of Nations.

ART. VIII. No territory in Iraq shall be ceded or leased or in any way placed under the control of any Foreign Power; this shall not prevent His Majesty the King of Iraq from making such arrangements as may be necessary for the accommodation of foreign representatives and for the fulfilment of the provisions of the preceding Article.

ART. IX. His Majesty the King of Iraq undertakes that he will accept and give effect to such reasonable provisions as His Britannic Majesty may consider necessary in judicial matters to safeguard the interests of foreigners in consequence of the non-application of the immunities and privileges enjoyed by them under capitulation or usage. These provisions shall be embodied in a separate agreement, which shall be communicated to the Council of the League of Nations.

ART. X. The High Contracting Parties agree to conclude separate agreements to secure the execution of any treaties, agreements or undertakings which His Britannic

ANGLO-IRAQI ALLIANCE

113

Majesty is under obligation to see carried out in respect of Iraq. His Majesty the King of Iraq undertakes to bring in any legislation necessary to ensure the execution of these agreements. Such agreements shall be communicated to the Council of the League of Nations.

ART. XI. There shall be no discrimination in Iraq against the nationals of any State, member of the League of Nations, or of any State to which His Britannic Majesty has agreed by treaty that the same rights should be ensured as it would enjoy if it were a member of the said League (including companies incorporated under the laws of such State), as compared with British nationals or those of any foreign State in matters concerning taxation, commerce or navigation, the exercise of industries or professions, or in the treatment of merchant vessels or civil aircraft. Nor shall there be any discrimination in Iraq against goods originating in or destined for any of the said States. There shall be freedom of transit under equitable conditions across Iraq territory.

ART. XII. No measure shall be taken in Iraq to obstruct or interfere with missionary enterprise or to discriminate against any missionary on the ground of his religious belief or nationality, provided that such enterprise is not prejudicial to public order and good government.

ART. XIII. His Majesty the King of Iraq undertakes to co-operate, in so far as social, religious and other conditions may permit, in the execution of any common policy adopted by the League of Nations for preventing and combating disease, including diseases of plants and animals.

ART. XIV. His Majesty the King of Iraq undertakes to secure the enactment, within twelve months of the coming into force of this Treaty, and to ensure the execution of a Law of Antiquities based on the rules annexed to Article 421 of the Treaty of Peace signed at Sèvres on the 10th August, 1920. This Law shall replace the former Ottoman Law of Antiquities, and shall ensure equality of treatment in the matter of archaeological research to the nationals of all States members of the League of Na-

tions, and of any State to which His Britannic Majesty has agreed by treaty that the same rights should be ensured as it would enjoy if it were a member of the said League.

ART. XV. A separate agreement shall regulate the financial relations between the High Contracting Parties. It shall provide, on the one hand, for the transfer by His Britannic Majesty's Government to the Government of Iraq of such works of public utility as may be agreed upon and for the rendering by His Britannic Majesty's Government of such financial assistance as may from time to time be considered necessary for Iraq, and, on the other hand, for the progressive liquidation by the Government of Iraq of all liabilities thus incurred. Such agreement shall be communicated to the Council of the League of Nations.

ART. XVI. So far as is consistent with his international obligations His Britannic Majesty undertakes to place no obstacle in the way of the association of the State of Iraq for customs or other purposes with such neighbouring Arab States as may desire it.

ART. XVII. Any difference that may arise between the High Contracting Parties as to the interpretation of the provisions of this Treaty shall be referred to the Permanent Court of International Justice provided for by Article 14 of the Covenant of the League of Nations. In such case, should there be any discrepancy between the English and Arabic texts of this Treaty, the English shall be taken as the authoritative version.

ART. XVIII. This Treaty shall come into force as soon as it has been ratified by the High Contracting Parties after its acceptance by the Constituent Assembly, and shall remain in force for twenty years, at the end of which period the situation shall be examined, and if the High Contracting Parties are of opinion that the Treaty is no longer required it shall be terminated. Termination shall be subject to confirmation by the League of Nations unless before that date Article VI of this Treaty has come into effect, in which case notice of termination shall be communicated to the Council

114

DIPLOMACY IN THE NEAR AND MIDDLE EAST

of the League of Nations. Nothing shall prevent the High Contracting Parties from reviewing from time to time the provisions of this Treaty, and those of the separate Agreements arising out of Articles VII, X and XV, with a view to any revision which

may seem desirable in the circumstances then existing, and any modification which may be agreed upon by the High Contracting Parties shall be communicated to the Council of the League of Nations.

EK-12**1922 İNGİLTERE-IRAK MUAHEDESİNİN METNİ ¹**

Muahede 10 Teşrin Evvel 1922 tarihinde Bağdad'da Kral Faysal ile ve İngiliz Irak Fevkalade komiseri bulunan ve şimdi İngiliz heyeti murahhası reisi olan Sir Percy Cox arasında akt ve imza edilmiştir. Muahede on sekiz maddeden ibaret olunup bir vecihtir.

Muahedenin metini:

1. Madde- Irak Kralının talebi üzere İngiltere kralın muahede ahkâmına vaktiyen ve muahedenin meriyeti müddetçe Irak hükümetin milli hükümraniyeti ihlal etmeyecek sürette Irak Hükümetine icab eden muavenet ve müşaverette bulunmak taahhüt eder. Büyük Britanya Kralının Irak'ta heyete kâfi memurlarla bir fevkaladede komiser ve General komiserleri temsil edecektir.

2. Madde- Irak kralı muahedeyi hazırların devamınca Irakta Irak tebaasından maada hiç bir memuri İngiltere Kralının muvaffakatı olmaksızın tayin etmeyi taahhüt eder. Irak Hükümetince istihdam olunacak İngiliz memurlarının adet ve şeriat istihdamı hususi bir itilaf ile tayin olunacaktır.

3. Madde- Irak Kralı, Irakta bir meclisi müessesesan teşkili için bir teşkilatı esasıye kanunu tanzim ve tatbik etmeyi kabul eder. Bu kanun muahede hazırların ahkâmına muhalif olmayacak ve Irakta mütemekin bütün ahalinin haklarını, amellerini, menfalarını nazır-ı itibara alacaktır. Bu teşkilatı esasıye kanuni ta serbesti-i vicdan ve serbesti-i edyan temin edecek ve ancak umumi asaysan ve ahlak umumiyenin muhafazasına itina eyleyecektir. Bütün Irak seknesi arasında, ırk, din, mezhep ve ya lisan itibarla hiçbir vecihle fark gözetilmemesi, temin olunacak ve her cemaatin kendi efradiyetin gibi lisanında tahsil ve terbiyesi için kendi mektepleri muhafaza ve idare etmek hakkı, Irak hükümetin maarif hususunda vazı edeceği mahiyet umumiyet haiz ahkâma tevfiik hareket etmeyecek, inkâr ve ihlal edülecektir.

Bu kanun teşrii olsun, icrai olsun, parlamento usulünü vaaz edeceklerken bunların mukarreratı mali ve askeri zabıtaya ait senelerde dâhil olmak üzere bütün mühim meseile şamil bulacaktır.

4. Madde- İş bu muahedenin 17,18 inci maddeleri ahkâmına halel gelmemek ve bu muahedenin meriyetince devam etmek üzere Irak Kralı Britanya Kralığının menafine, mali ve beynelmilel tahudat taluk eden bütün mühim mesailide İngiliz Kralının fevkalade komiser vasıta ile vuku bulacak vesayasını rehber ittihaz etmeyi kabul eyler.

Irak kralı mali hususta mutalık şeylerde İngiliz komiseri ile istişare edecek ve Irak Hükümeti İngiltere Krallığına karşı mali taahüdat altında

1 Asra,Sayhood, "1917-1932 Dönemi Irak Yönetimi," Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi,Ankara,2009,s.202-205.

bulunacağı müddetçe ahval maliyenin tarsini ve hüsnün idaresini temin eyleyecektir.

5. Madde- Irak Kralı Londra'da ve tarafının ait önce takrir edilecek diğer başkent ve şehirlerde kendisini temsil ettirmen hakkına maliktir. Irak Kralının temsil edileceği şehirlerde Irak tebaası hukuken İngiltere mümessilleri tarafından himaye ve müdafaasını kabul eder. Irak kralı ecnebi devletler tarafından Irak'a tayin olunacak makamı, İngiltere Kralı tayınları tasvip ettikten sonra, bizzat muvafakati beyanı ile kabul edilecektir.

6. Madde- İngiltere Kralı Irak'ın mümkün olduğu kadar süratle cemiyet-ı akvama kabulünü temin için hasın vasatını bezil etmeği taahhüt eyler.

7. Madde- İngiltere Kralı zaman zaman tarafeyn akıdınca kabul olunacağı üzere Irak Kralının kuvveyi müsahhasına muavenet ve müzaheret etmeyi taahhüt eyler. Bu gibi muavenet ve müzaheret şümül ve şartlarını tayin için tarafeyn akideyin beyninde hususi itilaf akıt ve cemiyet-ı akvam meclisine tebliğ olunacaktır.

8. Madde- Irak arazisinde hiçbir kıta hiçbir suretle başkalarına terk ve yahut icar veya ecnebi bir devletin konturları altına vaaz edilmeyecektir. Bu, Irak Kralını ecnebi memleketler ile icap eden tavsiyelerde bulunmak ve maddeyi sabıkadaki evamiri tatbik etmek için bizim kefevi adli İngiltere kralı akıt etmesine mani olmayacaktır.

9. Madde- Irak kralı, örf adalet ve kapitülasyonlardan terşih eden ma fiyati ve imtiyazın adam tatbikinden dolayı İngilizler manevi vakaya için İngiliz Kralı tarafından lüzümi nazar itibara alınacak mesül tadilat ve tedabir adliyenin ittihazını der halde eder. Bu tadilat ve tedabir hususi bir itilafta kayıt ve tespit ve cemiyet-ı akvam meclisine tebliğ olunacaktır.

10. Madde- İngiliz Kralının Irak'ın muhafazası için icrasına lüzum göreceği taahhüdat ve itilafının temin icrası için hususi itilaflar akideti tarafeyn akdeyen kabul ederler Irak Kralı bu itilafların icra ve tatbikini temin edecek kavanin vaazını taahhüt eder. Bu gibi itilaflarda cemiyet-ı akvam meclisine tebliğ olunacaktır.

11. Madde- Cemiyet-ı Akvam azasından olan bir devletin veyahut İngiltere kralınca salif-ül zikir cemiyet devletlerine heyeti hukuka malik bulunması kabul olunan herhangi diğer bir devlet tebaası veya bu gibi devletler kanunlarınca teşekkül etmiş şirketlere karşı, İngiliz tebaasıyla bil mükayese rüsuma, ticaret veya seyir sefayine, hıraf ve sanayi, ticaret bahriye ve subul tayyare cebel ait hüsünde hiçbir vecihle farkı muamele etmeyecektir. Kezalik yerli emvaliyle salif-ül zikir devletlerden birine mahsus olan emvalinde sebatan muamele olunacaktır. Irak arazisi dâhilinde münasip şerai ile kavaniyn temasıyla serbest olacaktır.

12. Madde- Misyonerlerin teşebbüsti asayiş umumiye ve husun idareye muzır olduğu sabit olamadığına, bu teşebbüste mümanaat veya müdahale edilmeyecek ve misyonerlerden birinin dini veya mezhebi yüzünden kendisine farklı muamele edilmeyecektir.

13. Madde- Irak Kralı, içtimai dini ve diğer müsaadesi nispete hayvan ve nebat hastalıklarında dâhil halde hastalarla mücadele için Cemiyet-ı Akvam kabul edilen müşterek teşkilat ile teşrik mesai eylemeyi taahhüd eder.

14. Madde- 10 Ağustos 1920'de Sevr da imza edilen sulh muahedesinin 421inci maddesine tezyil olunan ahkâm esasına müstenit bulunacak bir asarı atika kanununun tanzim ve tatbiki, iş bu muahedenin mevki meriyete girmesinden on iki ay zarfında temin etmeyi Irak Kralı taahhüd eder. Bu kanun sabık Osmanlı asarı atika kanunun birine kaim olacak ve asarı atika tahrüyati hususunda cemiyet-ı akvama dâhil devletler ile İngiltere Kralınca bu muahede cemiyet-ı akvama dâhil olanlarla aynı hukuka malik bulunduğu kabul edilen bütün devletler tebaasını müsavat muamele ile tabi tutulacaktır.

15. Madde- Tarafeyin akideyin beynindeki münasebet maliye hususi bir itilaf name ile tanzim olunacaktır. Bu itilaf bir taraftan Irak için ve zaman zaman lüzumu görülecek nefiy umumiye hadim mazahırat maliyenin teferruatı tespit edeceği gibi diğer taraflarda Irak hükümetine tertip edecek mesuliyet ve taahhüdatın tedrici tasfiyesini nazar itibara alacaktır. Bu itilaf namede Cemiyetı akvam meclisine tabiliği olacaktır.

16. Madde- İngiltere Kralı beynel millel taahhüdatının müsait olduğu nispete Irak hükümetinin hem civarı bulunan Arap hükümetleri ile örf ve adet veya diğer hususa' ta ait iştirak etmesine mümanii edilmeyecektir.

17. Madde- İş bu muahedenin maddelerinde birinin tefsirinde tarafeyn akıdeyin ihtilaf çıktığı takdirde cemiyet-ı akvamı muahedesinin 14. Mucibince teşkil eden beyn millel daimi mahkemeye muracatla hal olunacaktır. Muahedenin İngilizce ve Arapça metinleri arasında bir tahlif zuhur ederse o zaman İngilizce metin muteber olacaktır.

18. Madde- İş bu muahede meclis müsesatince kabul olunup tarafeyn akıtınca tasdik olunur olmaz mevki tatbik vaaz olunacak ve yirmi sene müddetle meri olacaktır. Bu müddetinin hitamında vaziyet tadkik edilecek ve tarafeyni akideyen temdidine lüzum görmezlerse muahedeye nihayet bulunmuş nazar ile bakılacak ve keyfiyet hitam cemiyet-ı akvam meclisin tasdikine arz olunacaktır. Bilakis iş bu muahedenin altıncı maddesi tahakkuk edilmiş bulunsa. O zaman hitamı sadece cemiyet-ı akvam meclisine tebliğ olunur bu muahede de ki ahkâmın ve kezalik 7.10.15 inci maddelerde mezkûr itilaf namelerin zaman zaman edecektir. Tarafeyn aklınca tadiline hiçbir mani olamaz. Ahval ve şeriatın icab edeceğe tarafeyn akıtınca tadiline hiçbir mani olamaz. Ahval ve şeraitin icab edeceği yolda tarafeynin müvafakt ile yapılacak tadilat kezalik, cemiyet-ı akvam meclisine tebliğ olacaktır.

Musaddaka nüshalar Bağdat'da taamüli olacaktır.

Bu iş İngilizce ve Fransızca olarak kaleme alınmıştır. Her iki Lisandan bir nüsha Irak hükümeti'nin hazine evrakında mahfuz bulunacak, her iki lisandan birer nüsha İngiltere'de kalacaktır.

Bağdat 10 Teşrin evvel (Ekim)1922

İngiltere Murahhası
Irak Fevkalade Komiseri

Irak Murahhası
Başvekil ve Nakip

Percy Cox

EI- Şeref Abdurrahman

EK-13**MART 1925'DE ÇIKARILAN IRAK KANUN-I ESASİ'SİNİN TÜRKÇE
METNİ ¹**

Ben, Kurucu Meclisin hazırladığı anayasamızı onaylayarak yürürlüğe girmesi talimatını veren, Irak Kralıyım.

Giriş

Birinci Madde: Bu kanunun adı Irak'ın Kanun-ı Esasi olacak ve hükümleri Irak Krallığının bütün yerlerinde geçerli olacaktır.

İkinci Madde: Irak özgür ve bağımsız bir otoriteye sahiptir; ona ait mal ve mülkler parçalanmaz, ondan taviz verilmez; hükümeti kraliyet sistemine bağlı olup mekanizması parlamentarizmdir.

Üçüncü Madde: Bağdat, Irak'ın başkenti olacak, değiştirilmesi icap ederse özel bir kanun ile değiştirilecektir.

Dördüncü Madde: Irak Bayrağı'nın şekli ve boyutları aşağıda belirtildiği gibidir;Uzunluğu eninin iki katıdır, yatay olarak eşit ve paralel, üstten aşağıya doğru siyah, beyaz ve yeşil olmak üzere üç renge ayrılır. Kırmızı bir şerit bayrak direğine paraleldir. Ana kaidesi beyaz rengin genişliğine eşittir. Ortasında, her biri yedi köşeli olmak üzere iki beyaz yıldız bulunmaktadır.Bunlar düşey konumda olurlar. Bayrağın konumları, devlet nişanı, arması,rütbeleri ise özel bir yasa ile belirlenir.

Birinci Bölüm (Kamu Hukuku)

Beşinci Madde: Irak vatandaşlığına alınanlar ve çıkartılanlar özel bir kanunun hükümlerine göre belirlenir.

Altıncı Madde: Iraklılar milliyet, din ve dil farkı gözetilmeden kanun önünde haklar bakımından eşittirler.

Yedinci Madde: Kişisel özgürlüğe hiçbir kısıtlama ve müdahale yapılamaz. Kanunda belirtilen durumların dışında yakalanamaz, tutuklanamaz,cezalandırılmaz, meskeni değiştirilemez, hapse atılamaz ya da silahlı kuvvetlerde hizmet etmeye zorlanamaz. İşkence yapmak ve Iraklıları sınır dışı etmek kesinlikle yasaktır.

Sekizinci Madde: Konutlar dokunulmazdır. Kanundaki durumlar ve şartlar dışında konutlar işgal edilemez, arama yapılamaz.

Dokuzuncu Madde: Mahkemelere başvuru hakkı engellenmez ve başka bir mahkemeye yönlendirilemez. İcap ettiği takdirde kanunda belirtildiği gibi kendisini yarılatabilecek bir mahkemeye yönlendirilebilir.

Onuncu Madde: Mülkiyet hakları koruma altındadır. Kanunda belirtilen durumlar dışında para kaynaklarına, mallara, emlaklara zorlayıcı bir kısıtlama getirilemez. Menkul ve gayri menkuller haczedilemez. Kamuya ait menkul ve gayri menkuller kesinlikle bedelsiz satılamaz. Ancak kamu yararına kanunda belirtilen durumlarda ve belirtilen şekilde, adil bir bedel ödemek şartıyla satılabilir..

1 Asra, Sayhood, **1917-1932 Dönemi Irak Yönetimi**,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,Gazi Üniversitesi,Ankara,2009,s.220-237

On Birinci Madde: Yasa dışında vergi alınmaz; alınması icap ederse halkın bütün katmanlarını kapsayacak şekilde bir kanun çıkarılacak ve bütün katmanlara eşit bir şekilde uygulanacaktır.

On İkinci Madde: Kanunun çizdiği sınırlar dâhilinde Iraklılar görüşlerini ifade etmekte, toplanmakta, yayın yapmakta, dernekler kurup ona katılmakta serbesttir.

On Üçüncü Madde: İslam dini devletin resmi dini olup Iraklıların inançlarına saygı gösterilip Irak'ta yapılmakta olan dini merasimlerinin mezhep farklılığı göze önüne alınmadan icara edilmesinden bir sakınca yoktur. Ancak bu merasimlerin otoriteye, güvenliğe ve ahlaka aykırı olmaması şarttır.

On Dördüncü Madde: Iraklıların genel konularda ve şahsi konularda Kral, Parlamento ve devlet makamlarına kanunda belirtilen yöntemle dilekçe verme hakları saklı tutulur.

On Beşinci Madde: Tüm yazışma, posta, telefon, telgraf görüşmeleri gizlidir ve el koymaya karşı koruma altındadır. Ancak kanunda belirtilen durumlarda ve belirtilen yöntemle incelemeye alınabilir.

On Altıncı Madde: Farklı etnik gruplara mensup halklar, ana dillerinde eğitim vermek üzere okul kurma hakkına sahiptirler. Ancak bütün bunlar devletin eğitim genel politikasını tayin eden kanunlara uygun olarak yapılmalıdır.

On Yedinci madde: "Arapça dili" Irak'ın resmi dilidir. Ancak bunun istisnaları özel bir kanunla düzenlenebilir.

On sekizinci madde: Iraklılar haklarını kullanmakta ve yükümlülüklerini üstelenmekte eşittirler. Devlet memuriyeti sadece Iraklılara ve her birini gücü ve yeteneği göz önünde bulundurularak verilir. Bu memuriyetlere ancak özel kanunlarla belirtilen istisnai durumlarda Irak vatandaşlığına haiz olmayan yabancılar atanabilir. Ayrıca uluslararası antlaşma ve taahhütlere uygun ya da bu antlaşmaların gereği olarak devlet işlerinde yabancılar görevlendirilebilirler.

İkinci Bölüm

Kral ve Hakları

On Dokuzuncu Madde: Anayasal Irak Kraliyetinin otoritesi ve egemenliği halkındır. Bu krallılık, kral Faysal'a ve ondan sonra çocuklarına ve torunlarına halkın verdiği bir emanettir.

Yirminci Madde: Yasal taht sahibi, intikal kanunun hükümlerine göre, tahtın varisi kralın en büyük oğludur.

Yirmi Birinci Madde: Kral, Ayan ve Millet Meclisinin huzurunda, Kanunı Esasi ve ülkenin bağımsızlığını muhafaza edeceğine, vatana ve millete sadık kalacağına dair yemin etmelidir.

Yirmi İkinci Madde: Kral olmak için geçerli yaş tam olarak on sekizdir. Şayet tahtın sahibi belirtilen yaşta değilse kralın önceden seçtiği bir kişi tahtın sahibi reşit oluncaya kadar ona vekâlet eder. Vekâlet eden kişi kral olamaz, Millet Meclisinin onayı olmadan kralın haklarını kullanamaz. Kral bir vekil tayin etmezse veya kralın seçtiği vekili meclis onaylamazsa meclis bir vekil seçer. Seçilen bu vekil meclis önünde yemin edip görevine başlayınca

kadar Kraliyet haklarını ve yetkisini, Irak halkı adına bakanlar kurulu kullanır ve ondan sorumludur. Vesayet sürecinde Anayasadaki Kral ve varislerinin haklarıyla alakalı maddeler değiştirilemez.

Yirmi Üçüncü Madde: Vekil seçmek zaruri ise meclis derhal toplantıya çağrılır. Meclis feshedilmiş ve yeni meclis için seçim yapılmamışsa eki meclis bu görevi üstlenir.

Yirmi Dördüncü Madde: Kral, Millet Meclisinin onayı olmadan Irak dışına herhangi bir ülkeye krallık yapamaz.

Yirmi Beşinci Madde: Kral aşağıda belirtilen maddelerden dolayı koruma altındadır ve sorumlu değildir.

Yirmi Altıncı Madde:

1. Kral, devletin en yüksek başkanıdır, o kanunları onaylar, neşredilmesine müsaade eder ve uygulanmasının gözetimi yapar. Bununla birlikte kanunların yürürlüğe geçmesi için gereken sistemlerin kurulmasına emir verme yetkisine sahiptir.

2. Kral, Millet Meclisinin toplantısında parlamentonun seçimlerinin icra edilmesi için emir verir ve belirlenen kanunların çerçevesinde bu meclisin açılması, kapatılması, çözülmesi yetkisine sahiptir.

3. Kral, parlamentonun tatili sırasında, ülkenin genel güvenliğini ve düzenini korumak, sağlamak ülkenin karşılaştığı büyük bir tehlikeyi atlatmak, genel bütçeden zamanında sarf edilmesine izin verilmeyen ancak acil olarak sarf edilmesi gereken bir parayı sarf etme kararını almak, Antlaşmaların belirttiği şartları uygulamak vb. gibi durumları uygun bir şekilde çözmek için Kanun-ı Esasi çerçevesinde ve başbakanlık meclisinin onayını alarak karar verip onay verme yetkisine sahiptir. Kralın aldığı kararlar kanuni açıdan güçlülük kazanmaktadır. Yalnız alınan kararlar, uluslararası Antlaşmalarla ilgili olanları hariç, tatilden sonra Meclisin ilk toplantısında sunulması gerekmektedir. Bununla birlikte bu Kanun-ı Esasi düzenlenmesinden önce yapılan bütün antlaşmalar iptal edilmiş sayılır. Ayrıca alınan kararlar bütün bakanlar tarafından onaylanması gerekmektedir. Kanun kavramı ise bu maddenin hükümlerine uygun düzenlenen yasaları içermektedir.

4. Kral Antlaşmaları yapma hakkına sahiptir. Yalnız Meclisin onayı olmadan bu antlaşmaları onaylayamaz.

5. Kral başbakanı seçer; bakanları tayin eder ve görevlerinden istifa ettikleri takdirde istifalarını kabul eder.

6. Kral, Ayan Meclisinin üyelerini seçer ve tayin eder ve görevlerinden istifa ettikleri takdirde istifalarını kabul eder.

7. Kral sorumlu bakanın önerisine binaen siyasi temsilcileri, kraliyet personelini ve hâkimleri atar veya görevden alır. Askeri rütbeleri verir. Özel bir düzene dayanarak başka bir görevde yetkilendirmeksizin şeref rozetlerinin yanı sıra madalya ve rütbe verir.

8. Kral, Silahlı Kuvvetlerin genel komutanıdır; başbakanlığın onayı alarak savaşı ilan edebilir, barış Antlaşmalarını yapabilir, ancak Meclisin onayını almadan bu antlaşmaları onaylayamaz. Bununla birlikte bu kanunun hükümlerine uygun bir şekilde örfi hükümlerinin çıkarması yetkisine sahiptir.

9. Paralar kralın adıyla bastırılır.

10. Kralın onayı olmadan idam cezası uygulanamaz. Kral cezaları hafifletebilir veya özel bir af çıkartabilir. Her iki meclisin onayını alarak genel af ilan eder.

Üçüncü Bölüm Yasama Kurulu (Otoritesi)

Yirmi Yedinci Madde: Bakanların veya bir bakanın önerisiyle ve başbakanın muvafakatiyle ve bunların imzalamasıyla Kral resmi ferman yetkisini kullanır.

Yirmi Sekizinci Madde: Kral ve halk tarafından desteklenen Yasama kurulu, Millet Meclisi ve Ayan meclisinden oluşup kanun çerçevesinde herhangi bir yasanın düzenlenmesi, düzeltilmesi, onaylanması ve iptal edilmesi yetkisine sahiptir.

Yirmi Dokuzuncu Madde: Kral Millet Meclisini bizzat kendisi açar veya Kraliyet konuşmasını yapmak ve açılış törenlerini gerçekleştirmesi için başbakan veya bakanlardan birini vekil tayin eder.

Otuzuncu Madde: Aşağıdaki belirtilen şartları taşıyanlar Millet Meclisine üye olmaları uygun görülmez.

1. Iraklı olmayanlar.
2. Başka bir ülkenin vatandaşı veya başka bir ülke tarafından korunanlar.
3. Millet Meclisinde yaşı otuzdan ve Ayan Meclisinde yaşı kırktan az olanlar.
4. İflasla mahkûm edilenler.
5. Hacizle mahkûm edilip hacizci kaldırılmayanlar.
6. Medeni haklarından yoksun olanlar.
7. Siyasi nedenlerden değil, bir başka suçtan en az bir sene ceza evinde kalan; hırsızlık, rüşvet, emanete hıyanet, sahtelik, üçkâğıtçılık, namus vb. suçlardan dolayı mahkûm edilenler.
8. Direkt bir şekilde maddi menfaati olanlar; sözgelimi Irak'ın resmi dairleri ile antlaşması olanlar. Yalnız devletin arazilerini ve mülklerini kiralayan ve yirmi beş kişiden oluşan limitet şirketlerinde üye olanlar bu kuraldan hariç tutulmuş sayılır.
9. Deli veya aptal olanlar.
10. Özel bir kanunla atan ve kralın akrabası olanlar. Ancak Parlamento ve Ayan meclisinin üyeliklerini aynı şahısta olabilir.

Otuz Birinci Madde: Ayan Meclisi (İleri gelen kişilerin meclisi) geçmişte ülkeye çok hizmet eden, halk tarafından çok sevilen, halkın güvenini kazanan ve kral tarafından seçilen 20 üyeden oluşur.

Otuz İkinci Madde: Ayan meclisindeki üyelik süresi 4 senede bir üyelerinin %50'sinin değiştirilmesi şartı ile sekiz senedir. Bununla birlikte eski üyeler Meclisin üyeliğine tekrar seçilebilirler.

Otuz Üçüncü Madde: Meclis başkanı ile iki yardımcısı bir senelik süre için kralın onayını alarak meclis üyeleri tarafından seçilirler. Bir seneden sonra görevlerine tekrar seçilebilirler.

Otuz Dördüncü Madde: Ayan meclisinin üyelerine seyahat ödenekleri hariç bir yasama dönemi süresince yıllık beş bin rubi ve uzayan her ay için bin iki yüz elli rubi verilir.

Otuz Altıncı Madde: Millet Meclisi ülkede her 20000 erkeği bir milletvekili temsil edecek şekilde seçilecektir.

Otuz Yedinci Madde: Milletvekilinin seçilme yöntemi gizli oylama sonucunda ve gayrimüslim olan azınlıkları temsil etme hususuna dikkat ederek özel bir kanunla tayin edilecektir.

Otuz Sekizinci Madde: Millet Meclisinin dört yasama dönemi vardır; seçildikten sonra Ekim ayından itibaren her senede bir olağan toplantı yapabilir. Yalnız Ayın ilk günü resmi bir tatile denk gelirse Meclisin çözülmesi hususu ile ilgili yirmi altıncı maddenin ikinci fıkrasındaki hükümleri göz önüne bulundurularak toplantı ertesi güne ertelenir.

Otuz Dokuzuncu Madde: Kral, her sene Ekim ayının ilk günü yirmisekizinci maddenin hükümlerine binaen meclisi başkentte olağan toplantıya çağırır. Şayet meclis bu şekilde toplantıya çağrılmazsa meclis kanunda zikredilen günde kendiliğinden toplanır ve başladığı andan itibaren dört ay sürer. Şayet meclis acil işleri tamamlamak için toplantıyı erteleme gerekiyorsa bu iki ayı ve üç defayı geçemez. Toplantı süresi hesaplanırken ertelenen süre hesaba katılmaz.

Kırkıncı Madde: Meclis feshedildiği takdirde yeni bir seçim yapılması gerekir. Yeni meclis, eski meclisin feshedilme tarihinden itibaren dört ay içerisinde olağanüstü toplantıya çağrılır. Bu toplantı (39.madde) önceki maddenin hükümlerinin uzatma ve erteleme ile alakalı kısımlarına dayanır. Her durumda Ekim ayında mezkûr dönemin ilk olağan toplantısının yapılabilmesi için bu olağanüstü toplantının 21 Ekimde yapılması gerekir. Ancak olağanüstü toplantı Kasım veya Aralık aylarından birine denk gelirse bu toplantı o dönemin ilk olağan toplantısı kabul edilir. Parlamento herhangi bir sebeple feshedilmişse yeni meclis aynı sebeple feshedilemez.

Kırk Birinci Madde: Önceki milletvekili seçimi yenilenebilir.

Kırk İkinci Madde: Otuzuncu maddede belirlenen şartları taşımayan ve otuz yaşını dolduran herhangi bir Irak vatandaşı parlamento üyeliğine kendisini aday gösterip seçilebilir. Yalnız seçim kanunlarında belirlen bölgelerin birisinden fazla aday olmaması gerekir. Eğer bir bölgeden fazla oy alıp üyeliği kazanırsa, hangi bölgeyi temsil edeceğini sekiz gün içerisinde ilgili makamlara bildirmesi gerekir. Bununla birlikte devletin resmi dairelerinde görev yapan memurlar üyeliği kabul edip etmemeleri konusu kendilerine ait olup üyeliği kabul ettikleri takdirde belirlenen görev süresi boyunca bakanlar hariç görevlerini bırakmak zorundadırlar.

Kırk Üçüncü Madde: Milletvekili seçimlerinde yetkilendirme ile alakalı konularda, seçimlerde karşılaşılan suiistimallerde ve istifalarla alakalı her konuda parlamento belirleyicidir.

Kırk Dördüncü Madde: Parlamento her sene, ilk oturumda üyeleri arasından, kendisine bir başkan, iki başkan vekili ve iki kâtip seçmesi gerekir. Seçim sonuçları onaylamak üzere Krala sunulur. Gerektiği takdirde başkana iki vekilden biri vekâlet eder.

Kırk Beşinci Madde: Parlamento üyelerinin her biri on milletvekilinin onaylaması şartıyla Aşağıda belirtilen mali durumların dışında yasa tasarısı sunabilir. Ancak meclis, sunulan yasa tasarısını daha önce yasalaştırması

için bakanlar kuruluna sevk etmişse meclis bu tasarıları çıkartır ve aynı yasama dönemi içerisinde tekrar sunulamaz.

Kırk Altıncı Madde: Her üye kendi konumundan yazılı istifasını başkana sunmak suretiyle istifa eder. İstifası Parlamento üyeleri tarafından kabul edilmesi gerekir.

Kırk Yedinci Madde: Ölüm, istifa, gerekli nitelikleri kaybetmesi ve Parlamento'ya katılmaması nedeniyle üyeliğinin düşmesi halinde, başkanlığın oluruyla onların yerine yeni seçim yapılması gerekir.

Kırk Sekizinci Madde: Millet Meclisinin üyesi kendi bölgesi ve mensup olduğu etnik grubu değil, bütün ülkeyi temsil edecek şekilde mecliste görevini yapacaktır.

Kırk Dokuzuncu Madde: Parlamento'ya geçerli bir mazereti olmadan veya izni olmadan bir ay süreyle katılmayan üye 46. maddenin kaidelerine göre istifa etmiş sayılır.

Ellinci Madde: Her milletvekiline seyahat ödenekleri hariç bir yasama dönemi süresince dört bin rubi, yasama dönemi dört ayı geçtiği takdirde her milletvekiline uzayan süre boyunca her ay için bin rubi verilir.

Elli Birinci Madde: Parlamento ve Ayan Meclisi üyeleri görevlerine başlamadan önce krala bağlı kalacaklarına ve ülkenin hizmeti için görevlerini bir şekilde yapacaklarına dair yemini etmeleri gerekir.

Elli İkinci Madde: Söz konusu iki meclis için karar alma yeterlilik sayısı en az, üye tam sayısının yarısından bir fazlasıdır.

Elli Üçüncü Madde: Anayasayla çelişmeyen bir yasayı meclis, salt çoğunluğun oyunu alarak çıkartır. Ancak meclis yarı yarıya görüş bildirmişse karar başkanın tercihine kalır. Eğer mevcut üyeler oy çokluğu ile onaylamışsa her üye meclis içtüzüğünde belirtilen usullerde görüşünü bildirir.

Elli Dördüncü Madde: Millet Meclisindeki her üye içtüzükte belirtilen yöntemle herhangi bir konuda bankalara soru sorabilir, açıklama yapabilir, tartışabilir. Bu sorular bakanın oluru yoksa veya aciliyeti yoksa en az sekiz gün geçtikten sonra cevaplanır.

Elli Beşinci Madde: Görüşülen yasa tasarıları madde madde görüşülüp onaylandıktan sonra yazıya aktarılır.

Elli Altıncı Madde: Başkan talepte bulunmadıkça meclise silahlı kuvvetler giremez veya kapısının önünde beklemesine izin verilmez.

Elli Yedinci Madde: Meclisin oturumları açık olacaktır. Yalnız bakanlar davet edilince, Ayan meclisinden dört ve parlamenterlerden on üye kapalı olmasını isterlerse oturumlar gizli ve kapalı tutulur.

Elli Sekizinci Madde: Söz konusu her iki meclise de milletvekilleriyle, bakanlarla ve üst düzey yöneticilerle kendi izinleri olmadan görüşmek için kimse giremez.

Elli Dokuzuncu Madde: Aşağıdaki belirtilen konularda Parlamento ve Ayan Meclisi karar alma ve talimat verme yetkisine sahiptir.

1- Bu kanuna göre Meclise verilen imtiyazlar, otoriteler ve yetkilerin nasıl doğru bir şekilde kullanılması ve muhafaza edilmesi;

2- İki Meclisin çalışmalarını düzenlemek ve çalışmalarının ayrı veya birlikte olması konusunda karar alma.

Altmışınca Madde: Suçüstü yakalanmadıkça herhangi bir milletvekili, meclis olur vermeden tutuklanamaz veya onanmış bir suçlu olmayan herhangi bir milletvekilinin aleyhinde meclis çatısı altında hiç kimse konuşamaz. Herhangi bir milletvekili tatil döneminde tutuklanmış ise meclisin ilk toplantısında, hükümet gerekli açıklamaları meclis üyelerine yapar.

Altmış Birinci Madde: Her iki meclisten birinin üyesi olan bir bakanın kendi meclisinde oy kullanma ve her iki mecliste de konuşma yapma hakkı vardır. Milletvekili olmayan bir bakan ise her iki mecliste de konuşma yapabilir ancak oy kullanamaz. Bu bakanlar olmadığında konuşma önceliği onları temsil eden vekillerindir.

Altmış İkinci Madde:

1- Tüm yasa tasarıları her iki meclisten birinde görüşülür, kabul edilirse diğer meclise sunulur ve kanunlaşması için her iki meclisin ve kralın onaylaması gerekir.

2- Hükümet tarafından sunulan yasa tasarıları her iki meclis tarafından da karara bağlanabilir. Kabul edildikten sonra Krala sunulur, Kral onar veya gerekçeli nedeni belirlemek şartıyla iade eder. Kral gerekçeli nedenleri üç ay içerisinde belirtmelidir. Her iki meclisten biri bu tasarımı görüşüp tekrar onaylar veya geçerli nedenleri belirterek gözden geçirilmesi için hükümete iade eder.

3- Her iki meclisin de reddettiği yasa tasarısı aynı yasama dönemi içerisinde tekrar sunulamaz.

Altmış Üçüncü Madde: Herhangi bir yasa tasarısını her iki meclisten biri reddetmişse, diğer meclis de kabul edilmesi için ısrar ediyorsa Ayan meclisi ve Temsilciler meclisi üyeleri Ayan meclis başkanının başkanlığında itilafa düşülen maddeleri görüşmek için müşterek bir oturum yaparlar. Müşterek meclisin üyelerinin dörtte birinden fazlası, maddeleri düzelterek veya aynen kabul ederse her iki meclis de bu tasarımı kabul etmiş sayılır. Ancak bu tasarı Kral onayladıktan sonra kanunlaşır. Bu şekildeki tasarılar bu usulle de kabul edilmezse aynı yasama dönemi içerisinde tekrar sunulamaz.

Dördüncü Bölüm/ Bakanlık

Altmış Dördüncü Madde: Bakanların sayısı dokuzu geçmeyecek ve altıdan az olmayacaktır. Bununla birlikte otuzuncu maddede belirtilen şartları taşımaması gerekir. Ayrıca bakan, parlamento veya Ayan Meclisi üyeliğine seçilmezse altı aydan fazla görevinde kalmaması gerekir. Bakanlık maaşını alan bakan, aynı zamanda iki meclisin üyelerine tanınan ayrıcalıklardan faydalanmaz. Bakan, devletin mülklerini alıp satamaz ve kiralayamaz.

Altmış Beşinci Madde: Devletin genel işleri Başbakanlık Meclisi tarafından yönetilir. Bir bakanlık ile ilgili konuları veya diğer bakanlıklar tarafından yönetilen işler ve projeleri tartışmak, incelemek, araştırmak ve karar almak için bu Meclis Başbakanın başkanlığında toplanır. Başbakan Meclisin aldığı kararlar ve tavsiyeleri krala sunar ve emirlerini bekler.

Altmış altıncı Madde: Parlamento önünde her bir bakanlığın ve onun tüm alt kademelerinin yaptığı işlerden tüm bakanlıklar eşit derecede sorumludurlar. Parlamento salt çoğunlukla herhangi bir bakanlık hakkında güvenoyu vermeme kararı almışsa bakanlıktaki sorumlular istifa eder ancak

bu karar sadece bakanı ilgilendiriyorsa bakan istifa eder. Parlamento güven oylamasını başbakan veya ilgili bakanın talebi üzere erteleyebilir. Ancak bu erteleme sekiz günü aşamaz ve bu süre içinde parlamento feshedilmez.

Altmış Yedinci Madde: Bakan, kanun çerçevesinde bakanlığı ve bakanlığına bağlı olan bütün birimler ve daireler ile ilgili karar alma yetkisine sahiptir.

Beşinci Bölüm **Yargı Kurulu (Otoritesi)**

Altmış Sekizinci Madde: Yargıçlar kraliyetin iradesiyle atanırlar ve kanunların belirttiği şartlara uymadıkları takdirde görevden atılacaklar. Kanunun belirttiği şartlar dışında görevden azletmeleri veya atmaları yapılamaz.

Altmış Dokuzuncu Madde: Mahkemeler üç kısma ayrılır, bunlar: Medeni, Dini ve Özel Mahkemelerdir.

Yetmişinci Madde: Bu mahkemelerin nasıl kurulacağı, oturumların yeri, dereceleri, bölümleri, yetki alanları, mahkemelerin nasıl denetleneceği, kararların yürürlüğe nasıl gireceği anayasayla çelişmeyen özel bir kanuna tabiidir.

Yetmiş Birinci Madde: Mahkemelerin iç işlerine ve kararlarına karışamaz ve müdahale edilmez.

Yetmiş İkinci Madde: Mahkemelerin bütün oturumları açık yapılacaktır. Yalnız kanunun belirttiğine göre bazen gizli de yapılabilir. Gizili oturumların iddianameleri ve kararları hariç bütün İddianameler ve kararlar neşredilebilir. Bununla birlikte bütün hüküm ve kararlar kralın adı ile düzenlenir.

Yetmiş Üçüncü Madde: Medeni mahkemeler, bu kanunda veya başka bir kanunda belirtileceği gibi, dini ve özel mahkemelere konu olan davalar dışında, cezai konularda ve medeni konulardaki davalara, bütün Irak vatandaşları hakkında karar vermeye yetkilidir.

Yetmiş Dördüncü Madde: Belirtilen kanuna göre Medeni mahkemelerinin ihtisası hukuki, ticari ve cezai ile ilgili davalardır. Yalnız yabancılar ile ilgili düzenlenen kişisel durumları maddelerine göre ve uluslararası standartlara uygun ticari veya medeni davalarda yabancı bir ülkenin kanunlarını uygulanmak gerekiyorsa özel bir kanunla özel bir mahkeme kurulur.

Yetmiş Beşinci Madde: Dini Mahkemeler iki bölüme ayrılır:

- 1- Yasal Mahkemeler,
- 2- Etnik Ruhani Meclisler.

Yetmiş Altıncı Madde: Şeriat mahkemeleri yalnızca Müslümanlarla alakalı davalara ve dini vakıflara ait davalara bakmaya yetkilidir.

Yetmiş Yedinci Madde: Mahkemelerdeki davalar İslam'ın mezheplerine göre ele alınacak ve düzenlenen özel bir kanuna göre mahkemeye tayin edilen yargıcın mensup olduğu mezhep, mahkemenin bulunduğu bölgenin sakinleri ile aynı mezhepten olması gerekir. Aynı zamanda Bağdat ve Basra'da Sünni ve Şii mezhebine mensup olan

yargıçların tayin edilmelerini veya görevlerinde kalmalarını uygun görülmüştür.

Yetmiş Sekizinci Madde: Etnik ruhani meclisler, Musevi ruhani meclisleri ve Hıristiyan ruhani meclisleri kapsar. Kurulan bu meclisler özel bir kanunla karar vermeye yetkilendirilir.

Yetmiş Dokuzuncu Madde: Ruhani Meclisler;

1- Yabancılar hariç etnik kişileri de kapsayan medeni mahkemenin alanına giren davalar dışında evlilikle alakalı konularda, mihir konusunda, boşanmada, eşe nafaka ödeme konusunda, vasiyet onama konusunda;

2- Etnik grupların fertleriyle alakalı şahsi durumlarda karar verilen aynı mezhepten iki kişinin istemesi halinde bunların davasında karar vermeye yetkilidir.

Sekseninci Madde: Etnik ruhani meclislerdeki hükümler ve dini vakıflardan alınana rüsum vergilerinin usulü özel bir kanunla belirlenir. Vasiyet özgürlüğü, veraset kanunu ve bundan başka etnik ruhani meclislerin alanı dışındaki konularda da belirleyicidir.

Seksen Birinci Madde: Buldukları görevlerde siyasi veya herhangi bir suçu işleme ile suçlanan Bakanlar, parlamenterler ve Temyiz Mahkemesinin yargıçlarını muhakeme etmek için özel ve yüksek bir mahkeme kurulur. Mahkeme işlen suçu Kanun-ı Esasi maddelerine uygun bir şekilde hareket ederek davaya bakması gerekir.

Seksen İkinci Madde: Önceki maddede belirtildiği gibi bir muhakeme yapmak gerekirse, Kralın mevcut üye sayısının üçte birinden fazlasını oyuyla çıkarılmış meclis itam kararına binaen her dava için ayrı ayrı çıkarttığı ferman ile yüksek mahkeme toplanır. Bu mahkeme, başkan hariç Ayan Meclisinin kendi üyeleri arasından seçtiği dört, hâkimlerden de dört olmak üzere sekiz üyeden oluşur. Mahkeme Ayan Meclisi Başkanının başkanlığında toplanır.

Seksen Üçüncü Madde: Anayasaya muhalif bir madde veya Anayasadaki bir hükmü açıklamak gerekirse, bakanlar kurulunun oluruyla çıkarılan kraliyet fermanıyla toplanan yüksek mahkeme karar verir. Seksen Dördüncü Madde: İlgili bakanın talebi üzere önceki maddede belirtilen durumlar dışındaki kanunları açıklamak gerekirse, özel bir kanuna tabi üst düzey yöneticilerden üç kişi ve temyiz mahkemesi başkanının

başkanlığında bir divan oluşturulur ve bu divan karar verir.

Seksen Beşinci Madde: Kanuna göre yüksek mahkemenin baktığı davalar üye sayısının üçte birinden fazlasının oyuyla karara bağlanmalıdır. Bu mahkemenin aldığı kararlar temyiz edilemez. Parlatmentonun haklarında itham kararı aldığı kişiler hemen görevlerinden azledilirler. Bu kişiler istifa etmişse bile haklarındaki kanuni takibat devam eder.

Seksen Altıncı Madde: Yüksek Mahkeme üst düzey yöneticilerine yönelik suçlamalar ile ilgi aldığı kararlarda bu suçların hangi kanuna aykırı geldiğini belirterek açıklaması ve mahkeme üyelerinin üçte iki oyu ile kabul etmesi gerekir. Aksi takdirde Kanun-ı Esasi kanunlarına aykırı olup iptal edilmiş sayılır.

Seksen Yedinci Madde: Seksen üçüncü maddede belirtilen konularda,yüksek mahkemede alınan kararlar; Seksen altıncı maddedeki istisnalar ve seksen dördüncü maddede belirtilen durumlar için divan mahkemesinde salt çoğunlukla alınan kararlar, tüm mahkeme ve devlet dairelerinde uygulanması gerekir.

Seksen Sekizinci Madde:Aşağıdaki belirtilen özel durumlar için özel mahkemeler kurulur:

1- Askeri cezaların kanununa göre Irak Silahlı Kuvvetlerinin üyelerini yargılamak;

2- Aşiretlerin Yerel adetlerini dikkate alarak özel bir kanuna göre aşiretler arasında yaşanan cezai ve medeni sorunları çözmek;

3- Hizmetler konusunda memurlar ile hükümet arasında yaşanan sorunları gidermek;

4- Arazi ve sınırları konusunda yaşanan antlaşmasızlıkları halletmek;

Seksen Dokuzuncu Madde: Hususi mahkemelerdeki usul hükümleri alınan vergiler, hükümlerin onanması, reddedilmesi bunların hepsi özel bir kanuna tabiidir.

Altıncı Bölüm (Mali İşleri)

Doksanıncı Madde: Bu kanun uygulamaya geçip yeni bir vergi kanunu düzenlenip uygulamaya geçeceğine kadar eskiden uygulanan vergi kanunu olduğu gibi devam edecektir.

Doksan Birinci Madde: Millet Meclisi tarafından vergi ile ilgili özel bir kanun düzenlenip Kral tarafından onaylanmadan vergi uygulanamaz. Ancak hükümetin resmi daireleri genel hizmetleri karşısında aldığı ücretler bu kanuna tabi tutulmamaktadır.

Doksan İkinci Madde: Vatandaşların arasındaki görev mevkiini dikkate alınmadan bütün vatandaşlardan eşit bir şekilde vergi alınmalıdır. Bir vatandaş vergiden muaf tutabilmek için özel bir kanun düzenlenmelidir.

Doksan Üçüncü Madde: Bir kanun olmadan, devlet mallarını satmak, kiralamak veya başka bir şekilde kullanmak yasadışı bir eylem sayılır.

Doksan Dördüncü Madde: Ülkenin kamu yararına olan doğal kaynaklarına yatırım yapmak veya kullanmak için ayrıcalık verilmez ya da kısıtlama getirilemez. İltizam yoluyla hazine için elde edilen gelirler ancak yasa çerçevesinde verilebilir. Fakat üç yılı aşan her bir işlem için özel bir yasa hükmünün olması gerekir.

Doksan Beşinci Madde: Devletin genel bütçesi müsait olmadığı takdirde özel bir kanun olmadan hükümet borç, kredi verme veya genel bütçeden bir projeye para finansı etme niyeti ile antlaşma yapama gibi işlemler yapamaz.

Doksan Altıncı Madde: Devlet hazinesi bütün devlet görevlilerinin maaşlarını, diğer alacaklarını öder ve kanuni usullere göre rapor verir.

Doksan Yedinci Madde: Devlet hazinesinden verilen maaşlar,ikramiyeler veya herhangi bir suretle yapılan ödemeler ancak kanunda belirtilen şartlara göre yapılır.

Doksan Sekizinci Madde: Her yılın harcamaları, bütçe kanunu diyebilinen kanunla onanmalı ve bu kanun tahmini gelir gider tablosunu içermelidir.

Doksan Dokuzuncu Madde: Millet meclisi maliye kanununa dayanarak yılın ilk oturumunda bütçe tasarısını onaylaması gerekir.

Yüzüncü Madde: Maliye Bakanı, para tahsisatını artırmak ve azaltmak veya iptal ettirmek için gereken kanuni belgeleri parlamentoya sunması gerekir. Aynı şey devletin genel bütçesi kanunu ve yapılması istenen kredi antlaşmaları için de geçerlidir.

Yüz Birinci Madde: Yasama tatil döneminde, Bütçe tasarısında olmayan bir harcama yapılması gerekirse Kral, yirmi altıncı maddenin üçüncü bendinde belirtildiği gibi bakanlar kurulunun onayını alarak çıkarttığı krallık fermanıya özel kanunun tanıdığı bu yetkiyi kullanır.

Yüz Üçüncü Madde: Millet Meclisi, gelecekte birkaç yıl sonra harcanması maksadıyla para tahsisatı için bir kanun çıkarabilir.

Yüz Dördüncü Madde: Yapılan tüm harcamaları inceleme komisyonu kurulması için bir kanun çıkartılması gerekir. Bu komisyon hazırladığı raporları en azından her sene Millet Meclisine sunar. Şayet bu raporlar meclisin onayladığı bütçe tasarısına uyarsa harcamalar kanunda belirtilen usullerde yapılmış sayılır.

Yüz Beşinci Madde: Genel gelirlerden harcama yapmak gerektiğinde kanun teklifini ve yasa tasarısını her iki meclisten birine ancak bakanlardan biri sunabilir.

Yüz Altıncı Madde: Parlamento, kralın onayını almadan Kurucu Meclisi ile Millet Meclisi tarafından onaylanan Antlaşmalara tahsis edilen para bütçesini azaltmak için herhangi bir tadilat yapamaz ve yeni bir kanun çıkaramaz.

Yüz Yedinci Madde: Mali bütçe kanunu çıkmadan yeni mali yıla girilirse, Millet Meclisinin toplanması ve maliye bakanının iki ayı geçmeyen geçici bütçe tasarısını sunması gerekir. Bütçe tasarısının süresi bittiğinde bunun gibi bir yasa tasarısı sunabilir ve gerektiğinde bunu tekrarlayabilir. Millet Meclisi toplanmamış ise, yüz ikinci madde bahsi geçen; işlemleri yürütme yetkisi ifadesiyle çelişmemek kaydı ile bir önceki yılın bütçesi baz alınır.

Yüz Sekizinci Madde: Devlet sikke sistemi kanunla belirlenir.

Yedinci Bölüm

Bölgelerin Yönetimi

Yüz Dokuzuncu Madde: Bölgelerin Yönetimini, çeşitlerini, isimlerini, kuruluş şekillerini, mekanizmalarını, memurlarının ihtisaslarını ve unvanlarını belirtmek özel bir kanunla yapılır.

Yüz Onuncu Madde: Kurucu Meclisin, Millet meclisinin ve Kralın onayıyla yapılan anlaşmalardan kaynaklanan zorlukların, bazı idari bölgelerde nasıl halledilmesi gerektiğini zikredilen kanunun belirtmesi gerekir.

Yüz On birinci Madde: Irak'ta belediye işlerini düzenlenen özel bir kanunla Belediye Meclisleri tarafından yönetilir. Yönetimsel bölgelerde ise Yönetim Meclisleri tarafından gereken işlemler yapılır.

Yüz On İkinci Madde: Etnik grup vakıflarının mallarını, hayır amacıyla yapılan bağışları ve bunların gelirlerini, bağış yapan kişinin isteğine göre veya genel teamüle uygun olarak etnik gruplar arasında paylaşırma görevini yerine getiren idari bölge kurulları oluşturulabilir. Bu kurullar aynı zamanda yetim mallarını da kontrol edebilir. Bu kurullar bütün bu hususlarda, bahsi geçen meclislere ve hükümete karşı sorumludur.

Sekizinci Bölüm

Kanunlara ve Hükümlere Destek Verme

Yüz On üçüncü Madde: 5 Ekim 1914 tarihinden önce veya bu tarihte neşredilen Osmanlı Devleti kanunları, bu Kanun-ı Esasi düzenlenmesine ve neşredilmesine kadar ve ondan sonra yaşanan durumların gereğince geçerli sayılır. Yalnız yasal olarak bu kanunlar üzerinde yapılan düzeltmeler, tadilatlar ve iptaller dikkate alınacaktır. Bu kanunların geçerlilik süresi ise yeni Yasama Kurulunun yapacağı düzeltmeler ve tadilatların çıkacağına veya Yüksek Mahkemenin 86. maddeye uygun olarak iptal etme kararını alacağına kadar sürecektir.

Yüz On dördüncü Madde: 5 Ekim 1923 ile bu Kanun-ı Esasi uygulamaya geçeceği tarihleri arasında, Irak'ta İngiltere Silahlı Kuvvetlerinin komutanı, Genel Krallık amiri, büyükelçi Yüksek Komiseri ve Kral Faysal hükümeti tarafından alınan kararlar, düzenlenen kanunlar yeni Yasama Kurulunun yapacağı düzeltmeler ve değiştirmeler çıkacağına ya da Yüksek Mahkemenin 86. Maddeye uygun olarak iptal etme kararı alana kadar geçerli kalacaktır.

Yüz On beşinci Madde: Irakta bulunun İngiltere Genelkurmay Başkanı, Krallık elçisi, manda yönetimi, yüce Kral Faysal hükümeti ve askeri veya kraliyet sıfatı olan biri tarafından, 5 Ekim 1914 ve Anayasanın yürürlüğe gireceği tarihler arasında, düşmanlık hareketlerini bastırmak, genel düzeni sağlamak, sıkıyönetimi uygulamak için herhangi biri kendisinden istenilen bu işleri yapmışsa iyi niyet gözeterek yapmış sayılır ve masumdur. Bu maddede bahsedilen işler için şikâyetçi delil sunmadıkça iyi niyet çerçevesinde değerlendirilir. Bu işlerden biri için yapılacak adli işlemler ve davalar, sanık aleyhinde delil sunulmadıkça geçersiz sayılacaktır.

Yüz On altıncı Madde: İngiltere işgalinden önce Osmanlı Devleti dönemindeki mahkemeler ve adı geçen işgalden sonra kurulan mahkemeler tarafından Medeni ve diğer davalarla ilgili alınan mahkeme kararları, Irak'ta yasalara göre kurulan resmi devlet mahkemeleri tarafından çıkarılmış sayılır. Aynı geçerlilik İngiltere işgali sırasındaki siyasi liderler ve yardımcıları tarafından alınan kararlar için de geçerli kalacaktır.

Yüz On yedinci Madde: İngiltere işgalinden sonra kurulan mahkemeler, siyasi veya askeri hâkimleri ve yardımcıları veya da bu işlere bakma yetkisine sahip olan memurlar tarafından alınan karar ve düzenlenen kanunlar, Irak'ta yasalara göre kurulan resmi devlet mahkemeleri tarafından çıkarılmış sayılır.

Dokuzuncu Bölüm

Esas Kanundaki Hükümlerin Değiştirilmesi

Yüz On sekizinci Madde: Millet Meclisi bu kanunun uygulanmasından sonra bir sene içerisinde Mecliste üçte iki bir oranla kabul görme şartı ile bu kanunun ikincil maddelerini değiştirme veya bu maddelere madde ekleme yetkisine sahiptir.

Yüz On dokuzuncu Madde: Yukarıdaki madde haricinde uygulamaya geçtikten beş sene boyunca ve hatta beş seneden sonra da Kanun-ı Esasi maddelerine bir madde eklemek katiyen olamaz. Yapılması icap ederse şu şekilde olması lazımdır: “Her düzeltmeyi parlamento ile Ayan Meclisi tarafından üçte iki bir oy oranı ile kabul edilmesi gerekir. Oylama yapıldıktan sonra Parlamento çözülür ve yeni bir parlamento seçilir. Bununla birlikte yapılan düzeltme tekrar Ayan Meclisinin oylamasından geçirilir. Eğer her iki Mecliste yapılan bu düzeltme, oylama sonucunda kabul edilirse uygulamaya geçmesi ve onaylanması için krala sunulur”.

Onuncu Bölüm

Genel Maddeler

Yüz Yirmi Birinci Madde: Kanun hükümlerinden bir açıklanacak ise;

1- Açıklama yapılacak Anayasa ile ilgili ise, bu kanunun 5. Bölümünde belirtildiği üzere yüksek mahkemeye gönderilecektir.

2- Açıklama yapılacak kısım genel işler idaresi ile ilgili ise, bu kanunun 5. bölümünde belirtildiği üzere özel divana gönderilecektir.

3- Açıklama yapılacak kısım bunlardan başka ise, açıklama yapılacak davayla ilgili hüküm, bu hükümlerde karar vermeye yetkili mahkemeye gönderilecektir.

Yüz Yirmi ikinci Madde: İslami Vakıfların daireleri hükümetin resmi dairelerinden sayılır ve özel bir kanunla mali ve genel işleri yönetilir.

Yüz Yirmi üçüncü Madde: Bu kanun kralın onaylamasından sonra yürürlüğe geçecektir.

Bu kanun Bağdat'ta Miladi 21 Mart 1925, Hicri 25 Şaban 1334 tarihinde yazılmıştır.

Kral Faysal

İçişleri Bakanı

**Başkan, Dışişleri Bakanı ve
Savunma Bakanı**

imza

Abdulmuhsin El-Sadun

Yasin El-Haşimi

**Milli Eğitim Bakanı
ve Adalet Bakanı Vekili**

Abdumuhsin El-Çelebi

Ulaştırma ve Çalışma Bakanı

Muzahim Elemin El-Paçaçi

Vakıflar Bakanı

İbrahim El-Haydari

EK-14

İNGİLTERE, İRAK VE TÜRKİYE ARASINDAKİ SINIR ANTLAŞMASI (5 HAZİRAN 1926) ¹

46. FRONTIER TREATY: THE UNITED KINGDOM AND İRAK
AND TÜRKİYE EK
5 June 1926

(Ratifications exchanged, Ankara, 18 July 1926)

[Great Britain, *Parliamentary Papers*, 1930, Treaty Series No. 7, Cmd. 3488]

At the Lausanne Conference in 1922-23 Turkey claimed the Mosul *wilâyet* (province), which was already incorporated *de facto* into the territory of the projected mandate for Iraq. Since the Turkish delegation did not withdraw its claims, the peace treaty (Doc. 41) left open the delimitation of the frontier with Iraq. Article 3(2) laid down that, if Britain and Turkey failed to conclude an amicable arrangement within nine months, the dispute should be referred to the Council of the League of Nations. This was in fact the course pursued in September 1924, after direct talks in the preceding May had proved sterile. The League Council appointed an investigate commission whose recommenda-

Chapter III. General Provisions

ART. 14. With the object of enlarging the field of common interests between the two countries, the Iraq Government shall pay to the Turkish Government for a period of twenty-five years from the coming into force of the present Treaty 10 per cent. on all royalties which it shall receive:—

(a.) from the Turkish Petroleum Company under article 10 of its concession of the 14th March, 1925;

(b.) from such companies or persons as ~~are~~ may exploit oil under the provisions of article 6 of the above-mentioned concession;

(c.) from such subsidiary companies as may be constituted under the provisions of article 33 of the above-mentioned concession.

ART. 15. The Turkish and Iraq Governments agree to enter into negotiations as soon as possible for the purpose of concluding an extradition treaty in accordance with the usages prevailing among friendly States.

ART. 16. The Iraq Government undertakes not to disturb or molest any persons established on its territory on account of their political opinions or conduct in favour of Turkey up to the time of the signature of the present Treaty, and to grant them full and complete amnesty.

All sentences pronounced under the above heading shall be annulled, and all proceedings already instituted shall be stayed.

ART. 17. The present Treaty shall come into force on the date of exchange of ratifications.

Chapter II of the present Treaty shall remain in force for a period of ten years from the date of the coming into force of the present Treaty.

After the termination of a period of two years from the coming into force of the present Treaty each of the Contracting Parties shall have the right to denounce this chapter in so far as it provisions concern that party, the denunciation taking effect one year after the date on which notice thereof shall have been given.

2. SPECIAL ARRANGEMENT AFFIRMED BY EXCHANGE OF NOTES

With reference to article 14 of the Treaty signed by us to-day, we have the honour to declare that if, within twelve months from the coming into force of this Treaty, the Turkish Government desires to capitalise its share of the royalties mentioned in the said article, it shall notify the Iraq Government of its desire, and the latter, within thirty days after the receipt of this notice, shall pay to the Turkish Government in full satisfaction on account of this article the sum of £500,000 sterling.

On the other hand, it is understood that the Turkish Government undertakes not to divest itself of its interests in the said royalties without previously giving the Iraq Government the opportunity of acquiring those interests at a price not higher than that which any third party may be ready to pay.

It is agreed that the present exchange of notes constitutes an integral part of the Treaty signed to-day.

1 J.C Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East a Documentary Record 1535-1956*, Volume:II, Newyork, 1987, s.143-146.

ANGLO-IRAQI FRONTIER TREATY WITH TURKEY

145

Parties accepts as definitive and inviolable the frontier line fixed by article 1 and undertakes to make no attempt to alter it.

Chapter II. Neighbourly Relations

ART. 6. The High Contracting Parties undertake reciprocally to oppose by all means in their power any preparations made by one or more armed individuals with the object of committing acts of pillage or brigandage in the neighbouring frontier zone and to prevent them from crossing the frontier.

ART. 7. Whenever the competent authorities designated in article 11 learn that preparations are being made by one or more armed individuals with the object of committing acts of pillage or brigandage in the neighbouring frontier zone they shall reciprocally inform each other without delay.

ART. 8. The competent authorities designated in article 11 shall reciprocally inform each other as quickly as possible of any act of pillage or brigandage which may have been perpetrated in their territory. The authorities of the party receiving the notice shall make every effort in their power to prevent the authors of such acts from crossing the frontier.

ART. 9. In the event of one or more armed individuals, guilty of a crime or misdemeanour in the neighbouring frontier zone, succeeding in taking refuge in the other frontier zone, the authorities of the latter zone are bound to arrest such individuals in order to deliver them, in conformity with the law, to the authorities of the other party whose nationals they are, together with their booty and their arms.

ART. 10. The frontier zone to which this chapter of the present Treaty shall apply is the whole of the frontier which separates Turkey from Iraq and a zone 75 kilometres in width on each side of that frontier.

ART. 11. The competent authorities to whom the execution of this chapter of the Treaty is entrusted are the following:—

For the organisation of general co-operation and responsibility for the measures to be taken:—

On the Turkish side: the military commandant of the frontier;

On the Iraq side: the mutessarifs of Mosul and of Arbil.

For the exchange of local information and urgent communications:—

On the Turkish side: the authorities appointed with the consent of the Valis;

On the Iraq side: the kaimakams of Zakho, Amadia, Zibar and Rowanduz.

The Turkish and Iraq Governments may, for administrative reasons, modify the list of their competent authorities, giving notice of such modification either through the permanent frontier commission provided for in article 13 or through the diplomatic channel.

ART. 12. The Turkish and Iraq authorities shall refrain from all correspondence of an official or political nature with the chiefs, sheikhs, or other members of tribes which are nationals of the other State and which are actually in the territory of that State.

They shall not permit in the frontier zone any organisation for propaganda or meeting directed against either State.

ART. 13. In order to facilitate the execution of the provisions of the present chapter of this Treaty, and, in general, the maintenance of good neighbourly relations on the frontier, there shall be set up a permanent Frontier Commission composed of an equal number of officials appointed from time to time for this purpose by the Turkish and Iraq Governments respectively. This commission shall meet at least once every six months, or oftener if circumstances require it.

It shall be the duty of this commission, which shall meet alternately in Turkey and in Iraq, to endeavour to settle amicably all questions concerning the execution of the provisions of this chapter of the Treaty, and any other frontier question on which an agreement shall not have been reached between the local frontier officials concerned.

The commission shall meet for the first time at Zakho within two months from the coming into force of the present Treaty.

tion that Iraq should retain Mosul the Council endorsed on 16 December 1925. The Ankara regime reluctantly assented to the decision in the following treaty, which included article 14 as a sop to wounded nationalist sensitivities in Turkey. K. Zeimke, *Die neue Türkei*, pp. 296-330; H. N. Howard, *Partition of Turkey*, 336-40; S. H. Longrigg, *Iraq 1900 to 1950*, chap. 5; J. C. Hurewitz, *Middle East Dilemmas*, chap. 5; *Survey of International Affairs, 1925*, vol. 1, pp. 471-528; H. C. Luke, *Mosul and Its Minorities*; A. J. Toynbee and K. P. Kirkwood, *Turkey*, chap. 17.

I. THE TREATY

Chapter I. Frontier between Turkey and Iraq

ART. 1. The frontier line between Turkey and Iraq is definitely laid down following the line adopted by the Council of the League of Nations at its session on the 29th October, 1924, and set forth hereunder:¹

Nevertheless the above-mentioned line is modified to the south of Alamun and Ashuta so as to include in Turkish territory that part of the road which connects these two places and which crosses Iraq territory.

ART. 2. Subject to the last paragraph of article 1, the frontier line described in the above-mentioned article constitutes the frontier between Turkey and Iraq, and is traced on the map (Scale $\frac{1}{250000}$) annexed to the present Treaty.² In case of divergence between the text and the map the text will prevail.

ART. 3. A boundary commission shall be appointed to trace on the ground the frontier defined in article 1. This commission shall be composed of two representatives appointed by the Turkish Government, two representatives appointed jointly by His Majesty's Government and the Government of Iraq, and a president, who shall be a Swiss national, to be nominated by the President of the Swiss Confederation, if he is willing to do so.

The commission shall meet as soon as possible, and in any case within six months

from the coming into force of the present Treaty.

The decisions of the commission shall be taken by a majority and shall be binding on all the High Contracting Parties.

The boundary commission shall endeavour in all cases to follow as nearly as may be possible the definitions given in the present Treaty.

The expenses of the commission shall be divided equally between Turkey and Iraq.

The States concerned undertake to give assistance to the boundary commission, either directly or through local authorities, in everything that concerns the accommodation, labour, materials (sign posts, boundary marks) necessary for the accomplishment of its task.

They undertake further to safeguard the trigonometrical points, signs, posts or frontier marks erected by the commission.

The boundary marks shall be placed so as to be visible from each other. They shall be numbered, and their position and their number shall be noted on a cartographic document.

The definitive record of the boundary laid down, and the maps and documents attached thereto shall be made out in triplicate, of which two copies shall be forwarded to the Governments of the two interested States, and the third to the Government of the French Republic, in order that authentic copies may be delivered to the Powers signatory of the Treaty of Lausanne.

ART. 4. The nationality of the inhabitants of the territories ceded to Iraq in virtue of the provisions of article 1 is regulated by articles 30-36 of the Treaty of Lausanne. The High Contracting Parties agree that the right of option provided for in articles 31, 32 and 34 of the said Treaty may be exercised during a period of twelve months from the coming into force of the present Treaty.

Turkey reserves nevertheless her liberty of action in so far as concerns the recognition of the option of such of the above-mentioned inhabitants as may opt for Turkish nationality.

ART. 5. Each of the High Contracting

¹ Annex, describing Brussels line, omitted.

² Map not reproduced.

EK-15

İNGİLTERE İLE İRAK ARASINDAKİ TERCİHLİ İTTİFAK ANTLAŞMASI (30 HAZİRAN 1930) ¹

56. TREATY OF PREFERENTIAL ALLIANCE: THE UNITED KINGDOM AND IRAQ

30 June 1930

(Ratifications exchanged, Baghdad, 26 January 1931; superseded, 5 April 1955, by United Kingdom's accession to Turco-Iraqi Pact)

[Great Britain, *Parliamentary Papers, 1931*, Treaty Series No. 15, Cmd. 3797]

The significance of the Anglo-Iraqi treaty of 1930 stemmed from the fact that it provided for the termination of a mandate—the first such example, followed in the Near and Middle East only in Transjordan sixteen years later—and established a new pattern of Anglo-Arab relations. If Britain was prepared to surrender its mandate by 1930, it arrived at this position reluctantly, only after the painful experience of persistent agitation among nationalists in the trust territory and a wide segment of the public in England. The instrument itself—based in its main principles on the draft of an Anglo-Egyptian treaty of 7–8 May 1930 (text in *Parliamentary Papers, 1930*, Egypt No. 1, Cmd. 3575, pp. 35–38) that Egypt rejected because of disagreement over the projected clause on the Sudan—assured the United Kingdom a preferential status in Iraq. For the duration of the alliance Britain was allowed to retain two air bases (at al-Shu'aybah in the vicinity of Basrah and at al-Habbaniyah near Baghdad) and to make use of all Iraqi facilities for the transit of British armed forces (land, naval and air). Under accompanying notes (not reproduced) British ambassadors in Baghdad were to enjoy "precedence in relation to the [diplomatic] representatives of other Powers," and the Iraq government undertook to request a British advisory military mission and normally to en-

gage, in consultation with Whitehall, "British subjects when in need of the services of foreign officials." The twenty-five year treaty, which became operative on Iraq's admission to membership in the League of Nations on 3 October 1932, proved vital to the United Kingdom in the Near and Middle East campaigns of World War II. P. W. Ireland, *Iraq, chaps. 22–23*; S. H. Longrigg, *Iraq 1900 to 1950*, chaps. 6–7; M. Khadduri, *Independent Iraq*, chap. 11; *Survey of International Affairs, 1934*, pp. 109–216.

ART. 1. There shall be perpetual peace and friendship between His Britannic Majesty and His Majesty the King of Iraq.

There shall be established between the High Contracting Parties a close alliance in consecration of their friendship, their cordial understanding and their good relations, and there shall be full and frank consultation between them in all matters of foreign policy which may affect their common interests.

Each of the High Contracting Parties undertakes not to adopt in foreign countries an attitude which is inconsistent with the alliance or might create difficulties for the other party thereto.

1 J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956*, Volume:II, Newyork, 1987, s.178-181.

ANGLO-IRAQI PREFERENTIAL ALLIANCE

179

ART. 2. Each High Contracting Party will be represented at the Court of the other High Contracting Party by a diplomatic representative duly accredited.

ART. 3. Should any dispute between 'Iraq and a third State produce a situation which involves the risk of a rupture with that State, the High Contracting Parties will concert together with a view to the settlement of the said dispute by peaceful means in accordance with the provisions of the Covenant of the League of Nations and of any other international obligations which may be applicable to the case.

ART. 4. Should, notwithstanding the provisions of Article 3 above, either of the High Contracting Parties become engaged in war, the other High Contracting Party will, subject always to the provisions of Article 9 below, immediately come to his aid in the capacity of an ally. In the event of an imminent menace of war the High Contracting Parties will immediately concert together the necessary measures of defence. The aid of His Majesty the King of 'Iraq in the event of war or the imminent menace of war will consist in furnishing to His Britannic Majesty on 'Iraq territory all facilities and assistance in his power including the use of railways, rivers, ports, aerodromes and means of communication.

ART. 5. It is understood between the High Contracting Parties that responsibility for the maintenance of internal order in 'Iraq and, subject to the provisions of Article 4 above, for the defence of 'Iraq from external aggression rests with His Majesty the King of 'Iraq. Nevertheless His Majesty the King of 'Iraq recognises that the permanent maintenance and protection in all circumstances of the essential communications of His Britannic Majesty is in the common interest of the High Contracting Parties. For this purpose and in order to facilitate the discharge of the obligations of His Britannic Majesty under Article 4 above His Majesty the King of 'Iraq undertakes to grant to His Britannic Majesty for the duration of the Alliance sites for air bases to be selected by His Britannic Majesty at or in the vicinity of Basra and

for an air base to be selected by His Britannic Majesty to the west of the Euphrates. His Majesty the King of 'Iraq further authorises His Britannic Majesty to maintain forces upon 'Iraq territory at the above localities in accordance with the provisions of the Annexure of this Treaty on the understanding that the presence of those forces shall not constitute in any manner an occupation and will in no way prejudice the sovereign rights of 'Iraq.

ART. 6. The Annexure hereto shall be regarded as an integral part of the present Treaty.

ART. 7. This Treaty shall replace the Treaties of Alliance signed at Baghdad on the tenth day of October, One thousand nine hundred and twenty-two of the Christian Era, corresponding to the nineteenth day of Safar, One thousand three hundred and forty-one, Hijrah, and on the thirteenth day of January, One thousand nine hundred and twenty-six, of the Christian Era, corresponding to the twenty-eighth day of Jamadi-al-Ukhra, One thousand three hundred and forty-four, Hijrah, and the subsidiary agreements thereto, which shall cease to have effect upon the entry into force of this Treaty. It shall be executed in duplicate, in the English and Arabic languages, of which the former shall be regarded as the authoritative version.

ART. 8. The High Contracting Parties recognise that, upon the entry into force of this Treaty, all responsibilities devolving under the Treaties and Agreements referred to in Article 7 hereof upon His Britannic Majesty in respect of 'Iraq will, in so far as His Britannic Majesty is concerned, then automatically and completely come to an end, and that such responsibilities, in so far as they continue at all, will devolve upon His Majesty the King of 'Iraq alone.

It is also recognised that all responsibilities devolving upon His Britannic Majesty in respect of 'Iraq under any other international instrument, in so far as they continue at all, should similarly devolve upon His Majesty the King of 'Iraq alone, and the High Contracting Parties shall immediately take such steps as may be necessary to secure the transference to His Majesty

the King of 'Iraq of these responsibilities.

ART. 9. Nothing in the present Treaty is intended to or shall in any way prejudice the rights and obligations which devolve, or may devolve, upon either of the High Contracting Parties under the Covenant of the League of Nations or the Treaty for the Renunciation of War signed at Paris on the twenty-seventh day of August, One thousand nine hundred and twenty-eight.

ART. 10. Should any difference arise relative to the application or the interpretation of this Treaty and should the High Contracting Parties fail to settle such difference by direct negotiation, then it shall be dealt with in accordance with the provisions of the Covenant of the League of Nations.

ART. 11. This Treaty shall be ratified and ratifications shall be exchanged as soon as possible. Thereafter it shall come into force as soon as 'Iraq has been admitted to membership of the League of Nations.

The present Treaty shall remain in force for a period of twenty-five years from the date of its coming into force. At any time after twenty years from the date of the coming into force of this Treaty, the High Contracting Parties will, at the request of either of them, conclude a new Treaty which shall provide for the continued maintenance and protection in all circumstances of the essential communications of His Britannic Majesty. In case of disagreement in this matter the difference will be submitted to the Council of the League of Nations. . . .

ANNEXURE TO TREATY OF ALLIANCE

1. The strength of the forces maintained in 'Iraq by His Britannic Majesty in accordance with the terms of Article 5 of this Treaty shall be determined by His Britannic Majesty from time to time after consultation with His Majesty the King of 'Iraq.

His Britannic Majesty shall maintain forces at Hinaidi for a period of five years after the entry into force of this Treaty in order to enable His Majesty the King of 'Iraq to organise the necessary forces to replace them. By the expiration of that period the said forces of His Britannic

Majesty shall have been withdrawn from Hinaidi. It shall be also open to His Britannic Majesty to maintain forces at Mosul for a maximum period of five years from the entry into force of this Treaty. Thereafter it shall be open to His Britannic Majesty to station his forces in the localities mentioned in Article 5 of this Treaty, and His Majesty the King of 'Iraq will grant to His Britannic Majesty for the duration of the Alliance leases of the necessary sites for the accommodation of the forces of His Britannic Majesty in those localities.

2. Subject to any modifications which the two High Contracting Parties may agree to introduce in the future, the immunities and privileges in jurisdictional and fiscal matters, including freedom from taxation, enjoyed by the British forces in 'Iraq will continue to extend to the forces referred to in Clause 1 above and to such of His Britannic Majesty's forces of all arms as may be in 'Iraq in pursuance of the present Treaty and its annexure or otherwise by agreement between the High Contracting Parties, and the existing provisions of any local legislation affecting the armed forces of His Britannic Majesty in 'Iraq shall also continue. The 'Iraq Government will take the necessary steps to ensure that the altered conditions will not render the position of the British forces as regards immunities and privileges in any way less favourable than that enjoyed by them at the date of the entry into force of this Treaty.

3. His Majesty the King of 'Iraq agrees to provide all possible facilities for the movement, training and maintenance of the forces referred to in Clause 1 above and to accord to those forces the same facilities for the use of wireless telegraphy as those enjoyed by them at the date of the entry into force of the present Treaty.

4. His Majesty the King of 'Iraq undertakes to provide at the request and at the expense of His Britannic Majesty and upon such conditions as may be agreed between the High Contracting Parties special guards from his own forces for the protection of such air bases as may, in accordance with the provisions of this Treaty, be occupied by the forces of His Britannic Majesty,

and to secure the enactment of such legislation as may be necessary for the fulfilment of the conditions referred to above.

5. His Britannic Majesty undertakes to grant whenever they may be required by His Majesty the King of 'Iraq all possible facilities in the following matters, the cost of which will be met by His Majesty the King of 'Iraq.

1. Naval, military and aeronautical instruction of 'Iraqi officers in the United Kingdom.

2. The provision of arms, ammunition, equipment, ships and aeroplanes of the latest available pattern for the forces of His Majesty the King of 'Iraq.

3. The provision of British naval, military and air force officers to serve in an advisory capacity with the forces of His Majesty the King of 'Iraq.

6. In view of the desirability of identity in training and methods between the 'Iraq and British armies, His Majesty the King of 'Iraq undertakes that, should he deem it necessary to have recourse to foreign military instructors, these shall be chosen from amongst British subjects.

He further undertakes that any person-

nel of his forces that may be sent abroad for military training will be sent to military schools, colleges and training centres in the territories of His Britannic Majesty, provided that this shall not prevent him from sending to any other country such personnel as cannot be received in the said institutions and training centres.

He further undertakes that the armament and essential equipment of his forces shall not differ in type from those of the forces of His Britannic Majesty.

7. His Majesty the King of 'Iraq agrees to afford, when requested to do so by His Britannic Majesty, all possible facilities for the movement of the forces of His Britannic Majesty of all arms in transit across 'Iraq and for the transport and storage of all supplies and equipment that may be required by these forces during their passage across 'Iraq. These facilities shall cover the use of the roads, railways, waterways, ports and aerodromes of 'Iraq, and His Britannic Majesty's ships shall have general permission to visit the Shatt-al-Arab on the understanding that His Majesty the King of 'Iraq is given prior notification of visits to 'Iraq ports.

EK-16

IRAK ŞEYHÜL MEŞAYİHİ UCEYM PAŞA'YA AİT TBMM KARARNAMESİ ¹

T. C.
BAŞVEKÂLET
MÜAMMELAT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı : 12.630

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

EK-1

6/mayıs/926 tarih ve 3616 sayılı kararnamaya zeyildir:

Germüş kariyesinin, Irak Şeyhülmeşayihî Uceymî Paşaya temlikî sırasında bu köy hudutlarının yakınındaki köyler arazisine tecavüz edilme suretiyle tayin ve o suretle teşkil edildiği ve verilen tapu senedinde yazılan hudutlar dahilinde 8982 dönüm arazi ile 32 parça bina, bir değirmen ve 288 parça da arsa bulunduğu ve bundan başka bu hudutlar içinde kalan x millî emlak ve arziye müğarünileyh tarafından müdahale edildiği gibi artırma ile isteklilerine satılan kırk bir parçasının da bu yüzden sâhiplerine teslim edilemediği cihetle İcra Vekilleri Heyetinin kararına muhalif olarak verilen tapu senedinin düzeltilmesi Urfa Defterdarlığınca istenilmekte olduğu Maliye Vekilliğinin 23/2/932 tarih ve 2907 sayılı x tezkeresinde bildirilmiş ve İcra Vekilleri Heyetince temlikin tasvip tarihi kanunu medenin neşrinde evel olmasına ve ozaman cari ahkâma göre arazide dönüm değil hududa itibar edilmesi icap etmesine ve mezkûr kararda hudut zikredilmemekle beraber Germüş kariyesinin temlikî karargir olmuş ve kariye denilince onun hudutlarının ihtiva eylediği arazi ve arazi üzerinde kain emvali gayri menkulenin kastedilmiş olacağına binaen o köy hudutları içindeki hazineye ait arazi, bahçe, bağ ve binaların da temlik edilen kısım içinde kalabileceği düşünülmekte ve bu köy hudutları içindeki eşhası menkule ve mütegayyibeye ait emlak ve arazinin sayısıyla tesbit olunarak muhteviyatının Vilâyetçe de tasdik edildikten sonra kıtaat itibarıyla Uceymî Paşaya temlikî icap edeceğinin mahalline bildirildiği Tapu Müdürlüğünün tetkik edilen dosyasından anlaşılmağında olmasına ve yukarıda yazılı kararname veya tapu senedinin düzeltilmesi işi bitirilmemişse bu iş için mahkemeye gitmekte bir fayda bulunmamasına göre, halen Türkiye tabiiyetinde olup Irakta bir çok mal terketmiş ve Kral Faysal tarafından Irakta oturmak şartıyla teklif edilen mallarından intifa eylemediği ve

030	13	01	02	32	76	12
-----	----	----	----	----	----	----

T. C.
BASVEKALET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ
 Sayı: **13.636**

KARARNAME

Ayan azalığını reddeylemiş olması hasebile talebinin kabulü muvafık olarak olacağı Büyük Erkanı Harbiyece bildirilen MŞarünleyhin arazisi hakkında bir karar verilmesi istenilmiştir.

Bu iş İtra Vekilleri Heyetinin 19/12/932 toplantısında görüşülerek eghası müslime ve evkafa ait olanlar hariç olmak üzere temlik muamelesinin adı geçen köy içindeki arazi ve emläke de şamil olduğu kararlaştırılmıştır.

19/12/932

REİSİCÂMUR

Gazi M. Kemal

Ba. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

Ha. V.

Ma. V.

Mi. V.

Na. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

İk. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

Zr. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

230	12	01	02	32	78	11
-----	----	----	----	----	----	----

EK-17

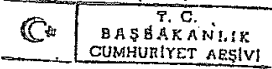
**IRAK KRALI FAYSAL'A ARAP İMPARATORLUĞU İÇİN YAPILAN
PROPAGANDALAR HAKKINDA BAĞDAT ELÇİLİĞİ'NİN YAZISI** ¹

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
I. nci Daire Umum Müdürlüğü
II. nci Şube
78642

Ankara 1933

Hulâsa

EK-12

Yüksek Başvekâlete

İrak Kralı Faysal Hazretleri'nin arap imparatorluğunun
tevcihi yolunda yapılan propagandalara dâir Bağdat Elçiliğimiz-
den alınan raporun bir sureti bitişik olarak yüksek makamlarına
arz ve takdim kılınmıştır Efendim.

E. u.

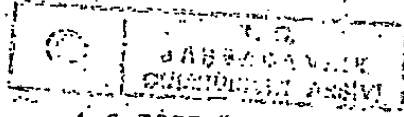
Hariciye V. Vekili a.

Hizir
9-7-1933

030	10		259	741	41
-----	----	--	-----	-----	----

Cevabî muharrerata hangi daire ve şube ifadesiyle yazıldığıнын ve umumî ve hususî numaralarının dersi mevcuttur.

s u r e t

4.6.1933 tarihli ve 174 numaralı tahrirata zeyildir.

Kral Hz. İngiltere seyahati için Bağdattan çıktuktan sonra ilk merhaleyi Amanda yapmış idi. Zahirî maksadı orada kardeşleri Emir Aptullah ve Melik Ali ile bir kaç gün beraber vakit geçirmek idi. Fakat hakikî maksat ne olduğu bilahare Amanda cereyan eden hadisat ile tememen tezahür etmiş oldu. Bu maksatla umumî arap davasında Kral Hz. lerinin "merciî küll" olduğuna ve dayanın salâhiyettar bir müdafii bulunduğuna dair, Avrupada umumî bir intiba tevlit etmek idi.

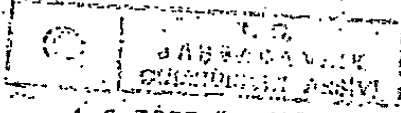
Filhakika Fələstin arapları kendilerinin yahudî akını belasından tahşidini kraldan istediler ve o yolda çalışmak için ana salâhiyet verdiler.

Suriye araplarından bazıları, Suriye davasının arap gayesine muvafık bir surette hallini yine kendisine havale ettiler. Hatta Mısır'da bulunan Suriye firarileri, Suriye krallığı elyevm Kral Hz. lerinin uhdesinde bulunmaksa olduğur ve zira müşarünileyhin ilk Suriye tahtına geçtiği zaman milletin kendisine yaptığı "biat" in hala devam ettiğini ve kendisinin "meşru" Suriye kralı bulunduğunu beyan ettiler ve kendisine o yolda hitap ettiler.

Bazı heyeti murahasalar daha ileri giderek Kral Hz. lerine "Melikül arap" dediler.

030	10			255	741	41
-----	----	--	--	-----	-----	----

s u r e t

4.6.1933 tarihli ve 174 numaralı tahrirata zeyildir.

Kral Hz.ingiltere seyahati için Bağdattan çıktuktan sonra ilk merhaleyi Amanda yapmış idi.Zahiri maksadı orada kardeşleri Emir Aptullah ve Melik Ali ile bir kaç gün beraber vakit geçirmek idi.Fakat hakiki maksat ne olduğu bilahare Amanda cereyan eden hadisat ile tememen tezahur etmiş oldu.Bu maksatla umumî arap davasında Kral Hz.lerinin "mercii kül" olduğuna ve davanın salahiyettar bir müdafii bulunduğuna dair,Avrupada umumî bir intiba tevlit etmek idi.

Filhakika Fələstin arapları kendilerinin yahudî akimi belasından tahsilini kraldan istediler ve o yolda çalışmak için ana salahiyet verdiler.

Suriye araplarından bazıları,Suriye davasının arap gayesine muvafık bir surette hallini yine kendisine havale ettiler.Hatta Mısır'da bulunan Suriye firarileri,Suriye krallığı elyeym Kral Hz.lerinin uhdesinde bulunmakta olduğur ve zira müşarünileyhin ilk Suriye tahtına geçtiği zaman milletin kendisine yaptığı "biat" in hala devam ettiğini ve kendisinin "meşru" Suriye kralı bulunduğunu beyan ettiler ve kendisine o yolda hitap ettiler.

Bazı heyeti murahasalar daha ileri giderek Kral Hz.lerine "Melikül arap" dediler.

030	10			255	741	41
-----	----	--	--	-----	-----	----

EK-18
ARAP YURTLARININ BİRLEŞTİRİLMESİ HAKKINDA KUDÜS
KONSOLOSLUĞU'NUN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI'NA GÖNDERDİĞİ YAZI¹

T. C.
 Hariciye Vekâleti
 I-nci Daire Umum Müdürlüğü
 I- Şube

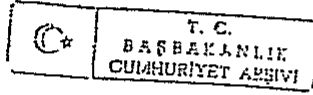
Ankara :/4/1934

Hülasası :

.....

.....

Yüksek Başvekâlete

Vekâletce arap yurtlarının birleştirilmesi cereyanı hakkında Kudüs Konsolosluğundan malumat istenmişti. Gelen cevabın bir sureti yüksek bilgileri için ilişik olarak tekdin kılındı efendim, Hazretleri .

Hariciye Vekili n.

Apelinbaksu

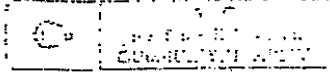
Hifaz

19-4-934

Kudüs

14 Mart 1934.

2918/52

3

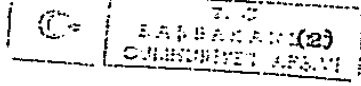
Hariciye Vekilliğine

19/2/1934 günlü ve D.I. 12/54240 sayılı yüksek yazıları karşılığıdır.

Arap yurtlarının birleştirilmesi ve böylece büyük bir Arap İmparatorluğu kurulmasına çalışan nizamsız ve ayrı,ayrı teşekküllerin başında Flen Kiral Faysal bulunmaktaydı.Bunu türlü günlerde gönderdiğim raporlarında bildirmiştim. Arap birliği için çalışan komiteler yeni doğuldu, bunun başı büyük harpte başlayan Arap ihtilâlidir. Esasen Şerif Hüseyin Osmanlı Devletine karşı ayaklanması bütün Arap yurtlerinin birleştirilerek bir büyük İmparatorluk kurmak gayesini istihdaf ediyor. Harp sonunda bilinen hadiseler ve siyasi ayrılmalar husule gelince bu komitenin kalıbı bozulmuş, esas ruh saklanmakla beraber mevzii, hurriyet ve istiklal alınmasına çalışılmaya bağlanmıştır. Arap birliği komitesinin Irak azaları Irakın İskikline, Süriyedekiler Süriyenin istiklaline, Filistinde bulunanlar ise ilk önce büyük yahudi dalgasını durdurmaya çalışmaktadırlar. Bu Arap yurtlarının dışında çalışanlar yalnız Süriyeli bir kaç liderdirki, bunların bir ikisi Avrupada, ötekilerde Mısırda çalışmaktadırlar. Bunlarda asıl büyük gayeyi takip etmekle beraber en ziyade Süriyenin istiklaline uğraşıyorlar.

Kahire Elçiliğimizin raporunda işaret edildiği gibi Umum Arap birliği için Süriye, Filistin, Irakta çalışanlar varsada kurulmuş bir merkezî ve idare meclisi yoktur. Bu komitenin en samimi ve sırf ülkâ için çalışanı bugün Kudüste açılma hazırlığı yapılan Arap sergisinin Müdürü Şanlı eski Osmanlı ordusu zabıtlarından Nebih Bey El-Azma'dır. Kendisiyle pek iyi ve sık görüşür ve sözleşmelerimizde bu bahislerde temas ederiz. Nebih Bey Arap birliğini ülkü edinmiş bunun için Süriyeden çıkarılmış ve on vâdanberi Mısır, Hicaz, Yemen'de dolanmış,

130	10	.		266	793	5	2
-----	----	---	--	-----	-----	---	---

İbni Suut ve İnan ile temaslar yapmış bir kişidir. Nebih Bey böyle kurulmuş bir Arap birleşme komitesi ve meclisi idaresi bulunmadığını söz arasında bana söyledi. Çünkü bu komiteyi yaşatacak para yoktur. Bugün türlü Arap yurtlarına dağılmış birlikçiler manen bu dağılmış komiteye bağlıdırlar. Ama bugün kendi yurtlarının hürriyet ve tam istiklâlî için çalışmaktadırlar. Zaten bu birleştirilmek istenen Arap yurtları tam istiklallerini sağlamamadan sonra birlikleri bir hayalden başka bir şey olmaz. İlk önce başlarındaki yabancı devletleri kovmak, yurdu temizelemek ve sonra birleşmek gelir.

Arap birliği komitesinin ileri gelenlerinden Halebli Nafi Başa Z. de İhsan Cabiri Bey bir çağdanbari buradadır. Kumüste evli bir kızı vardır, bu vesile ile buraya gelmiş ve Amman ve Filistindeki Arap istiklâlcileriyle görüşmüştür. Kendisine Halepten tanıdığım bu zat ile de görüştüm, kardeşi Süriye Mebuslar Meclisi azasından Sadullah Cabiride burada kardeşinin yanına gelmişti, görüştük. Sözlerinden pek alâ anlaşılıyorki Genève de yaşayan İhsan Cabiri şimdiki halde bütün meselesini Süriyenin tam birlik ve istiklâline ve kardeşi Sadullah ise Süriyenin İrak gibi bir istiklâlini temine çalışmaktadırlar. Lübnanda çokluk Hıristiyanlarda bulunduğundan Lübnanlılar Süriye ile birleşmek istemiyorlar. Mısırda Lutfullah Bey eskidenberi Mısırda oturmakta ve zengin bir şahıs olmak itibarıyla Müslüman Arapların siyasetini takip etmektedir. Halbuki kendi mezhepdaşları Lübnanlıların ayrıca müstakıl kalmasını istemekteler. Yalnız Süriyedeki Hıristiyanlar çok azlıkta oldukları için kendi menfaatları uğruna Müslüman Araplarla birlik bulunmaktadırlar. Nitekim bundan bir müddet evvel Halepte ilk defa olarak Hıristiyanlar Müslüman arkadaşları tarafından vukubulan davet üzerine Camiye gitmişler ve Faris Huri Camide menbere çıkarak yirmi, otuz kişilik bir kütleye nutuk söylemiş ve karşılık olarak Müslümanlar Camiye giderek aynı suretle nutuk söylemişlerdir.

030	10		266	733	9	3
-----	----	--	-----	-----	---	---

030	10			266	793	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

030	10			266	793	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

Böylece Süriyede hristiyanlar müslümanlarla birlikte Süriye birliği ve istiklaline çalışıyorlar.

Süriye vatancıları Lübnanın bu ters görüş ve düşünüşlerine bakarak Lübnanın ama Bakaa, Baalebek, Tarabulus Şam içinde olmayarak küçük Lübnana münhasır olmak üzere ayrılmasına muvafakat ediyorlar. İhsan Cabiri gibi Süriyenin dışında çalışanlar ise Süriyenin tam ve bölünmez birliğini istiyorlar.

Kısaca bütün Arap ülkelerinin birleştirilmesi için çalışanların kalıplanmış bir meclisleri, merkezleri yoktur. Birbirinden uzak, dağınık yerlerde çalışan birlik azaları sırası düştükçe birbirleriyle muhabere eyler ve manevi yardımlardada bulunurlar. Şöyleki Kudüste geçen temmuzda açılan ilk Arap sergisi ile Nisanın altısında açılacak olan ikinci sergisindeki muvaffakiyeti başında bulunan Nebih Bey Azmanın bütün Arap ülkelerindeki Arap birliği azaların muracaatı ve Arap birliğinin bir tiassalı gibi tanıtılmak istenen Arap sergisine bütün Arap sanatkarlarının iştirakını temin eylemesi sayesinde EF.HZ.

KONSOLE

030	10			266	793	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK-19

KRAL FAYSAL (1883-1933) ¹

¹ www.royalark.net/iraq/iraq2.htm, 3 Mart 2010

EK-20

LAWRENCE ÖLÜMÜ VE İRAK'TA MEYDANA GETİRDİĞİ TEESÜR
HAKKINDA BAĞDAT ELÇİLİĞİ'NİN YAZISI ¹

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
I. ncü Daire Umumî Müdürlüğü
I. Şube
175
1935

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Başvekâlete

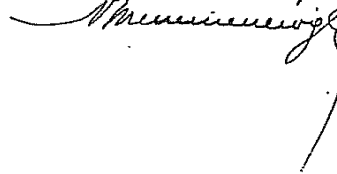
Ankara 1935
Maddesi: Lavrensin ölümü hakkında175
175

EK-17

Lavrensin ölümü münasebetile Irak Sarayında ve İraktaki İngiliz dostları üzerinde hasıl olan tessüre dair bazı sözleri havi olarak bu gez Bagdat Elçiliğimizden gelen yazının bir örneği yüksek malûmatları için ilişik olarak sunuldu .

es

Hariciye Vekili y

Hifz

11-6-35

3- 030 10 259 743 21

S.İ.

Özetli muharrerata hangi daire ve şube ile tevcih olunmuş ve imza ve hususî muvafaklarının derai mevcuttur

T. C.
Bağdad Elçiliği

Sayı:

317-163

İlşik

Bağdad 22/5/1935

Özü: Lavrensin ölümü münasabotile
İrak Sarayında ve Irak taki
İngiliz dostları üzerindeki basıl
olan teessür.

4 v.

Birinci Daire.

Hariciye Bakanlığına.

Kolonel Lavrens in ölümü, Irak Kral Sarayında ve Irak taki İngiliz dostları muhitinde pek derin teessürü mucib olmuştur.

Bağdad da İngilizçe olarak neşir edilen "İrak Taynis" gazetası, bu hususta Kralın duyduğu teessürü birinci sütununda tasvir etmiştir. Bu tasvirde kullanılan ifadece anlaşıyor ki, Kralın teessürü, gazetaya Saray tarafından tebliğ edilmiştir.

Gazeta da görülen yazıya göre, "Kral Hz. Morim babalarının en samimi arkadaşları olan ve umumî harpta Türkler aleyhine vaki olan kıyamında Merhumle beraber çalışan Lavrensin ölümünü işittikleri zaman, fovkalade müteessir olmuşlar, ve harikulâde işlerle arab muhitinde masallar habıramanı gibi şöhret kazanmış olan bu adamın ölümü münasabotile İngiltere Hariciye Nezaretine ve Lavrens in ailosine samimi taziyetlerinin bildirilmesi için, İrakan Londra Sefaretine emir verdirmişlerdir."

Millî Müdafea Veziri Cafer Paşa dahi, "İrak Taynis" gazetası muhabirine vaki beyanatında, Kolonel Lavrens 1916 sonası içinde Kahire de tanıştığını ve Cemal Paşa nın Suriye de arablar hakkında yaptığı mazalim haberlerini andan aldığı ve bu haberleri aldıktan sonra artık vazifesine başlamak zamanı geldiğini his ettiğini ve Hicaz hareketinde Lavrens ile beraber çalıştığını ve arab kıyamında bu adamın değerli hizmetler ifa etmiş olduğuna kana bulunduğunu ve halis arab nasıyonalistlerinin bu foci ölümü teessürle karşılayacaklarını" ifade ve izah etmiştir.

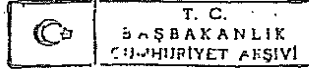
030	10			259	743	211
-----	----	--	--	-----	-----	-----

-2-

T. C.
Bağdad Elçiligi

Bağdad _____

Sayı:

Önü _____

İlişk:

2

Lavrensın ölümü münasabetele hükümet tarafından İngiltere Hariciye Vezaretine ve Lavrensın ailesine taziye telğrafı çekildiği ne dair matbuatta henüz bir haber görülmemiştir.

Lavrensın cenaze merasiminde İraki ve Şarki Erden Emiri, Emir Abdullahi temsil etmesi için, İrakin Londra Maslahatgüzarına emir verilmiştir.

Arab gazetelerinde, arabların umumî harpta Türkler alyhinde kıyam ettikleri zaman, Lavrensın Türklere karşı arablarla birlikte nasıl çalışmış olduğu ve demir yollarını tahribte hizmet ettiği ve Suriye ve Hicaz çöllerinde dolmuş arabları, Türk alyhine daimî harba teşvik ettiği ve Türklerin kendisinden tavahhüş ettikleri ve hatta annın başını gotirene 10 bin İngiliz lirası vaad eyledikleri zikir edilerek annın, arab isyanında arablara yaptığı hizmetler sayılmıştır.

Keyfiyeti arz eder ve derin saygılarımı sunarım.

Bağdad Elçisi.

Z. L.

P.S.

Şimdi gelen ajans telğraf haberlerine nazaran Irak Hariciye Veziri Lavrensın ailesine çektiği bir taziye tel yazısında, arabın hürriyetini istirdad yolunda Lavrensın sarf ettiği masayyi, arabların asla unutmayacağını bildirmiştir.

Z. L.

030	10			259	743	21
-----	----	--	--	-----	-----	----

- 3 -

EK-21

T.E LAWRENCE FOTOGRAFI ¹

1 www.arabistanli-lawrence-uzerine.com, 3 Mart 2010

EK-22

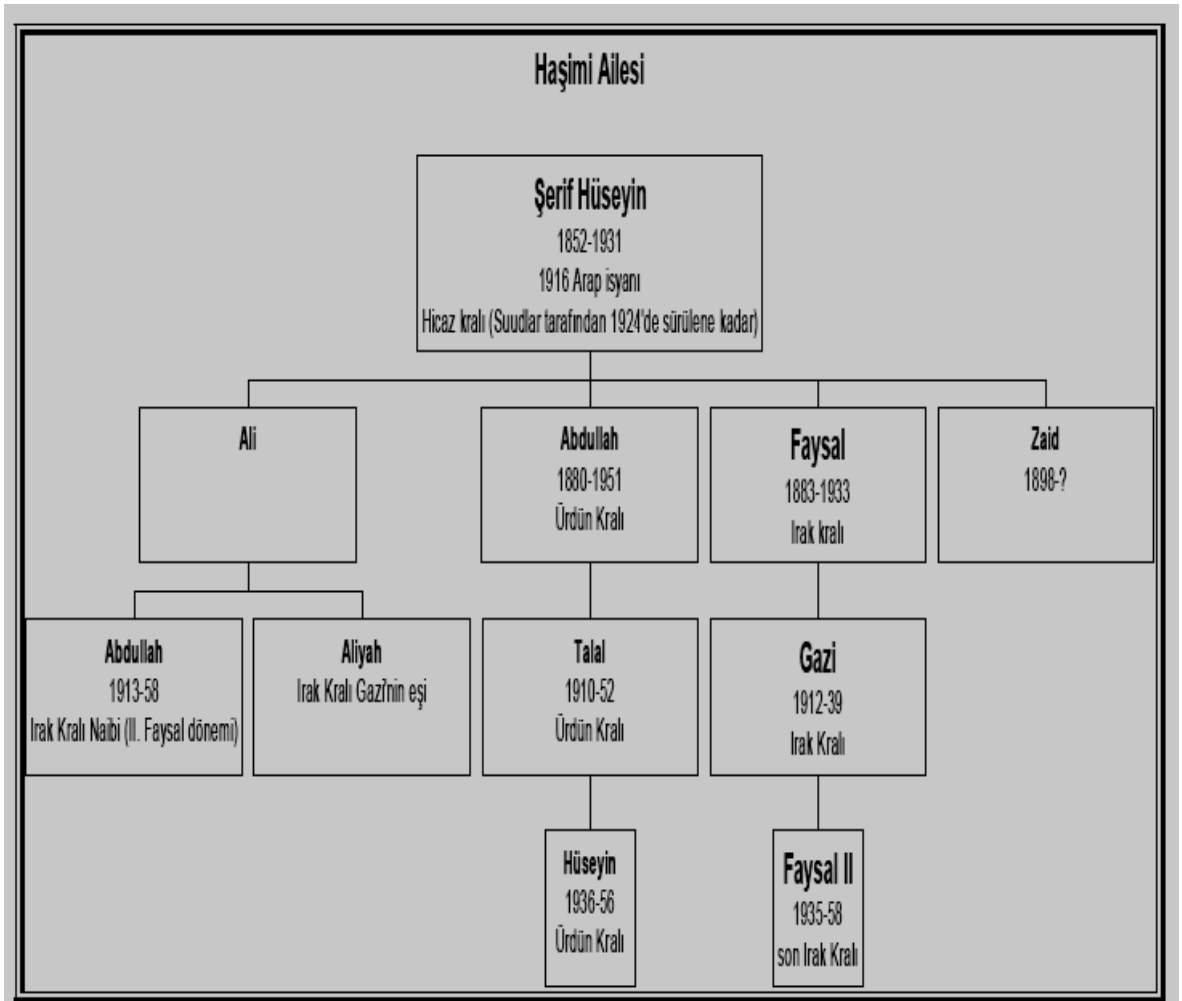
HİCAZ KRALI VE OĞULLARI ¹

Soldan sağa :Faysal (Irak Kralı), Abdullah (Ürdün Kralı) ve Ali (Suudlar tarafından ele geçirilmeden önce kısa bir dönem Hicaz Kralı)

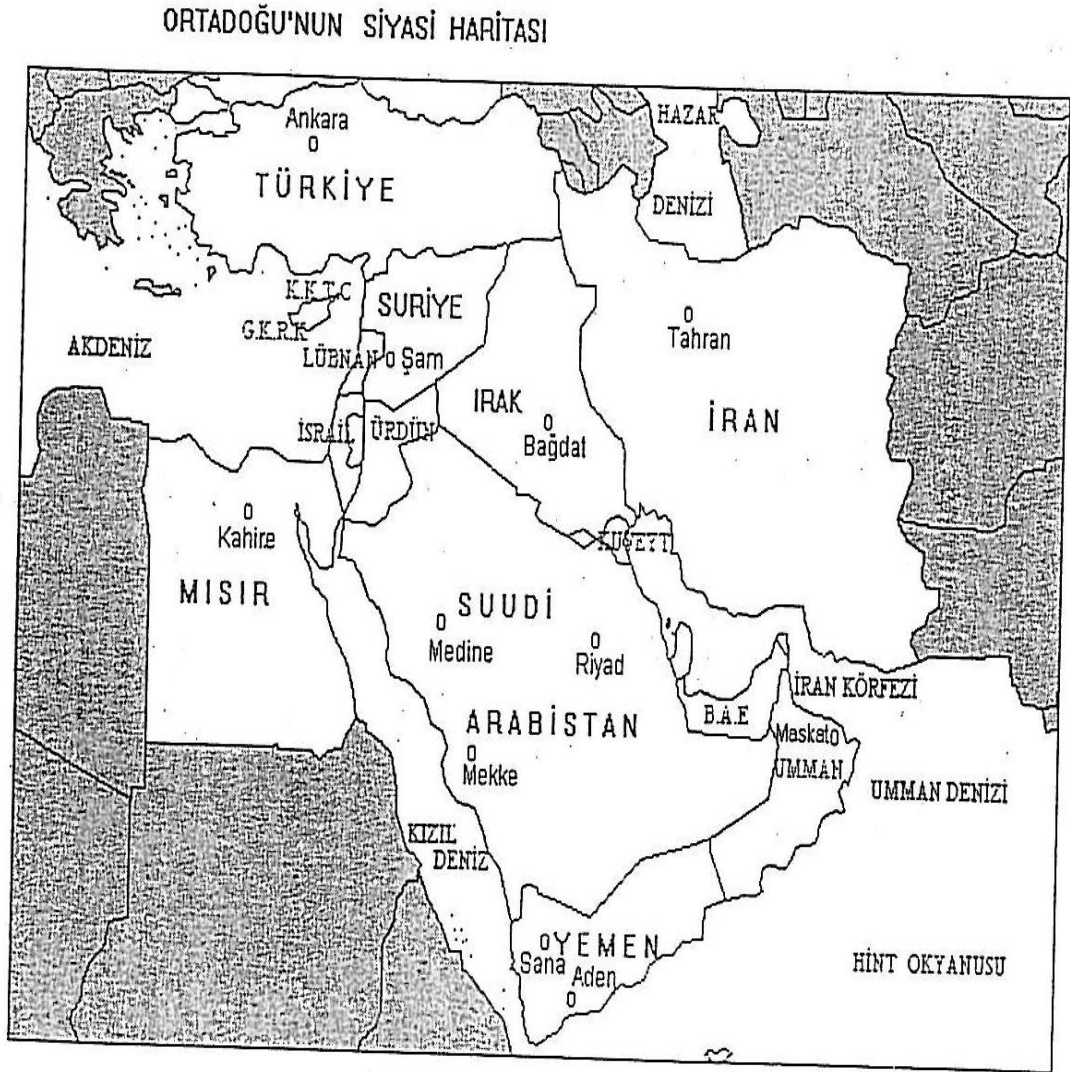
1 Ayfer Yazkan Kubal, “**Britanya İmparatorluğu’nun Irak Dış Politikası,**” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,Yeditepe Üniversitesi,2008,s.175

EK-23

ŞERİF HÜSEYİN'İN SOY AĞACI ¹

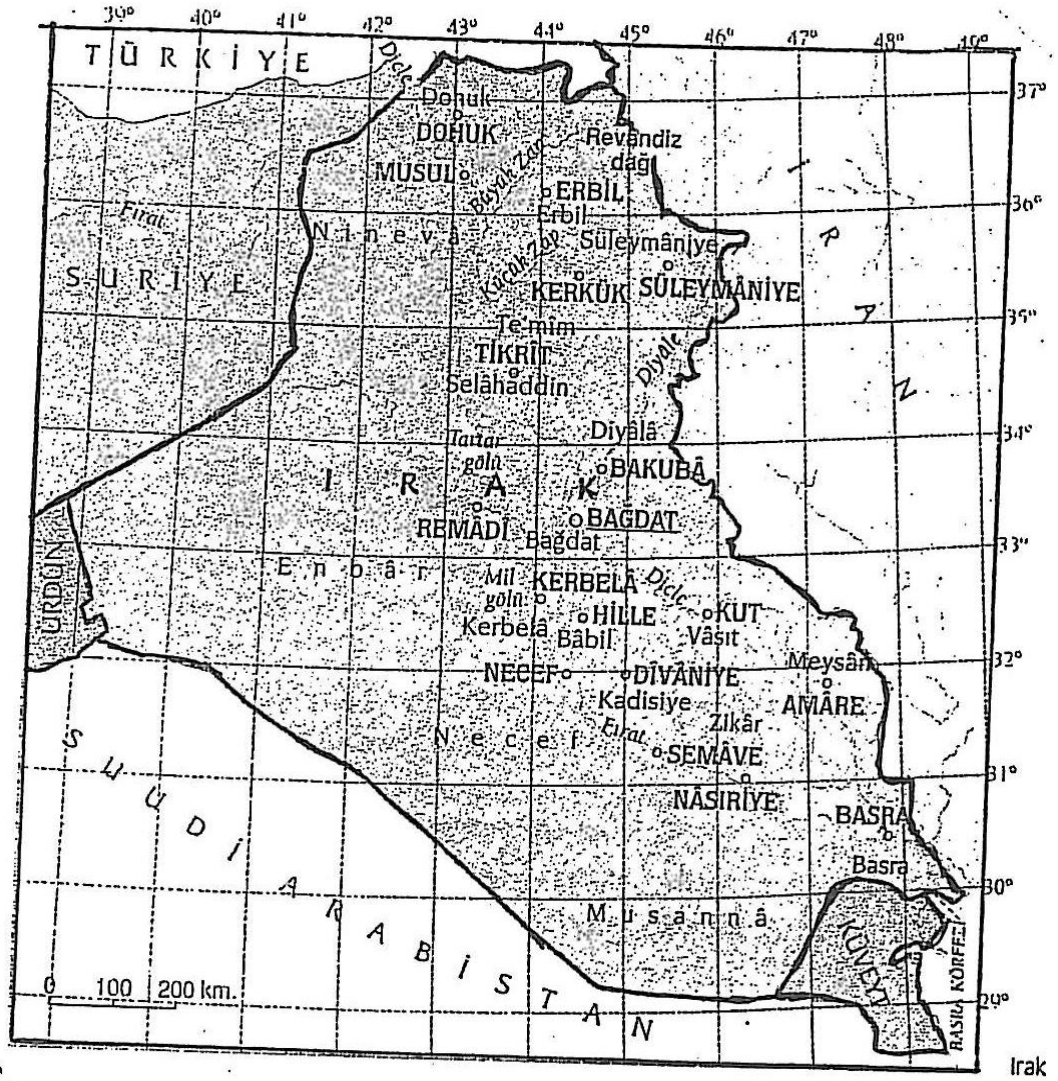
1 Ayfer Yazkan Kubal, “**Britanya İmparatorluğu’nun Irak Dış Politikası,**” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, 2008, s.83

EK -24

ORTADOĞU HARİTASI ¹

1 Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu**, İstanbul, Özeğitim Yayınları, 1997, s.3

EK -25

IRAK HARİTASI ¹

1 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.19, İstanbul, 1999, s.84

ÖZET

ÖZYÜREK, Erkan 20.Yüzyılın İlk Çeyreğinde İngiltere'nin Irak Politikası, Yüksek Lisans Tezi,Ankara, 2010

İngiltere'nin 20.yüzyılın İlk Çeyreğinde Irak Politikası'nın oluşumunu ve Ortadoğu'nun önemini anlatan bu tez çalışması, bir giriş, dört ana bölüm ,sonuç,kaynakça ve eklerden oluşmaktadır.

İlk bölümde: Ortadoğu'nun yeri ve Dünya siyasi ve ekonomik tarihi için önemi ve Dünya devletleri'nin burada hakimiyet kurması için mücadeleleri ,ayrıca Osmanlı Devleti'nin Irak yönetimi ele alınmıştır.İkinci bölümde: İngiltere'nin Hindistan ,Mısır,ve Basra'da hakimiyet kurmak için yapmış olduğu mücadeleler anlatılmıştır. Üçüncü bölümde: Osmanlı Devleti ve İngiltere açısından petrol ve demiryolu mücadelesi anlatılmıştır.Dördüncü bölümde ise: İngiltere'nin Arapları kendi politikası doğrultusunda kullanması, I.Dünya Savaşı'nda Irak cephesi, Irak'ta manda yönetimi'nin kurulması,İngilizlerin kendi politikaları doğrultusunda yönetim oluşturmaları, Musul üzerindeki hakimiyeti ve manda yönetiminin bitmesi ele alınmıştır.

Böylece İngiltere'nin Irak politikası'nın temelleri ve bu bölgeyi hakimiyet altına alması anlatılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. İngiltere
2. Ortadoğu
3. Petrol
4. Osmanlı Devleti
5. Irak

ABSTRACT

ÖZYÜREK, Erkan, United Kingdom's Iraq Policy in the first quarter of the 20th Century, Master's Thesis, Ankara , 2010

This thesis which elaborates the formation of UK's Iraq policy in the first quarter of 20th Century and the significance of the Middle East consists of an introduction, four chapters, a conclusion and resources.

The first chapter analyzes the location and the importance in the world's political and economic history of the Middle East, the power struggle among world powers for this region, and the ruling of Iraq by the Ottoman Empire.

The second chapter explains in detail the attempts of UK to gain control over India, Egypt and Persian Gulf.

The third chapter examines the competition for oil and railway between the Ottoman Empire and UK.

The fourth chapter studies the UK's attempt to exploit the Arabs towards its own policies, the Iraqi front during the 1st World War, the establishment of a mandated territory in Iraq, and the capturing of Mosul by UK.

Consequently, this thesis elaborates on the fundamentals of UK's Iraq policy and its attempts to control the region.

Key Words:

1. United Kingdom
2. Middle East
3. Oil
4. Ottoman Empire
5. Iraq

